

Міністерство освіти і науки України
Державний вищий навчальний заклад
«Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Стефанюк Галина Василівна

**ЕТНОПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ В ЗАХІДНІЙ
УКРАЇНІ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ
ВІЙНИ: ДЖЕРЕЛА ТА ІСТОРИОГРАФІЯ**

(опорні конспекти та самостійна робота)

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК
для студентів Інституту історії, політології і міжнародних відносин

Івано-Франківськ

2014

УДК 94 (477.8): 930.1

ББК 63.3 (4 Укр) 624

С – 79

Навчально-методичний посібник зі спецкурсу “**Етнополітичні процеси в Західній Україні у роки Другої світової війни: джерела та історіографія**” (опорні конспекти і самостіна робота) для студентів Інституту історії і політології підготувала кандидат історичних наук, доцент кафедри історіографії і джерелознавства Стефанюк Галина Василівна.

Рецензенти:

доктор історичних наук, професор
Лисенко Олександр Євгенович
завідувач Відділу історії України
періоду Другої світової війни
Інститут історії України НАН України

кандидат історичних наук, доцент
Шологон Лілія Іванівна
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Рекомендовано до друку
Вченою радою Інституту історії, політології і міжнародних відносин
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»
(протокол № 2 від 23 вересня 2014 р.)

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Оцінювання студентів.....	6
Опис навчальної дисципліни.....	9
Інформаційний обсяг навчальної дисципліни.....	10
Конспект лекцій.....	18
Питання для самостійного опрацювання.....	134
Питання для самоконтролю знань по темах.....	135
Індивідуальна навчальна робота зі студентами.....	137

ВСТУП

Друга світова війна, бачена в контексті українських проблем, належить до найбільш сфальсифікованих періодів української історії. В процесі національно-державної розбудови суверенної України, духовного відродження українського народу, піднесення його історичної свідомості, гострою потребою стало вивчення історії України, позбавленої політизації, заідеологізованості, кон'юнктурних спекуляцій.

Реалізація цього завдання є неможливою без ґрунтовного переосмислення усього історичного шляху українського народу, відображення історичних реалій в наявних джерелах, їх публікації та використання в історіографії. Це, певною мірою, відноситься й до періоду Другої світової війни, участі в ній українського народу, становища економічного, політичного та культурного фактора в період 1939 – 1945 рр. Дискусії з концептуальних проблем Другої світової війни продовжуються, і це ще раз засвідчує актуальність дослідження окремих її аспектів, у тому числі й функціонування політичного, економічного та культурного життя в умовах війни та утвердження нацистського тоталітарного режиму. Ця проблема належала до однієї із тих, на дослідження яких у радянський час було накладено суворе табу.

Розпад Радянського Союзу та відновлення державної самостійності створили умови для відтворення правдивої картини трагічних подій Другої світової війни, які стали доленосними для українського народу. Доступ до багатьох засекречених джерел та літератури дає змогу з нових позицій розкрити чимало подій з історії України цього періоду.

Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета полягає в тому, щоб, спираючись на основні методологічні принципи, розкрити перед студентами можливість опанування історіографічного матеріалу. В процесі викладання дисципліни в студентів повинно формуватися творче мислення та вміння самостійно аналізувати та комплексно вивчати історичні дослідження, давати їм оцінку.

Завданням вивчення дисципліни є формування вміння

- розкрити об'єкт, предмет та основні методи вивчення даної проблематики;
- з'ясувати суть, завдання та структурні елементи дисципліни;
- проаналізувати винесені на розгляд проблеми дослідження;
- ознайомити студентів з етапами формування наукових праць в різні історичні періоди.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен

знати:

- роль і місце етнополітичних процесів в структурі історичної науки;
- основні публікації джерел та їх місцезнаходження;
- досвід вивчення проблематики в українській і зарубіжній історичній науці;
  - специфіку відображення минулого у різних типах і видах історичних джерел.

вміти:

- давати самостійний критичний та аргументований аналіз джерельних (документальних) матеріалів;
- застосовувати фактологічний матеріал і загальноприйняті критерії оцінки для ідентифікації подій з історії України;
- критично оцінювати погляди науковців на досліджувану проблематику;
- застосовувати на практиці набуті знання при написанні курсових, бакалаврських і дипломних робіт, проведенні історико-краснознавчої та наукової роботи.

ОЦІНЮВАННЯ СТУДЕНТІВ

У зв'язку із затвердженням нового «Положення про порядок організації навчального процесу та оцінювання успішності студентів в Інституті історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника» (протокол №6 від 6 травня 2014 р.) оцінювання знань студентів є наступним.

Підсумковий бал розраховується та виставляється викладачем на останньому семінарському занятті та складається з суми **підсумкового балу за семінарські заняття** (максимально 30 балів), **балу за модульну контрольну роботу** (максимально 50 балів) і **балу за індивідуальну роботу** (максимально 20 балів) та в сукупності становить максимально 100 балів.

Підсумкова оцінка за семінарські заняття виставляється студенту в кінці семестру за результатами роботи на семінарських заняттях і є середнім арифметичним (заокругленим до сотих) всіх отриманих оцінок за семінарські заняття. Отримані «незадовільні» оцінки відпрацьовуються в обов'язковому порядку, але враховуються при додаванні оцінок і входять у загальну кількість отриманих оцінок.

Підсумковий бал за семінарські заняття обраховується з урахуванням коефіцієнту **6**.

Контрольна робота

Написання контрольної роботи є необхідною умовою для виставлення підсумкової оцінки студенту. Якщо студент з якихось причин не написав контрольної роботи, він вважається таким, що не виконав усіх видів робіт з даної навчальної дисципліни.

Контрольна робота передбачає формулювання 6 завдань: 2 – теоретичних, 1 – практичне, 1 – знання термінів та 3 – тестових. На перші два питання студент має дати відповідь на підставі матеріалів лекцій, підручників, фахових журналів. Ці питання мають теоретичний характер, вимагають відповідних аналітичних узагальнень і висновків студента. Цінується оперування студентом категоріально-понятійним апаратом

дисципліни, добре знання джерел та історіографії проблеми, її хронології. Відповідь студента має бути чіткою, логічною. Кожна відповідь повинна розпочинатися із назви питання і закінчуватися самостійними висновками.

Третє питання передбачає знання відповідного джерельного матеріалу.

Теоретичні питання оцінюються по 15 балів (разом 30 балів), практичне – 8 балів, знання термінів – 6 балів, а тестові – по 2 бали (разом 6 балів). У сумі – 50 балів.

Реферат чи індивідуальне завдання

Індивідуальне завдання може виконуватися у формі реферату, презентації на певну тематику чи у вигляді колоквиуму. Індивідуальна робота оцінюється максимально у 20 балів.

При виставленні оцінки за реферат окремо оцінюється дотримання студентом усіх вимог щодо написання такого виду робіт, уміння опрацювати джерела та літературу, правильно оформляти бібліографічний апарат (10 балів), виголошувати наукову доповідь із запропонованої теми, робити аналітичні висновки і узагальнення (10 балів).

Загальний розподіл балів з дисципліни «Джерелознавство»

Поточне оцінювання та самостійна робота									Сума
Змістовий модуль 1.					Змістовий модуль 2.				
Т.1	Т.2,3	Т.4	ІНДЗ	Сума	Т.5-6	Т.7-8, 9	Контрольна робота	Сума	
5	5	5	20	35	5	10	50	65	100

Т.1, Т.2 ... Т. 9 – теми змістових модулів.

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90 – 100	A	відмінно	Зараховано
80 – 89	B	добре	
70 – 79	C		
60 – 69	D	задовільно	
50 – 59	E		
26 – 49	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0–25	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 1,5	Галузь знань 6.020302 Історія (шифр і назва)	За вибором	
	Напрямок підготовки 0203 Гуманітарні науки (шифр і назва)		
Модулів – 1	Спеціальність <u>Історія</u>	Рік підготовки:	
Змістових модулів – 2		IV-й	
Індивідуальне науково-дослідне завдання <i>реферат</i>		Семестр	
Загальна кількість годин – 54		II-й	
		Лекції	
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 3 самостійної роботи студента – 2	Освітньо-кваліфікаційний рівень: бакалавр	20 год.	
		Практичні, семінарські	
		10 год.	__ год.
		Лабораторні	
		0 год.	__ год.
		Самостійна робота	
		24 год.	__ год.
Індивідуальні завдання: 0 год.			
Вид контролю: залік			

Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1. Радянізація Західної України та встановлення німецького окупаційного режиму: джерела та історіографія

Тема 1. Джерела до вивчення проблеми етнополітичних процесів в Західній Україні у роки Другої світової війни

Поділ основних джерел, залежно від характеру інформації, що в них міститься, на: 1) документи і матеріали фондів центральних та обласних державних архівів; 2) збірники опублікованих документів і матеріалів; 3) матеріали періодики воєнного часу; 4) спогади.

Архівні матеріали в колишніх спецфондах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України) та державному архіві Волинської області (ДАВО), державному архіві Івано-Франківської області (ДАІФО), державному архіві Львівської області (ДАЛО), державному архіві Рівненської області (ДАРО) і державному архіві Тернопільської області (ДАТО).

Збірник документів і матеріалів “Культурне життя в Україні. Західні землі”. Косик В. “Україна в Другій світовій війні /Збірник німецьких архівних матеріалів/”. “Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Збірник документів і матеріалів”. Сергійчук В. “ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали” та ін.

Матеріали періодичних видань. Різні за характером і спрямуванням – суспільно-громадські, мистецькі, освітянські, господарські газети. Періодична преса як інформаційне джерело і вияв суспільно-політичного та культурно-освітнього процесу. Масові щоденні газети “Краківські вісті”, “Львівські вісті”, “Українське слово”, “Станіславівське слово”, “Українська дійсність”, “Волинь”, “Український голос”, “Стрийські вісті”, “Рогатинське слово”, “Калуський голос”, “Чортківська думка”.

Спогади учасників і очевидців подій Другої світової війни. В. Величківський, В. Витвицький, О. Домбровський, І. Кедрин-Рудницький, В. Яшан, К. Паньківський, В. Кубійович.

Тема 2. Інкorporація Західної України до складу СРСР: історіографія проблеми

Виявлення і розкриття закономірностей відображення в історичній літературі процесу приєднання західноукраїнських земель до СРСР – УРСР та їх радянська. Основні види історіографічних джерел з історії західноукраїнських земель початку Другої світової війни.

Проблеми перетворення західноукраїнського регіону на складову частину Західної України у 1939 р. Концепції радянської історіографії про “воз’єднання західноукраїнських земель з УРСР”, “визвольного походу Червоної Армії на територію Західної України”. Зусилля радянських істориків шляхом маніпуляції фактів та фальсифікації подій виправдати злочинну змову диктаторів Сталіна і Гітлера.

Аналіз сучасного стану вивчення процесів легітимної соборизації українських земель. Статті і монографії І. Біласа, П. Брицького, В. Вісіна, Я. Грицака, В. Ковалюка, М. Литвина, О. Луцького, О. Марущенко, А. Рукаса, В. Сергійчука, Ю. Сливки, М. Швагуляка та ін. про західноукраїнські землі у 1939 – 1941 рр., написані на мало- і раніше невідомих архівних документах і матеріалах.

Порівняння підходів до вивчення історії західноукраїнських земель початку Другої світової війни в працях істориків СРСР, України, Польщі, Росії та інших країн. Еволюція вітчизняної історичної думки на різних етапах розвитку суспільства.

Тема 3. Встановлення німецького окупаційного режиму в Україні: історіографія

Поділ історіографії на два етапи: 1) радянська історіографія (кінець 40-х – кінець 80-х), яка відзначається тенденційністю оцінок та висновків у баченні історичного процесу; 2) початок 90-х років, коли вітчизняна історіографія рішуче відійшла від класового принципу в оцінці історико-суспільних явищ і характеризується “гострою боротьбою між провідниками тільки позитивного в історії України та їх противниками”.

Основні групи історичних досліджень з проблеми Другої світової війни: 1) праці з історії Другої світової та німецько-радянської війни; 2) публікації, що характеризують гітлерівський “новий порядок” на захоплених територіях; 3) спеціальні наукові дослідження про німецьку політику в Україні.

Обмеження радянською історіографією проблеми Другої світової війни вивченням військових і політичних подій. Відмова на початку 1990-х років вітчизняної історіографії від класової методології в оцінці історичного процесу. Статті і монографії І. Біласа, П. Брицького, В. Вісина, Я. Грицака, В. Ковалюка, М. Литвина, О. Луцького, О. Маруценка, А. Рукаса, В. Сергійчука, Ю. Сливки, М. Швагуляка та ін.

Тема 4. Відносини німецької влади з українськими націоналістичними силами в 1941 – 1944 рр.: історіографія проблеми

Аналіз місця України у планах нацистської Німеччини, висвітлення позицій патріотичних сил щодо українсько-німецьких відносин та характеристика боротьби ОУН за Українську незалежну державу.

Український національний комітет (УНК). Меморандум ОУН(Б) до А. Гітлера від 23 червня 1941 р. Проголошення ОУН(Б) 30 червня 1941 р. "Акту відновлення Української держави". Формування ідеологічно-світоглядних, програмових засадах українського націоналізму. М. Сціборський. С. Ленкавський та його програма ОУН щодо засадничих основ державотворення в Україні.

“Літопис УПА”, “Українська суспільно-політична думка ХХ ст.: документи і матеріали”. Мемуарна література. Спогади Б. Боровця, М. Лебеда, Я. Стецька, П. Мірчука.

“Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Збірник документів і матеріалів”. “ОУН в світлі постанов Великих Зборів і Конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955 рр.”

Тема 5. Сучасна вітчизняна історіографія українсько-польського протистояння періоду Другої світової війни

Характерні ознаки сучасного етапу розвитку вітчизняної історіографії. Необхідність вивчення даної проблеми для остаточного подолання складної українсько-польської історичної спадщини. Інтерпретація дослідниками історії взаємин українців і поляків в умовах війни.

Соціальні фактори українсько-польського конфлікту 1943 р. Визначення дослідниками в українсько-польському протистоянні причин аграрного характеру. Ю. Киричук, І. Ільюшин, О. Марущенко, Я. Ісаєвич, А. Портнова, Я. Грицак, З. Ковалевський.

Аналіз вітчизняними науковцями позицій ОУН(Б) і УПА в питанні про українсько-польські взаємини. І. Ільюшин, О. Марущенко, Ю. Сливка, Л. Зашкільняк, Я. Дашкевич, А. Кентій, Т. Ольшанський, Г. Стародубець, М. Попович.

Феномен терору, насильства й тероризму як засіб досягнення політичної мети. О. Лисенко, Т. Вронська, І. Ільюшин.

Сучасна історіографія про результати і доцільність українсько-польського протистояння. І. Ільюшин, О. Марущенко, А. Кентій, Я. Грицак, Я. Дашкевич, Я. Ісаєвич, Л. Зашкільняк, В. Косик.

Змістовий модуль 2. Діяльність українських суспільно-політичних чинників у роки Другої світової війни: історіографія

Тема 6–7. Діяльність ОУН–УПА в період Другої світової війни: історіографія

Утворення, діяльність, причини розколу ОУН в історіографії.

Роль ОУН як головного чинника ідеологічно-політичного впливу на становище населення Західної України у роботах радянських істориків. Монографії С. Даниленка, К. Дмитрука, П. Яроцького.

Ставлення істориків діаспори до питань про вплив діяльності ОУН на культурно-просвітницький розвиток українців. Пропагандистська політика. Постанови Другої (квітень 1941 р.) та Третьої (17-21 лютого 1943 р.) конференцій ОУН(Б). Аналіз освітньої програми ОУН. Два напрямки виховної діяльності ОУН. О. Ольжич. Конкретні завдання ОУН у культурно-освітній сфері. „Про шкільне право майбутньої Української держави”. Праця „Напрявні, система і програма української національної школи” за редакцією Л. Білецького.

ОУН під проводом С. Бандери у боротьбі за національну освіту і культуру. Історіографія здійснення навчально-виховного процесу в націоналістичному дусі. Реферантура з культурно-освітніх справ. Крайова Екзекутива (виконавчий орган) ОУН. Самоосвітній рух.

Політичні аспекти діяльності ОУН. Г. Касьянов, Ф. Фасоля, І. Патриляк, М. Гвоздь, С. Кульчицький, А. Русначенко, В. Сергійчук, М. Гнидюк А. Вовк, А. Кентій, І. Ільюшин, М. Семиряга, І. Білас, А. Боляновський, Д. Веденєєв, В. В'ятрович, Я. Шашкевич, В. Коваль, В. Кучер, О.Лисенко, О. Марущенко, В. Литвин, І. Патриляк, О. Реєнт, В. Сергійчик, Ю. Сливка, Г. Стародубець, Ю. Шаповал, Б. Ярош та інші.

Етапи становлення історіографії УПА в західній (антикомуністичній), радянській і сучасній історіографія.

Періоди західної історіографії: 1946 – 1954 рр., 1954 – 1976 рр., 1976 – 1991 рр. М. Лебедь, П. Мірчук, О. Штуль.

Українська історіографія історії УПА. А. Вовк, А. Кентій, І. Ільюшин, М. Семиряга, І. Білас, А. Боляновський, Д. Веденєєв, В. В'ятрович, Я.

Шашкевич, В. Коваль, В. Кучер, О. Лисенко, О. Марущенко, В. Литвин, І. Патриляк, О. Реєнт, В. Сергійчик, Ю. Сливка, Г. Стародубець, Ю. Шаповал, Б. Ярош та інші.

Політико-правові аспекти визнання УПА воюючою стороною у Другій світовій війні. О. Лисенко. Т. Струтинська. В. Шайкан. В. Дзьобак. Сучасна російська суспільно-політична думка про діяльність УПА під час Другої світової війни. С. Маркедонов, Н. Плотников, В. Герасимчук, А. Юрковский, А. Баташов.

Концепції створення УПА в зарубіжній Україні. І. Лисяк-Рудницький. Відображення в історії УПА впливу на її діяльність зовнішньополітичних чинників. Ю. Киричук, В. Сергійчук, С. Демидов та інші.

Тема 8. Дивізія СС “Галичини” в історіографії

Актуальність проблеми дослідження.

Поява публікацій про військові формування українців. Публікація нових документів з історії дивізії СС “Галичина”. Документи, що виникли в процесі діяльності Управління у справах військовополонених та інтернованих за 1944–1955 рр. як джерело до вивчення проблеми. Архівні матеріали Державного архіву МВС України, ЦДАВО України. Збірники опублікованих документів.

Мемуари як джерело до вивчення дивізії СС “Галичина”. Особливість мемуарної літератури. Спогади Р. Крохмалюка, Б. Підгайного, Р. Долинського, С. Гуляка, Д. Феркуняка, Л. Мухи, Л. Логута, П. Саварина, М. Березовського та інших.

Події березня 1939–травня 1945 рр. у працях радянських дослідників. М. Курах, Я. Галан, С. Даниленко, К. Дмитрук, В. Сульженко. Узагальнюючі праці. “История Второй мировой войны. 1939–1945”, “Радянська енциклопедія історії України”.

Сучасна вітчизняна історіографія. А. Боляновський, Б. Якимович, В. Малкош, В. Верига, М. Маленький, К. Зеленко, Н. Платонова та інші.

Проблема історії дивізії СС “Галичина” в зарубіжній історіографії. В. Гайке, В. Студніцький, А. Щесняк, Р. Торжецький.

Тема 9. Вплив політичної ситуації на соціальну ідентифікацію населення: історіографія

Ведення Другої світової війни з ігноруванням міжнародних відносин (статус полонених). Тотальне винищення, використання засобів небаченої жорстокості, підступу та обману в політиці. Етнічні та соціальні конфлікти, організовані зовнішніми силами. О. Лисенко, Ж. Ковба, О. Марущенко та інші.

Використання праці українських робітників на примусових роботах у Третьюму рейху. О. Лисенко, М. Шевченко, М. Дубик, Т. Пастушенко, І. Андрухів, О. Потильчак, . Висвітлення правового статусу військовополонених та “остарбайтерів” у зарубіжній історіографії. П. Полян, У. Герберт, М. Руфф, У. Камінський, У. Вінклер, М. Арнінг, М. Брюнінг.

Соціально-економічне становище українців в умовах “нового порядку”. О. Лисенко, М. Журба, І. Андрухів, Д. Алексєєва-Процюк, І. Ветров, О. Перехрест, С. Гальченко, Г. Стефанюк, П. Чернега, Л. Хойнацька, К. Лобода, І. Перехрест, Т. Терещенко, Т. Нагайко.

Преса періоду Другої світової війни як джерело до вивчення соціально-економічного становища Західної України у 1939–1945 рр. Масові щоденні газети “Краківські вісті”, “Львівські вісті”, “Українське слово”, “Станіславівське слово”, “Українська дійсність”, “Волинь”, “Український голос”, “Стрийські вісті”, “Рогатинське слово”, “Калуський голос”, “Чортківська думка”.

Тема 10. Роль УГКЦ у національно-визвольній боротьбі українського народу 1939 – 1945 рр.: вітчизняна історіографія

Радянська історіографія проблеми (40–80-ті рр.). Преса як чинник поширення інформації про “антинародну” сутність УГКЦ. В. Росович, В.

Галан, С. Даниленко, В. Масловський, В. Чередниченко, О. Уткін, А. Шиш, П. Петляков, І. Мигович.

Звинувачення УГКЦ у колабораціонізмі. К. Дмитрук, Б. Дудикевич, В. Замлинський, Г. Кирилюк, І. Миронюк, І. Тельман.

Сучасне бачення роль Греко-католицької церкви у національно-визвольному русі періоду Другої світової війни. Я. Калакура, І. Андрухів, О. Лисенко, І. Поїздник, О. Вишиванок, В. Шайкан, О. Марущенко, В. Марчук, С. Мудрий, О. Гринів, П. Мельничук, М. Панчук, В. Гордієнко, Й. Сліпий, В. Войналович, О. Єгрешій, Р. Ключень.

КОНСПЕКТИ ЛЕКЦІЙ

Тема 1. Джерела до вивчення проблеми етнополітичних процесів в Західній Україні у роки Другої світової війни

Друга світова війна 1939–1945 рр. була найтрагічнішим періодом в історії людства. Повною мірою це стосується й України. Страждаючи від сталінщини, а в західних регіонах – від гноблення Польщею, Румунією, Угорщиною, українці сподівались, що будь-які зміни, навіть спричинені війною, приведуть до поліпшення умов їхнього існування. Опинившись між нацистським і радянським тоталітарними режимами, позбавлені власної держави, яка б захищала їхні інтереси, українці виявилися беззахисними перед спустошенням війни. За підрахунками дослідників, саме Україна зазнала найбільших втрат населення порівняно з іншими країнами, у тому числі Німеччиною, Росією, Польщею, Білорусією.

Всі ці події, насамперед, відображені у документах і матеріалах, які складають джерельну базу Другої світової війни. Вони є дуже важливими, адже завдяки їм ми дізнаємося про конкретні події, які іноді упускають при історіографічному дослідженні окремі історики.

Основні джерела дослідження історії України періоду Другої світової війни, залежно від характеру інформації, що в них міститься, пропонуємо поділити на декілька типів, а саме: 1) документи і матеріали архівів; 2) збірники опублікованих документів і матеріалів; 3) матеріали тогочасної періодики; 4) спогади.

Складність умов, в яких перебувала Україна під час німецької окупації, призвела до того, що значна частина необхідних для отримання сукупності наукових фактів джерел безслідно втрачена, а ті, що збереглися, опинилися у різноманітних архівосховищах і бібліотеках.

У 2005 р. в “Історичному журналі” були опубліковані “Документи Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВОУ) про злочини, заподіяні німецькими окупантами населенню

України під час Великої вітчизняної війни”. Дані документи можна використати для порівняння окупаційного режиму в дистрикті Галичина та Райхскомісаріаті Україна [5].

Значна частина документів і матеріалів збереглася в Україні. Окремі неопубліковані архівні матеріали, як зазначається у збірнику “Архіви окупації: 1941–1944”, містяться в колишніх спецфондах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), Центрального державного архіву громадських об’єднань України (ЦДАГО України) та державному архіві Волинської області (ДАВО), державному архіві Івано-Франківської області (ДАІФО), державному архіві Львівської області (ДАЛО), державному архіві Рівненської області (ДАРО), державному архіві Тернопільської області (ДАТО) та інших архівах України. Важливим джерелом для даного дослідження є узагальнений збірник “Архіви окупації: 1941–1944” під упорядкуванням Н. Маковської [1], який побачив світ у 2006 р. та містить зібрання документів з різних архівів України про становище населення в окупованих регіонах. У ньому вперше представлено інформацію про так звані «окупаційні фонди» державних архівів України. Понад півстоліття цей потужний документальний масив був здебільшого засекреченим і недоступним для дослідників. Тому дана праця слугуватиме розширенню джерельної бази дослідження історії Другої світової війни на українських землях, відкриває нові можливості для глибшого і детальнішого вивчення нацистської окупаційної політики, усіх сфер життя населення на окупованій території. Актуалізована інформація допомогла розкриттю маловідомих сторінок історії України 1941-1944 рр. у контексті загальнолюдської трагедії найжорстокішої зі світових воєн, що є важливим також з погляду міжнародного співробітництва в гуманітарній сфері, сприяння захисту соціальних інтересів і гідності жертв націонал-соціалістичного режиму, попередженню загрози тоталітаризму, поширенню взаєморозуміння між народами світу. На сторінках видання можна також побачити «обличчя» війни й окупації (боротьбу, побут, руїну, голокост) у

фотодокументах, ознайомитися з роздумами сучасних істориків на цю тему [1, с. 325].

Складною проблемою, яка постала перед німцями в період Другої світової війни, було розв'язання питання сходу Європи, куди входили українські етнічні землі. Напрямки німецької політики були накреслені ще в книзі А. Гітлера “Моя боротьба” (“Mein Kampf”). Їх коротко можна охарактеризувати так: цілий європейський Схід – це терени німецької експансії, це “щедра на мед і молоко земля німецької нації” [4, с. 78].

Нацистський фюрер писав на сторінках книги “Моя боротьба”: “Ми переходимо до політики майбутнього, заснованої на розширенні нашої території. Коли ми говоримо сьогодні про отримання нових земель і нового простору в Європі, то в першу чергу думаємо про Росію і підпорядковані їй окраїнні держави” [4, с. 79].

Висвітлюючи джерельну базу проблематики, слід звернути увагу на такі документа як “Реакція Сталіна на інформацію щодо приготувань Німеччини до нападу на СРСР”, який свідчить про переконання Сталіна у тому, що німці нападуть не швидше ніж у 1942 р.; “Документ із секретної наради Гітлера”, який у свою чергу заперечує словам Сталіна і говорить про те, що фюрер має намір напасти на Радянський Союз у 1941 р.. Важливість цих документів полягає у тому, що російська сторона, знаючи про наміри німців, могла відвернути несподіваний напад останніх, і можливо хід подій був би іншим [27, с. 413].

На увагу заслуговують такі матеріали, як “Резолюція Л. Берії щодо інформації розвідників про плани Німеччини в 1941 р.”, “Спогади маршала Г. Жукова про опір частин Червоної Армії ворогові в перші дні війни”, “Службовий щоденник Ф. Кальдера”, “Донесення Політуправління Південно - Західного фронту Головному Політуправлінню Червоної Армії”. У них розповідається про нелегке становище армії у перші дні боїв, про мужність, яку зберігали до останнього відважні патріоти своєї держави.

“Наказ Ставки Верховного Командування Червоної Армії № 270” опублікували лише в 1990 р., оскільки його зміст був відверто жорстоким,

особливо про бійців, які, вичерпавши всі засоби боротьби, потрапляли в полон. Не менш важливою є “Доповідна особливого відділу НКВС Південного фронту про руйнування Києва після зайняття його німцями”, яка відтворює одну з невідомих сторінок війни – диверсійні акти проти окупантів у Києві в 20 - х числах вересня 1941 р.. Цю тему доповнює інший документ “Спогади учасниці оборони Києва О. Захарченко про долю радянських військовополонених” [7, с. 235].Однак вони мають певну інформаційну цінність.

Вважаємо за доцільне виділити наступні збірники: “Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Збірник документів і матеріалів”[22], “Радянське Прикарпаття. Документи і матеріали” [26], “Львівщина у Великій Вітчизняній війні (1941–1945). Збірник документів і матеріалів” [20], а також “Переписка Председателя Совета Министров СССР с президентами США и премьер-министрами Великобритании во время Великой Отечественной войны 1941–1945 гг.” [24; 25].

Дані збірники частково дають нам уявлення про реалізацію своєї соціально-економічної політики нацистами на території України у 1941–1944 рр. В основному тут подані документи, які висвітлюють німецький режим як жорстокий та терористичний, зокрема у відношенні як до українського, так і до польського і особливо єврейського населення.

Окремі проблеми, порушені в цьому дослідженні, знайшли відображення в збірнику документів і матеріалів “Культурне життя в Україні. Західні землі” [17], підготовленому науковцями Інституту українознавства імені І. Крип'якевича у Львові. Серед інших видань такого характеру його виокремлює високий професійний рівень археографічного опрацювання. У передмові викладена концепція збірника документів і матеріалів, який супроводжує доволі широкий науково-довідковий матеріал, коментарі, список застарілих і маловживаних слів, список скорочених слів, покажчик імен та фотоілюстрацій. Джерельною основою збірника є документи фондів, які зберігаються в обласних державних архівах західних областей України, в ЦДАВО України, ЦДАГО України, Центральному державному архіві-музеї

літератури і мистецтва України. Певне відображення у збірнику знайшли матеріали періодичної преси – статті, повідомлення, кореспонденції. До збірника увійшли ряд документів, опублікованих донедавна тільки за кордоном. Вони, поряд з іншими матеріалами, дають можливість відтворити об'єктивну картину становища освіти, культури, боротьби за національно-духовне відродження України. Це документальне дослідження, підготовлене з позиції багатовимірності історичного процесу, задовільняє природне прагнення читача самому розібратися в подіях, якими характеризується суспільно-політичне та культурно-освітнє життя у західноукраїнському регіоні. Зокрема, наводиться думка керівника Райхскомісаріату Україна Е. Коха, який вважав, що “українцям не треба думати про школи й університети, тому що вони зобов'язані працювати, а для роботи освіта не потрібна. Відкриття навчальних закладів вважаю зовсім недоцільним, бо тубільцеві-хліборобу і тубільцеві-робітнику освіта лише зашкодить” [17, с.155].

Слід зазначити, що джерельною основою даного збірника документів є матеріали, які зберігаються у фондах Державних архівів західних областей України та Центральних державних архівах. Окрім того, до збірника увійшли ряд документів, опублікованих за кордоном та раніше недоступних для дослідників. Вони дають можливість відтворити об'єктивну картину культурного, освітнього та релігійного становища галицького суспільства у досліджуваній період та національно-визвольну боротьбу у 1941–1944 рр. Багато джерел, які стосуються досліджуваної проблеми, знайшли своє відображення у збірниках документів та спогадах, опублікованих із здобуттям Україною незалежності. Упродовж останнього десятиліття спостерігається інтенсивне археографічне опрацювання та оприлюднення документів новітньої історії України, величезного джерельного масиву, що його породило бурхливе ХХ ст.

Так, в 1993 р. Інститут українознавства НАН України та Львівське відділення інституту Української археографії НАН України започаткували

видання збірки документів і матеріалів про політичні, соціальні, економічні, культурні події в Україні у 40-50-і рр. ХХ ст. – “Літопис нескореної України”[17; 18].

Одним із ґрунтовних збірників німецьких архівних матеріалів є збірник, упорядкований В. Косиком [10, 11, 12, 13]. Опубліковані в ньому матеріали допомагають боротися проти політичних міфів, але, передусім, дають змогу відтворити реальність історичних фактів і подій та історичного процесу. Документи дають можливість порівняти бачення майбутнього тодішніх політичних груп і прослідкувати їхнє ставлення до Німеччини. Документи збірника стосуються, передусім, політичного, соціально-економічного і культурного аспектів німецької окупації як одних із головних завдань щодо України. Вони загалом впорядковані хронологічно. Дані, що містяться в збірнику розкривають, зокрема, інформацію про плани Гітлера щодо України. Зокрема, автор зазначає, що “за стратегічними планами верховного командування Вермахту, один з головних військових ударів було спрямовано на територію України. Справа в тому, що А. Гітлер та його штаб, перш за все, вбачали в українських землях важливу сировинну і продовольчу базу для подальшого продовження війни. Без українського промислового і сільськогосподарського комплексу таке продовження вважалося для Німеччини доволі проблематичним. Тому й всі плани та стратегічні розробки направлялися на так звану “блискавичну війну” (“бліцкриг”). Німеччині важливо було в найкоротший термін захопити й опанувати територію СРСР, всю її західну частину і, найголовніше, якнайбільше українських земель” [11, с. 112].

Досить важливими для нашого дослідження джерелами є повідомлення преси, яка виходила в 1941–1944 рр. Вона висвітлює діяльність УЦК, “Просвіти”, становище освіти, культури, релігії, господарства в окупованих німцями західноукраїнських землях, публікації на політичні теми та іншу різноманітну інформацію. Так, у ряді публікацій газети “Українське слово” до читачів зокрема доводилися укази та розпорядження окупаційної влади.

Скажімо, після приєднання галицьких земель до Генерального губернаторства, газета опублікувала “Розпорядження про адміністрацію Галичини”, у якому зазначалося, що урядовою мовою у дистрикті Галичина є німецька мова. “Допускаються мови українська і польська. Розпорядження та інші законодавчі акти будуть оголошуватися німецькою, українською і польською мовами”. Щоб полегшити вивчення німецької мови, газета з 15 лютого до 13 березня 1942 р. під рубрикою “Самоучка німецької мови” надрукувала дванадцять лекцій уроків. У одному з номерів вище названої газети описується жорстокість органів НКВС, які при відступі на схід у 1941 р., катували та розстрілювали в’язнів. Крім того, газета публікувала спогади про тортури людей, які дивом залишилися живими [6].

Після припинення виходу “Українського слова” не без допомоги окупаційної адміністрації, на зміну їй почала виходити газета “Станиславівське слово”, яка друкувала матеріали національно-патріотичного спрямування. У важкій політичній ситуації газета намагалася порушувати суспільно-громадські та національно-виховні аспекти української національної еліти, друкуючи низку статей про роль і завдання інтелігенції у суспільному житті. Зокрема, у статті “Завдання української інтелігенції” вказувалося: “Бути рідній масі вчителем, виховником і опікуном це головні обов’язки української інтелігенції... Українська інтелігенція мусить жити не тільки в гущі національних зацікавлень, а в гущі потреб і болей маси” [2].

На сторінках газети “Станиславівське слово” висвітлювалася як політична ситуація в Галичині, так і різноманітні аспекти господарського, культурного, освітнього, релігійного життя. Газета привертала увагу до проблеми формування державницького, правового мислення, закликала дотримуватися порядку, дисципліни, зберігати майно, викривала випадки грабування державних установ, колгоспів. У статті “На шкільні теми” автор, роздумуючи над проблемами виховання учнівської молоді, наголошував: “Українську школу доведеться будувати від самих основ, на розвалинах

більшовицької шкільної політики, що різними псевдонауками, антирелігійними гуртками та іншими заходами намагалася по-своєму розкласти, здеморалізувати і зруйнувати молоді і гарячі душі нашого підростаючого покоління. Молодь – це майбутня рука і мозок нації, яка повинна сумлінно виконувати працю при верстаті. Школа має на меті виховання розумне, врівноважене, національно свідоме і в найкращому розумінні цього слова, жертвенне українське покоління” [21].

Пізніше в 1944 р. практично всі українські галицькі газети закликали українців до боротьби проти більшовиків і публікували статті про готовність різних районів дати відсіч Червоній армії. Слід зазначити, що згадані вище періодичні видання були легальними, тому виходили досить тривалий час і досить вичерпно відтворювали панораму українського життя у краї. Слід зазначити, що авторами газетних статей були відомі на той час українські громадсько-політичні діячі – В. Кубійович, К. Паньківський, К. Левицький, З. Зелений та ін.

Зрозуміло, що з огляду на німецьку цензуру, періодика не завжди могла претендувати на об’єктивність. Так, легальній пресі, заборонялося писати про політичні процеси, німецькі каральні акції, важкі побутові умови населення та інші труднощі воєнного часу. Дисертантка врахувала цю обставину і намагалася критично підходити до повідомлень преси, співставляючи їх з даними інших джерел. Важливо зазначити, що доступ до цих видань тривалий час для вітчизняних дослідників був закритий. Тільки недавно науковці отримали змогу користуватися ними.

Певне місце серед джерельних матеріалів дослідження займають спогади безпосередніх учасників подій Другої світової війни. Більшість їх праць, виданих в основному в діаспорі, носять характер колективних історико-мемуарних збірників. Вони відрізняються стилем і рівнем наукового викладу, оскільки, крім учених, у їх підготовці брали участь громадські та культурні діячі. Притаманна для них конкретика фіксує події та велику

кількість імен самовідданих працівників, які несли головний тягар праці у період німецької окупації.

Щоб якомога правдивіше відтворити картину національного та культурно-освітнього життя воєнного періоду, автор звіряла пресові й архівні джерела із численними спогадами свідків і учасників тих подій. Фактологічний матеріал знаходимо у працях В. Величківського, В. Витвицького, О.Домбровського, І. Кедрина-Рудницького, В. Яшана.

Багатством документальних матеріалів і ґрунтовним описом подій, ситуацій, людських постатей вирізняються спогади голови УЦК В.Кубійовича [15], голови УКК, а згодом заступника голови УЦК К.Паньківського [23]. Зокрема, В. Кубійович у своїх спогадах намагається відтворити життя українців під час Другої світової війни на тій частині українських земель, що в 1939-1945 роках входили до складу Генеральної Губернії. Як голова УЦК, автор розкриває діяльність комітету, який був єдиною легальною українською установою в Генеральній Губернії, що діяла в умовах німецького окупаційного режиму.

Значний інтерес для нас становлять спогади К. Паньківського, який торкається проблеми народної освіти в окупаційний період. Автор аналізує діяльність шкільних відділів, подає інформацію про мережу народних шкіл в Галичині та роботу українських вчителів. Автор зазначає, що “всі учителі народних шкіл сплачували такі податки: 1) одружені – 1% від місячної заробітної плати, неодружені – 2%; 2) річний – у розмірі 1 злотого від кожного морга (0,60 га) уживаної землі. Народні школи зобов’язували проводити акцію зі збору лікарської сировини, вказуючи, що в період війни це завдання є обов’язковим. За байдуже виконання своїх обов’язків педагогів притягували до відповідальності. Водночас влада наголошувала, що “учителі, які всеціло віддадуться в час ферій збиранню лікарської сировини і викажуться відповідно високими кількостями, можуть бути звільнені від обов’язку примусової шеститижневої праці при жнивах в лігеншафтах” [23, с. 312].

Цінним джерелом для висвітлення окремих аспектів тогочасного історичного і культурного процесу стали опубліковані документи і матеріали, зокрема другий і третій том багатотомного збірника документів і матеріалів, упорядкованого Т. Гунчаком і Р. Сельчаником, збірника “В боротьбі за Українську державу” де мають місце спогади учасників Другої світової війни.

Р. Крохмалюк, член ОУН, згадуючи свою діяльність у Галичині, описує нелегке становище галицького селянства у воєнний період. За словами автора, власні запаси населення були значно конфісковані німецькими військовими командами ще на початку окупації, і селяни були вимушені масово включитися у господарську діяльність для задоволення своїх життєвих потреб [14, с.98].

Цікаві дані містяться у спогадах діяча ОУН Р. Волчука “Спомини з передвоєнного Львова та воєнного Відня”, де автор зазначає, що “Дистрикт Галичина” мав дещо інший статус, ніж польська частина Генеральної Губернії. Тут вдалося організувати Український допомоговий комітет, відновити громадські організації, зокрема й розпущений польським режимом “Пласт”... У вересні, – вказує автор, – почали діяти нижчі та декілька середніх українських шкіл, але було очевидно, що годі сподіватися на відкриття Політехніки” [3, с.92]. Р. Волчук також зазначає, що значна частина українських студентів, внаслідок закриття українських ВУЗів була прийнята на навчання у Берлін та Відень [3, с.92].

Не менш важливо, на нашу думку, звернути увагу також на спомини О. Корчака-Гординського, діяча ОУН, який був засланий організацією до німецького, як військовий перекладач. У його спогадах описуються події Другої світової війни на німецькому Східному фронті. Не зважаючи на те, що автор значну частину війни провів на східних землях України та в Росії, у його військовому щоденнику на початку воєнних дій та після втечі від німців, частково описані події культурного, релігійного та освітнього життя в Україні та зокрема Галичині [8, 9].

Співставлення спогадів з документами того періоду дозволило повніше розкрити ті аспекти теми, які були краще відомі їхнім авторам, але не були зафіксовані в документах. Якщо уважно проштудіювати наукові публікації фахівців з історії війни і зіставити їх із споминами тих, хто пережив страхіття окупації, то можна дійти висновку: наукові публікації ще не дають повноцінної і різнобарвної картини окупаційної доби та й на порушені вище питання розлогу й ґрунтовну відповідь там не завжди можна знайти. Ось чому, повторюючись, все ж наголосимо, що ця проблематика ще потребує копінтого й неупередженого дослідження. Тож, поки залишилися учасники й свідки тих подій, особливо важливо зібрати їх спогади й зберегти як повноцінне джерело з історії України часів війни. Погрібні, як зазначалося вище, й змістовно нові збірник документів і матеріалів, які всебічно розкривали б життя людини під окупацією

Наблизитись до історичної істини, відтворити правдиву історію України можна тільки при дослідженні документів. Критичне використання, аналіз і синтез, співставлення та порівняння обширного комплексу джерел, опрацьованих автором у ряді архівів та бібліотек, дають підстави якомога об'єктивніше підійти до вивчення проблеми освіти в західноукраїнському регіоні під час німецької окупації.

Здійснений огляд джерельної основи показує, що поглиблене вивчення джерельної бази, розробка джерелознавчих аспектів дисертаційного дослідження, зокрема встановлення окупаційного режиму в Україні, здійснення навчально-виховного процесу шкіл в умовах окупації, створить передумови для об'єктивного висвітлення важливих сторінок історії України.

Таким чином, підсумовуючи стан джерельної бази стосовно проблеми соціально-економічної політики нацистів в Україні у 1939–1944 рр. відмітимо, що основними матеріалами для нашого наукового дослідження є опубліковані джерела, які містяться у збірниках документів, виданих в СРСР, діаспорі і за роки незалежності України, а також тогочасна преса, спогади та мемуари українських громадсько-політичних діячів зазначеного періоду. Матеріали, видані в СРСР дещо односторонньо висвітлюють дану проблему,

більше звертаючи увагу на стану боротьбу та радянський підпільний рух у роки війни.

Не менш вагомими для нашого дослідження є також матеріали тогочасної преси – українські газети, що видавалися в період німецької окупації і висвітлюють події політичного, соціально-економічного та культурного життя українців. Найбільше матеріалів, що стосуються даної проблеми, видаються за роки незалежності України. Зокрема, вагомим є те, що окремі дослідники змогли опублікувати ряд як німецьких, так і радянських документів, які раніше були недоступні. Проте, значна частина архівних документів є неопублікованою і потребує подальшого дослідження. Позитивним, на нашу думку, є те, що на даний час у розпорядженні науковців є чимало архівних документів, з яких знято дію грифів “таємно” чи “цілком таємно”, опубліковано тематичні археографічні колекції, що об’єктивно відображають становище українців у досліджуваній період.

1. Архіви окупації: 1941–1944 / Упор. Н. Маковська. – К.: КМ Академія, 2006. – 872 с.
2. Більшість населення проти комунізму // Станиславівське слово. – 1944. – 2 січня.
3. Волчук Р. Спомини з передвоєнного Львова та воєнного Відня. – К., 2002. – 258 с.
4. Гитлер А. Моя боротьба /перевод с немецкого/. – Ашхабад: “Т-Око”, 1992. – 600 с.
5. Документи ЦДАВО України про злочини, заподіяні німецькими окупантами населенню України під час Великої вітчизняної війни // Історичний журнал. – 2005. – №2. – С.106 –111.
6. Звірства НКВС у Надвірній // Українське слово. – 1941. – 29 липня.
7. Історія України. Хрестоматія у двох частинах. – Ч. 2. Навч. посіб. – К., 2004. – С. 231-291.
8. Корчак-Гординський О. Спогади з життя. У 2 ч. – Ч.1. – Львів, 2003. – 258 с.
9. Корчак-Гординський О. Спогади з життя. У 2 ч. – Ч.2. – Львів, 2003. – 315 с.

10. Косик В. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів. – Т.1. – Львів: Львівський державний університет ім. І.Франка; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського НАН України, 1997. – 384с.
11. Косик В. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1941–1942). – Т.2. – Львів: Львівський державний університет ім. І.Франка; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського НАН України; Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 1998. – 383с.
12. Косик В. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1942–1943). – Т.3. – Львів: Львівський державний університет ім. І.Франка; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського НАН України; Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 1999. – 382с.
13. Косик В. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1944–1945). – Т.4. – Львів: Львівський національний університет ім. І.Франка; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського НАН України; Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2000. – 367 с.
14. Крохмалюк Р. Заграв на Сході. Спогади й документи з праці у військовій управі “Галичина” в 1943-1945 роках. –Торонто-Нью-Йорк: Накладом Братства кол. Вояків 1-ої Української Дивізії, 1978. – 351 с.
15. Кубійович В. Мемуари. Роздуми. Вибрані твори. Т. II. – Париж-Львів, 2000. – 1023 с.
16. Культурне будівництво в Українській РСР. Червень 1941–1950 рр. – К., 1965. – 358 с.
17. Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. – Т.1. 1939-1953. – К.: Наукова думка, 1995. – 748с.
18. Літопис нескореної України. – Кн. 1. – Львів: Просвіта, 1993. – 798 с.

19. Літопис нескореної України. – Кн. 2. – Львів: Галицька Видавнича Спілка, 1997. – 664 с.
20. Львівщина у Великій Вітчизняній війні (1941–1945). Збірник документів і матеріалів. – Львів.: Каменяр, 1968. – 253 с.
21. На шкільні теми // Станиславівське слово. – 1942. – 11 березня.
22. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Збірник документів і матеріалів. – К.: Держполітвидав УРСР, 1963. – 423 с.
23. Паньківський К. Роки німецької окупації. – Нью-Йорк, 1965. – 224 с.
24. Переписка Председателя Совета Министров СССР с президентами США и премьер-министрами Великобритании во время Великой Отечественной войны, 1941-1945 гг. В двух томах. – Т.1. – М.: Политиздат, 1986. – 464 с.
25. Переписка Председателя Совета Министров СССР с президентами США и премьер-министрами Великобритании во время Великой Отечественной войны, 1941-1945 гг. В двух томах. – Т.2. – М.: Политиздат, 1986. – 320 с.
26. Радянське Прикарпаття. Документи і матеріали. – Ужгород: “Карпати”, 1964. – 258 с.
27. Хрестоматія з історії України / Упоряд. та автор коментарів Уривалкін О. - К.: КНТ, 2007. - С. 411 - 440.

Тема 2. Інкorporація Західної України до складу СРСР: історіографія проблеми

Вересневі події 1939 року принесли населенню Західної України непрості випробування. Інтеграційні процеси, що розпочалися, мали примусовий, суперечливий характер, однак в окремих випадках (модернізація промисловості, ліквідація неписьменності і т.п.) вони співпадали з об'єктивними потребами суспільного розвитку. Незаперечним є також і масове незадоволення населення краю репресивно-терористичною політикою нової влади, яка почала переслідувати всіх, хто не сприймав "радянського способу життя".

Як відомо, аж до кінця 80-тих років ці процеси, які стисло можна охарактеризувати загально визнаним тепер терміном “радянізація”, офіційною радянською історіографією розглядалися виключно в позитивному аспекті через призму концепції "возз'єднання західноукраїнських земель з УРСР", "визвольного походу Червоної Армії на територію Західної України". Від радянських істориків вимагалось доведення історичної обумовленості, справедливості та закономірності цього акту.

Перетворення у соціально-економічній сфері західних областей України після встановлення тут восени 1939 року радянської влади здійснювалися у руслі усталених більшовицьких теоретичних догм. Зміни носили насильницький характер, зумовлювалися не внутрішнім розвитком краю, а спрямовувалися зовнішньою жорсткою силою [45, с. 56].

Політика радянського тоталітарного режиму у господарському та соціально-побутовому житті західноукраїнського суспільства носила неоднозначний характер. У багатьох випадках перетворення, що проводилися протягом вересня 1939 – червня 1941 років, співпадали з об'єктивними потребами розвитку цих областей. Найбільше це стосувалося модернізації промисловості, ліквідації безробіття, налагодження, щоправда за радянським зразком, різних сторін соціально-побутової сфери - охорони здоров'я, матеріальної допомоги багатодітним сім'ям, організації системи пенсійного забезпечення та ін. Однак загалом ці позитивні процеси в умовах більшовицької системи носили відносний, обмежений характер і більше служили пропагандистським цілям нової влади.

Значний вплив на темпи і методи радянізації соціально-господарського життя західних областей України щодо прискорення перших і надання більшої жорсткості другим мало намагання радянського тоталітарного режиму якнайшвидше зробити регіон складовою частиною панівної в СРСР суспільної системи. Його мета полягала в тому, щоб ліквідувати визначальну роль західноукраїнського суспільства як вагомого чинника тодішнього українського національно-визвольного руху [49, с.12].

Входження економічного та соціально-побутового життя населення західних областей України протягом вересня 1939 – червня 1941 років до радянської соціально-економічної системи викликало його неоднозначну реакцію. Для цього процесу характерними були участь або сприяння йому деякої частини місцевого населення. Це пояснювалося як наявністю низки особливих внутрішніх факторів розвитку західноукраїнського суспільства, так і окремими соціально-економічними заходами радянської влади, що були позитивно зустрінуті ними. Одночасно подальше поглиблення радянзації наштовхувалося на зростаючий опір народної маси, що знаходило свій вияв у різних формах протесту проти політики радянської влади. Особливо негативним було ставлення до колективізації, яке нещадно придушувалося репресивно-каральними органами тоталітарного режиму.

Незважаючи на насильницький характер, все ж соціально-економічні зміни в західних областях України на початковому етапі Другої світової війни стали важливою складовою процесу реальної консолідації української нації, що відбувався у той період, сприяли об'єднанню двох її частин в межах однієї державної спільноти і створенню умов для їх існування в однаковій, хоч і несприятливій, соціально-економічній системі [48, с.350].

Радянські історики досить детально досліджували соціалістичне будівництво в західних областях України 1939 – 1941 років. Окремі з їх положень не втратили значимості й сьогодні – насильство в ході колективізації, ігнорування спадщини національної культури господарювання та ін.. Все ж об'єктивно історія західноукраїнських земель не могла бути правдиво досліджена. Концепція радянської історіографії полягала, зокрема, у тому, що входження західноукраїнських земель до складу УРСР стимулювало розгортання внутрішньо назрілих соціально-економічних процесів, які дорівнювали соціалістичній революції; що внаслідок соціалістичних перетворень у краї розпочалось небувале піднесення усіх сторін життя, в тому числі господарської і соціально-побутової сфер.

У вітчизняній науці така концепція почала формуватися практично паралельно з самими подіями і знайшла своє висвітлення у низці тодішніх праць, що носили головним чином популярний характер. Остаточно оформився згаданий підхід радянської історіографії до цієї проблеми у повоєнні десятиріччя. Тоді з'являються порівняно вагомі праці, де на тлі обґрунтування історичної закономірності возз'єднання західноукраїнських земель з Українською РСР аналізувався початковий період соціалістичних перетворень з позицій апологетики радянського ладу. Такі вади притаманні й колективним дослідженням, які переважно готувалися до чергових ювілеїв возз'єднання. Але незважаючи на ідеологічні штампи, запрограмованість і односторонність висвітлення теми частина згаданих праць вирізняється ґрунтовною джерельною базою, а уважне їх прочитання дозволяє зробити висновок, що деякі з них не втратили своєї фактологічної ваги й сьогодні. Особливо це стосується колективної монографії "Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною" [12], де поруч із застарілими твердженнями прослідковуються дещо нові підходи до висвітлення проблем соціально-економічної перебудови краю у 1939-1941 роках.

Окремі аспекти народного господарства Західної України досліджуваного періоду висвітлено у монографіях та статтях В. Варецького [17], М. Івасюти [25], Г. Ковальчака [26, 27, 28] та ін. Ці дослідники досить детально проаналізували націоналізацію в усіх галузях господарства регіону. Водночас певні проблеми, а саме труднощі перетворень та їх негативний вплив на соціально-побутову сферу, зміни в матеріальному становищі окремих груп та верств населення тощо практично не висвітлено.

Процес національного відродження, державотворення України ставить перед вітчизняним суспільствознавством цілу низку актуальних завдань, які потребують належного наукового аналізу. Серед історико-правових проблем, які вимагають переосмислення з новітніх позицій є питання встановлення і функціонування радянського режиму в Західній Україні у 1939-1941 рр. Як

відомо, об'єднання Західної України з УРСР стало результатом реалізації однієї з умов таємного протоколу до радянсько-німецького пакту про ненапад від 23 серпня 1939 р. Причому, йшлося не тільки про контроль над територією, якого було досягнуто внаслідок військової операції радянської армії у вересні 1939 р., не тільки про юридичне оформлення цього контролю рішеннями Народних Зборів Західної України та Верховних Рад СРСР і УРСР - йшлося про перетворення Західної України на інтегральну частину Радянського Союзу. Однак, саме в рамках Української РСР відбулася консолідація української нації, що фактично підготувало незалежність України [2, с.140].

Західна Україна була включена до складу СРСР; дипломатична і військова боротьба за її територію у серпні-вересні 1939 р.; встановлення тимчасових органів влади; скликання і рішення Народних Зборів Західної України у жовтні 1939 р. Обґрунтовується, що основна причина зміни суспільного ладу в Західній Україні - не внутрішня, як твердила радянська історіографія, а зовнішній фактор - політика керівництва СРСР, спрямована на приєднання регіону до Радянського Союзу. Передумовою процесу інтеграції Західної України до радянської системи було укладення таємного протоколу до радянсько-німецького пакту про ненапад від 23 серпня 1939 р. Реалізуючи зафіксовану в протоколі домовленість про поділ території польської держави, Сталін санкціонував зайняття Червоною армією Західної України. Блискавичне захоплення краю спричинило виникнення цілком нової суспільно-політичної ситуації в регіоні. Для встановлення нового порядку вслід за військовими частинами у міста і містечка прибували так звані "уповноважені". ЦК КП(б)У скеровував їх для ліквідації польських органів влади. Надісланим партійним функціонерам належала вся повнота влади. Скоординована діяльність дозволила у максимально короткий термін ліквідувати державні органи Другої Речі Посполитої.

Радянські "уповноважені" суворо дотримувалися визначених у Москві способів і форм переходу до нового суспільного ладу. У політичній пам'ятці

для командуючого Українським фронтом про першочергові заходи на зайнятих територіях чільне місце відводилося формуванню у містах тимчасових управлінь, а в сільській місцевості – селянських комітетів. Виконуючи ці вказівки, командуючий Українським фронтом 29 вересня 1939 р. видав звернення, в якому зазначалося, що формою нової влади у містах і повітах мають бути тимчасові управління, а в селах – селянські комітети. Склад тимчасових управлінь ретельно підбирався і призначався. В обов'язковому порядку до них входили політруки армії, партійні керівники, працівники різних державних відомств, які направлялися зі східних районів УРСР. До 2 жовтня 1939 р. ЦК КП(б)У надіслав для роботи у тимчасових управліннях 240 партійних працівників різного рангу, ЦК комсомолу України - 142, політуправління фронту - 80 чол. До 5 жовтня 1939 р. зі складу Українського фронту було терміново демобілізовано ще 1 тис. комуністів і 500 комсомольців. Саме вони зайняли всі основні місця в тимчасових управліннях. Деякі посади надали й місцевим активістам, що очевидно мало б свідчити про те, що новоутворювані органи – це установи народного самоуправління. Протягом недовгого свого існування тимчасові органи влади по можливості робили все, щоб переконати населення в перевагах нового устрою. Проте тимчасові органи управління не могли від свого імені вирішувати питання державної влади і суспільного ладу. Зовні це виглядало б явно не демократично. Через це необхідно було сформувати представницький орган, який би бодай формально міг вважатися виразником волі населення Західної України. Ідея скликання Народних Зборів Західної України належала московському керівництву. Політбюро ЦК ВКП(б) прийняло спеціальне рішення з питань Західної України. У ньому, зокрема, вказувалося: "Скликати Українські Народні Збори з виборних із областей Західної України...". Був детально опрацьований сценарій їх скликання. Кандидатури депутатів були завчасно підібрані органами влади. До бюлетня мала вноситися тільки одна кандидатура, а на весь процес висунення і реєстрації кандидатів відводилося лише чотири дні [17, с. 50].

Завищені підсумкові дані були наслідком як застосування певних форм тиску на виборців, так і підтасовки голосів при їх підрахунку. Все ж не можна заперечити факту, що більшість українців, не обізнані з реальним станом справ в СРСР і насамперед в УРСР, бажали і прагнули соборності, возз'єднання з Великою Україною. Що ж до зловживань і фальсифікації під час виборів, то мають рацію ті дослідники, які стверджують, що за умов панування в Європі авторитарних і тоталітарних режимів про більш-менш демократичний плебісцит, тим більше з територіального питання, тоді не могло бути й мови. Народні Збори Західної України 26-28 жовтня 1939 р. у Львові прийняли декларації про встановлення радянської влади в Західній Україні і возз'єднання з радянською Україною, про націоналізацію банків і великої промисловості, про конфіскацію поміщицьких і монастирських земель. 1 листопада 1939 р. позачергова сесія Верховної Ради СРСР прийняла Закон про включення Західної України до складу Радянського Союзу, а 14 листопада Верховна Рада УРСР ухвалила Закон про возз'єднання Західної України з Українською РСР [12, с.23].

Включення Західної України до складу УРСР означало фактичне возз'єднання двох найбільших частин української нації, відокремлених раніше одна від одної державними кордонами. Було зроблено вирішальний крок до єдності усіх українських земель. У цьому історичному акті примхливо переплелися віковічні прагнення українського народу з реаліями політики європейських наддержав на початку Другої світової війни. Необхідність глибокого вивчення даної проблеми диктується тим, що протягом десятиліть радянської влади в наукових дослідженнях тенденційно висвітлювались події та явища, які відбувалися в Західній Україні у той час. У публікаціях спостерігався відхід від наукових принципів, перекручення фактів. Автори оминали проблему легітимності встановлення радянського режиму в Західній Україні, участі місцевого населення у цьому процесі, однобоко висвітлювали роль зовнішніх сил. Тому особливо актуальною є

потреба глибокого переосмислення історії встановлення і функціонування радянської влади в Західній Україні на основі нових фактів і документів.

Основним положенням радянських істориків і правників стала концепція "возз'єднання та перших соціалістичних перетворень в Західній Україні". Головні її положення такі: завдяки вмілій політиці керівництва СРСР у 1939 р. відбулося возз'єднання двох основних частин України, за яке віками боровся український народ; під впливом цього у Західній Україні розгорнулися внутрішньо назрілі соціальні процеси, рівнозначні соціалістичній революції; західноукраїнські трудящі визволилися не тільки від національного, але й від соціального гноблення; внаслідок масштабних соціалістичних перетворень в Західній Україні розпочалося небувале піднесення усіх сфер суспільного життя. Ці положення, найбільш докладно розвинуті і документовані у монографії Б.М. Бабія "Возз'єднання Західної України з Українською РСР" (Київ, 1954) [12], повторювалися у пізніших публікаціях.

Однією з найважливіших цілей радянських дослідників було доведення історичної обумовленості, справедливості та закономірності акту возз'єднання. Проте, ряд тез такої аргументації переглянуто у зв'язку з офіційним визнанням Радянським Союзом у 1989 р. факту укладення таємного протоколу до пакту Молотова-Ріббентропа та відкриттям у 1992 р. оригіналу цього документу.

У публікаціях багато уваги приділено встановленню політичної системи радянського зразка. Працям науковців УРСР, зокрема статтям Г. Ломова [39], Л. Галичина [20], М. Настюка [40], та іншим, притаманна неминуча для епохи, коли вони були написані, апологетика радянської політичної системи та методів її відтворення на новоприєднаних територіях. Якщо радянська історіографія ігнорувала насильницький характер встановлення радянської політичної системи та її репресивну практику в Західній Україні, то зарубіжні автори надавали перевагу висвітленню саме цих моментів.

Поява в українській історіографії нових за методологічним підходом та змістом досліджень з даної проблеми припадає на період, коли відбувалися остаточний розвал Радянського Союзу та відновлення незалежної України (1990-ті роки). З урахуванням кардинальних змін в житті українського народу та необхідності заповнення "білих плям" його минулого, досліджувана тема висвітлюється в новітніх публікаціях з історії України. Зокрема, запровадження радянської моделі господарювання в Західній Україні у 1939-1941 роках Я. Грицак показує через призму бачення цього процесу насамперед зарубіжними (західними) істориками.

Окремі грані даного процесу, особливо в аспекті функціонування у регіоні більшовицького репресивно-карального режиму, дослідили у монографіях І. Білас [13, 14], Б. Ярош [43], М. Чоповський [42] ін.. З'явилася й низка статей та дисертацій, у яких об'єктивно висвітлюються окремі сторони теми.

На рубежі 80-90-х років почали з'являтися публікації українських вчених, присвячені репресіям проти населення областей, приєднаних до СРСР. Найширше механізм функціонування радянської репресивно-каральної системи в Західній Україні дослідив І. Білас у монографії "Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953 рр.: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз" (Київ, 1994) [14]. Його праця написана на основі широкого кола недоступних раніше архівних документів, які було оприлюднено вперше. Але період 1939-1941 рр. не дістав тут достатньо повного розгляду: автор акцентує увагу на інших відрізках ширших хронологічних меж.

Однією з перших вдалих спроб сучасної історіографії в Україні підійти до даної проблеми з нових позицій стала кандидатська дисертація В. Ковалюка "Встановлення і функціонування радянського режиму в Західній Україні на початку Другої світової війни" (Ужгород, 1994) [53]. Для неї характерний критичний підхід, що відбиває суперечливість та болісність процесу інтегрування Західної України у радянську суспільну систему. При цьому слід зазначити, що дослідження проведено в історичному аспекті. Поза

увагою залишилася діяльність владних структур та судово-репресивних органів, які діяли в західних областях у 1939 – 1941 рр.

У 1995 р. викладачі кафедри теорії та історії держави і права Львівського університету ім. І.Франка В. Кульчицький, М. Настюк, Б. Тищик опублікували брошуру "Входження Галичини, Північної Буковини та Закарпаття до складу України (1939-1945 рр.)" [38], у якій з об'єктивних, неупереджених позицій висвітлили чимало "білих плям" того періоду. У 2000 році за редакцією В. Тація і А. Рогожина видано підручник "Історія держави і права України" [45], де в концентрованому вигляді викладено процес приєднання Західної України до УРСР.

Щодо оцінки самої події приєднання західноукраїнських земель до Української РСР, то в історіографії висловлюються з цього приводу різні думки, досі відбуваються дискусії, вживаються діаметрально протилежні терміни. Оцінка ухвал і актів об'єднання Західної України та Північної Буковини, а також тодішніх походів Червоної Армії, пройшла істотну еволюцію від "визволення", "возз'єднання", "торжества історичної справедливості" до "приєднання", "поневолення", "окупації", "анексії" і т.п. В даному контексті слід відзначити, що в працях останнього десятиріччя зроблений ряд змістовних, обґрунтованих висновків про характер встановленого в результаті радянської 1939–1941 років режиму, які поглиблюють наше розуміння сутності тих складних подій. Так, на думку Валентина Вісина, Вадима Ковалюка цей режим не носив спеціально окупаційного характеру, а був аналогічним до системи і способу здійснення влади в цілому СРСР чи будь-якому його регіоні [18, 29, 30]. На думку чернівецького історика професора Петра Брицького, те, що сталося у вересні 1939 року, за формою здійснення було приєднанням західноукраїнських земель, причому проведеним за допомогою військової сили. Однак за об'єктивним змістом це було об'єднання не лише українських земель, а й українського народу, в свій час насильно розділеного. Ця подія в історичній перспективі стала знаменною для українського народу; оскільки нею, як зазначає львівський дослідник

професор Юрій Сливка, було започатковано процес об'єднання земель України. Це мало винятково важливе значення для встановлення її західних кордонів після Другої світової війни та боротьби за державну незалежність у наступні десятиліття.

Таким чином, із наведеного огляду літератури випливає, що, незважаючи на обширну історіографію подій 1939-1941 рр. в Західній Україні, необхідним є якісно новий підхід до проблеми, зумовлений новими можливостями для об'єктивного аналізу запровадження радянської суспільно-політичної моделі у регіоні в результаті його приєднання до СРСР та для співставлення різних, часто протилежних, оцінок цього процесу. Крім цього, недостатньо розробленими залишаються деякі ключові аспекти питання, такі як скликання Народних зборів Західної України, формування і діяльність радянських органів влади, масові репресії в процесі утвердження тоталітарного режиму та інші.

Серед сучасних досліджень історичних процесів в Західній Україні періоду 1939-1941 років варто, на нашу думку, відзначити такі дисертації науковців: «Встановлення і функціонування радянського режиму в Західній Україні у 1939 - 1941 рр. (державно-правовий аспект)» С.К. Кондратюка [54] та «Соціально-економічні процеси у західних областях України (вересень 1939 –червень 1941 років)» В.М. Півоварчука [55].

Відзначимо, що дисертація є одним із перших у вітчизняному правознавстві історико-правових монографічних досліджень основних проблем встановлення і функціонування радянського режиму в Західній Україні.

Отже, відзначає С.К.Кондарюк, що, незважаючи на обширну історіографію подій 1939-1941 рр. в Західній Україні, необхідним є якісно новий підхід до проблеми, зумовлений новими можливостями для об'єктивного аналізу запровадження радянської суспільно-політичної моделі у регіоні в результаті його приєднання до СРСР та для співставлення різних, часто протилежних, оцінок цього процесу. Крім цього, недостатньо

розробленими залишаються деякі ключові аспекти питання, такі як скликання Народних зборів Західної України, формування і діяльність радянських органів влади, масові репресії в процесі утвердження тоталітарного режиму та інші [54, с.18].

У дисертації представлено історико-правове узагальнення і нове вирішення завдання, яке полягає у поглибленні історико-правових знань сутності та змісту встановлення і функціонування радянського режиму в Західній Україні у 1939-1941 рр., що є відповідним внеском у правничу науку.

Предмет дослідження іншого науковця В.М. Півоварчука – перебудова аграрного сектора, промисловості, фінансової та інших галузей господарського життя, соціально-побутової сфери протягом вересня 1939 – червня 1941 років у тодішніх шести західних областях України – Волинській, Дрогобицькій, Львівській, Рівненській, Станіславській (Івано-Франківській) і Тернопільській.

Науковець відзначає, що однак соціально-економічна перебудова більшовицькою владою західноукраїнської промисловості переслідувала й іншу мету. Річ у тім, що підготовку кадрів промислових робітників та місцевої інтелегенції, залучення їх до соціалістичного будівництва створювало б ширшу соціальну базу для зміцнення радянського режиму. Крім того, пов'язування індустрії Західної України багатьма узами з індустрією СРСР дозволяло тісніше та швидше інтегрувати економіку краю до соціально-економічного ладу СРСР, а шляхом спрямування сюди промислових кадрів - створити у регіоні надійнішу політичну опору для нової влади [55, с.12].

Поява в українській історіографії нових за методологічним підходом та змістом досліджень соціально-економічного розвитку Західної України припадає на період, коли відбувалися остаточний розвал Радянського Союзу та відновлення незалежної України (1990-ті роки). З урахуванням кардинальних змін в житті українського народу та необхідності

заповнення "білих плям" його минулого, досліджувана тема висвітлюється в новітніх публікаціях з історії України.

Отже, у сучасний період означена проблематика становить предмет зацікавленості представників різних суспільних наук: правознавців, істориків, політологів. Зокрема, потрібно відзначити праці таких вітчизняних учених, як І. Білас, В. Бонусяк, Ю. Бисага, О. Горланов, В. Кульчицький, В. Ковалюк, Л. Луць, О. Луцький, Я. Малик, О. Марущенко, П. Рабінович, О. Сухий, Б. Тищик та інші. Між тим, значна частина питань, пов'язаних із встановленням і функціонуванням радянського режиму в Західній Україні у 1939 – 1941 рр., ще залишається малодослідженою. На особливу увагу потребує аналіз політичних і правових аспектів даної проблеми, оскільки оцінка їх практично відсутня.

Із наведеного огляду літератури випливає, що, незважаючи на обширну історіографію подій 1939 – 1941 рр. в Західній Україні, необхідним є якісно новий підхід до проблеми, зумовлений новими можливостями для об'єктивного аналізу запровадження радянської суспільно-політичної моделі у регіоні в результаті його приєднання до СРСР та для співставлення різних, часто протилежних, оцінок цього процесу. Крім цього, недостатньо розробленими залишаються деякі ключові аспекти питання, такі як скликання Народних зборів Західної України, формування і діяльність радянських органів влади, масові репресії в процесі утвердження тоталітарного режиму.

Джерела

1. В боротьбі за українську державу. Есеї, спогади, літописання, документи Другої світової війни. – Вінніпег: Новий шлях, 1990. – 630с.
2. Воз'єднання українського народу в єдиній Українській радянській державі (1939–1949). Збірник документів. – К.: Держполітвидав, 1949. – 211 с.
- 3 .Волинь Радянська. 1939–1965. Збірник документів і матеріалів. – Львів:Каменярь, 1971. – 301 с.

4. Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. – Т.1. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 1996. – 749 с.
5. Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. – Т.1. – К.: Наукова думка, 1995. – 748 с.
6. Під прапором Жовтня. Документи і матеріали. 1929–1939. – Львів: Каменяр, 1966. – 315 с.
7. Радянське Прикарпаття. 1939–1959. Документи і матеріали. – Ужгород: Карпати, 1964. – 535 с.
8. Радянський Львів. 1939– 1955. Документи і матеріали. – Львів: Каменяр, 1956. – 580 с.
9. Німчук І. 595 днів советським в'язнем. – Торонто: Новий шлях, 1950. – 93 с.
10. Саган Зенон. Кам'янка-Струмилова. 1939–1941 // Надбужанщина: історико-меморіальний збірник. – Нью-Йорк, 1989. – Т. 2. – 860 с.
11. Яхненко Н. Від бюро до Бригідок. Трохи спогадів з 1939-1941 рр. – Бералія -Мюнхен: Б.М., 1986. – 260 с.

Монографії і статті

12. Бабій Б.М. Возз'єднання Західної України з Українською РСР. - К.: Вид-во АН УРСР, 1954. – 254 с.
13. Білас І.Г. Органи советской милиции западных областей УССР в 1939 – 1945 гг. – Львов: Вища школа, 1987. – 167 с.
14. Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953 рр.: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. – У 2-х книгах. – К.: Либідь - Військо України, 1994. – Кн. 1. – 424 с.
15. Борисевич В. Доля священників УАПЦ Волині у 1944–1950 рр. – Луцьк: Надстир'я, 1997. – 85 с.
16. Бугай М.Ф. Депортації населення з України (30-50-і роки) // Український історичний журнал. – 1990. – № 10. – С. 30–47.
17. Варецький В. Соціалістичні перетворення у західних областях УРСР. –

К.: Вид-во АН УРСР, 1959. – 298 с.

18. Вісин В. Радянський режим у Волинській області (1939–1941 рр.). – Луцьк, 1998. – 156 с.

19. Гавриленко О.В. Визвольний похід Червоної армії в Західну Україну 1939 р. // 40 років возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною в складі СРСР // Тези доповідей республіканської наукової сесії у Львові 11-13 вересня 1979 р. – Львів, 1979. – С. 80–82.

20. Галичин Л.М. Радянське будівництво в західних областях УРСР (1939-1941) // У боротьбі за світлі ідеали комунізму. – Вид-во Львівського університету, 1970. – С. 78-84.

21. Горланов О., Рогинский А. Об арестах в западных областях Белоруссии и Украины в 1939-1941 гг. // Репрессии против поляков и польских граждан. – М: Текст, 1997. – С. 95-120.

22. Грицак Я.Й. Нарис історії України. – К.: Генеза, 1996. – 360 с.

23. Домбровський О. До історії української науки під час Другої Світової війни // Український історик (Нью-Йорк). – 1975. – №1/2. – С. 102– 114.

24. Жуковський А., Субтельний О. Нарис історії України. – Львів: НТШ, 1992. – 228 с.

25. Івасюта М.К. Нариси історії колгоспного будівництва в західних областях Української РСР. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – 240 с.

26. Ковальчак Г.І., Сливка Ю.Ю., Чугайов В.П. Подія великого історичного значення. – К.: Наукова думка, 1979. – 220 с.

27. Ковальчак Г.І. Розвиток промисловості в західних областях України за 20 років радянської влади (1939–1958 рр.). – К.: Вид-во АН УРСР, 1965. – 186 с.

28. Ковальчак Г.І. Розвиток соціалістичної промисловості в західних областях УРСР в 1939–1941 рр. // 3 історії західноукраїнських земель. – Вип. 6. – К.: Вид-во АН УРСР, 1960. – С.120–135.

29. Ковалюк В.Р. До питання про скликання Народних Зборів Західної України // Вісник Львівського університету. Серія суспільних наук. – Вип. 30. – 1992. – С. 74–85.

30. Ковалюк В.Р. Культурологічні та духовні аспекти „радянiзацiї” Захiдної України // Український iсторичний журнал. – 1993. – № 2-3. – С.3-17.
31. Кондратюк С. Народні Збори Захiдної України // Право України. – Київ. – 1999. –№10. – С. 8-Ю.
32. Кондратюк К., Кондратюк С. Репресiї органiв НКВС проти населення захiдних областей України (1939-1941) // Науковi зошити iсторичного факультету Львiвського унiверситету. 36. наук, праць. – Львiв: ЛНУ iм. Iвана Франка. – 2000. – Вип. 3. – С. 146-149.
33. Кондратюк К., Кондратюк С. Становлення i характер радянської влади в Захiднiй Україні (вересень 1939 – червень 1941 рр.) // Галичина. Науковий i культурно-просвiтний краєзнавчий часопис. Iвано-Франкiвськ, 2001. – №5-6. – С. 347-352.
33. Кондратюк С. Дiяльнiсть тимчасових органiв влади в Захiднiй Україні у вереснi-груднi 1939 р. // Право України. – Київ. – 2001. – №1. - С. 131-133.
34. Кондратюк С. Встановлення сталiнського тоталiтарного режиму в Захiднiй Україні (вересень 1939 – червень 1941 рр.) // 1939 рiк в iсторичнiй долi України i українцiв. Матерiали мiжнародної наукової конференцiї. – Львiв: Видавничий центр ЛНУ iм. Iвана Франка. – 2001. – С.156–159.
35. Кондратюк С. Запровадження радянської судової системи в Захiднiй Україні у 1939-1941 рр. // Дрогобицький краєзнавчий збiрник. – Дрогобич, 2002. – С. 396-405.
36. Кондратюк С. Органи влади в Захiднiй Україні (вересень 1939 – червень 1941 рр.) // Право України. – Київ, 2003. – № 5. – С. 140-142.
37. 20. Кошарний I.Я. У сузiр’ї соцiалiстичної культури. – Львiв: Вища школа, 1975. –239 с.
38. Кульчицький В.С, Настюк М.І, Тищик Б.И. Входження Галичини, Пiвнiчної Буковини та Закарпаття до складу України (1939-1945). – Дрогобич: Вiдродження, 1995. – 96 с.

39. Ломов Г.І. Створення і діяльність тимчасових управлінь в містах і селах Західної України в 1939 р. // Наукові записки Львівського педінституту. – Т.9. – Серія суспільних наук. – 1958. – С. 48-56.
40. Настюк М.І., Парпан М.І. Організація і діяльність органів народної влади в Західній Україні // Український історичний журнал. – 1979. – № 7. – С. 31-42.
47. Настюк М.І. Застосування радянського законодавства у західних областях УРСР // Радянське право. – 1979. – № 10. – С. 12-22.
41. Раковський І. Спомини про наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові // Український історик (Нью-Йорк). – 1975. – №4. – С. 92 –110.
42. Чоповський М. Голгофа Західної України. 1920-1953. – Львів: Світ, 1996. – 140 с.
43. Ярош Б. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях. 30-50 рр. ХХ ст. – Луцьк: Надстир'я, 1995. – 171 с.

Підручники і посібники

44. Історія держави і права Української РСР (1917–1960). – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – 730 с.
45. Історія держави і права України. Академічний курс. – У 2 т. (за редакцією В.Я. Тація і А.Й.Рогожина). – К., 2000. – Т.2. – 580 с.
46. Історія народного господарства УРСР. – Т.3. – К.: Наукова думка, 1985. – 320 с.
47. Історія селянства УРСР. – К.: Наукова думка, 1977. – Т. 2. – 456 с.
48. Історія України. – Львів: Світ, 1996. – 487 с.
49. Історія України. – Вид. 3-є. – Львів: Світ, 2002. – 518 с.
50. История КПСС. – Т.5, ч.І. – М: Политиздат, 1970. – 415 с.
51. История государства и права Украинской ССР. – К.: Наукова думка, 1976. –759 с.
52. История Украинской ССР. – В 10-и т. – К.: Наукова думка, 1984. – Т.7. – 680 с.

Автореферати дисертацій

53. Ковалюк В.Р. Встановлення і функціонування радянського режиму в Західній Україні на початку Другої світової війни. Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01/ Ужгород, держ. у-т. – Ужгород, 1994. – 20 с.

54. Кондратюк С.К. Встановлення і функціонування радянського режиму в Західній Україні у 1939 – 1941 рр. (державно-правовий аспект): Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Львів, нац. ун-т ім. І.Франка. — Л., 2003. — 18с.

55. Півоварчук В.М. Соціально-економічні процеси у західних областях України (вересень 1939 – червень 1941 років): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. — Л., 2000. – 20 с.

Тема 3. Встановлення німецького окупаційного режиму в Україні: історіографія

За хронлогічним принципом історіографію теми дослідження можна умовно розділити на два етапи: перший – радянська історіографія (кінець 40-х – кінець 80-х), яка відзначається тенденційністю оцінок та висновків у баченні історичного процесу. На другому етапі, з початку 90-х років, вітчизняна історіографія рішуче відійшла від класового принципу в оцінці історико-суспільних явищ і характеризується “гострою боротьбою між провідниками тільки позитивного в історії України та їх противниками”. Загалом історичні дослідження з проблеми Другої світової війни можна поділити на три основні групи: 1) праці з історії Другої світової та німецько-радянської війни; 2) публікації, що характеризують гітлерівський “новий порядок” на захоплених територіях; 3) спеціальні наукові дослідження про німецьку політику в Україні.

З - поміж радянських досліджень з історії України періоду війни перш за все потрібно відзначити колективну тритомну працю “Українська РСР у

Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941-1945 рр.» [12]. Хоча в ній домінували ідеологічні стереотипні підходи, однак це було одне з перших видань, у якому частково порушені питання німецької окупаційної політики в Україні.

Радянський дослідник Ф. Надим'янов [11] присвятив свою працю проблемі періоду встановлення фашистського окупаційного режиму та його політиці на території Західної України, яка має назву «Военно-политическая, идеологическая и экономическая обстановка в западных областях Украинской РСР в годы фашистской оккупации». В своїй праці автор описує становище західноукраїнських земель під час німецької окупації, про важке становище населення на цих територіях. Політика німецьких окупантів на території Західної України, на думку дослідника, негативно позначилося на суспільно-політичному, соціально-економічному та культурному становищі західноукраїнського суспільства, і привела до важких втрат, як матеріальних, так і людських.

На початку 1990-х років вітчизняна історіографія відмовилася від класової методології в оцінці історичного процесу. Так, узагальнююча праця Я. Грицака [2], написана на основі вивчення архівних документів, є кроком до поглибленого дослідження історичного шляху українського народу в цілому та періоду Другої світової війни зокрема.

Захоплене тематикою визвольних змагань, українське зарубіжжя приділило менше уваги іншим проблемам національної історії. Для літератури діаспори, що з'явилася в 50-80-х роках з досліджуваної теми, притаманний ряд характерних рис. З одного боку, вона позбавлена ідеологічних нашарувань, що, зокрема, були властиві тогочасній вітчизняній історіографії. З іншого, поряд із зумовленою об'єктивними причинами бідністю джерельної бази, проявилися ідеалізація діяльності українських чинників, зокрема УЦК, а також певне перебільшення їх суспільної ваги та наслідків діяльності.

Унікальну інформацію про німецький окупаційний режим викладено в монографії В. Косика “Україна і Німеччина у Другій Світовій війні” [6], написаній на основі багатьох джерел. Автор висвітлив оригінальний погляд на історію Другої світової війни та місце в ній України й українців через призму архівів Третього Райху. Впродовж багатьох років вчений досліджував відображення українського життя у німецькій секретній документації, де зафіксовані судження гітлерівських учасників сумнозвісного плану “Drang nach Osten”, справжнє, часто цинічне, ставлення лідерів Райху до українства. Чимало уваги автор приділив діяльності українських організацій у рамках структури УЦК, які, незважаючи на жорсткі розпорядження німецької влади, забезпечували культурно-освітню діяльність українців Галичини.

На думку дослідника О. Маруценка [9], одним з перших про необхідність створення нової історіографії проблеми, яка має відповідати нормам і запитам демократичного суспільства, висловився авторитетний дослідник воєнної історії М. Коваль, якому належить ряд ґрунтовних праць, в яких здійснюється історіографічне та історіософське осмислення подій Другої світової війни і формування її нової історичної концепції.

В новітній українській історіографії спробою нового осмислення проблеми культурно-освітнього життя України у 1941-1944 рр. є публікації М. Коваля [4]. Він один з перших висловився за необхідність створення новітньої історіографії дослідження Другої світової війни, яка має відповідати нормам і запитам демократичного суспільства, бути незалежною від ідеологічних партійно-політичних замовлень, базуватися не на міфах і політичній кон'юктурі, а на документах і фактах. Йому належить низка змістовних публікацій, в яких здійснюється історіософське осмислення подій Другої світової війни і місця в ній України, по-новому формулюється чимало актуальних наукових проблем, без розв'язання яких неможливий подальший розвиток історіографії та формування нової історичної концепції.

Одним із перших порушив цю проблему В. Коваль у праці «Довкола радянсько-польської війни 1939р.» [5]. У своїй праці дослідник використовує

широке коло невідомих раніше джерел і всебічно розглядає відносини Гітлера та Сталіна напередодні й після підписання 23 серпня 1939р. пакту про ненапад. Чимало сторінок відведено висвітленню історії українського питання, зацікавлення якими виявили держави, стурбовані «проблемою соборності України». Вчений справедливо доходить до висновку, що український народ, як і інші, не мав уявлення про суть переговорів між Москвою та Берліном. Жертвою змови двох диктаторів стала Польща. Крім того, Сталін прагнув «вгамувати» Західну Україну, на території якої розвивався національно-визвольний рух, виходило безліч видань і велася пропаганда про необхідність утворення соборної незалежної української держави [5, с. 78].

Однією з найбільш узагальнюючих праць, що стосуються становища українців у період війни, є публікація В. Кучера “Друга світова війна і Україна: короткий історіографічний огляд”[7], де автор підсумовує, що у сучасній українській вітчизняній історіографії вивчення окупаційного режиму 1941–1944 рр. відбувається на основі архівних матеріалів, раніше недоступних дослідникам, преси, що виходила в часи окупації та містила чимало невідомих фактів, а також поточних документів і матеріалів військових і цивільних адміністративних органів окупаційної влади. Чимало уваги, на думку дослідника, приділено висвітленню планів нацистів щодо використання людських і матеріальних ресурсів України, перспектив онімечення, колонізації, перетворення українських земель на сировинний придаток Рейху [7, с.60].

О. Лисенко та В. Нестеренко у статті “Окупаційний режим на Україні у 1941–1943 рр.: адміністративний аспект”, розглядаючи окупаційний режим в різних регіонах України, вказують, що “1 серпня 1941 р. чотири західні області УРСР були включені до складу польського генерального губернаторства – Львівська, Дрогобицька, Станіславська, Тернопільська (без північних районів), площею понад 48 тис. км² під назвою “Дистрикт Галичина” з центром у Львові (Ламбергу). Дистрикт поділявся на окружні

староства (крайзгауптманшафти), які в свою чергу ділилися на “бецирки” та “ландгемайнди” (сільські громади). Також існували так звані виділені міста (крайзфрайштадти). Усього налічувалося 17 крайзгауптманшафтів і міст, які прирівнювалися до них за значенням (крайзфрайштадтів). Крайзгауптманшафти мали від двох до п’яти округів (бецирків)”.

Дослідниця Г. В. Стефанюк написала працю «Відносини українського національного руху з німецькими чинниками в період Другої світової війни» [14] проаналізувала місце України у планах нацистської Німеччини, висвітила позицію патріотичних сил щодо українсько-німецьких відносин та показано боротьбу ОУН за Українську незалежну державу. Показано, що історія українсько-німецьких взаємин 1941-1944 рр. – історія планової, нещадної боротьби, жорстокого знищення українського населення з боку німецьких окупантів, з одного боку, та безкомпромісної революційно-збройної боротьби українського народу проти німецьких окупантів, з другого боку.

Досить цікавою є стаття В. Гоцького «Гітлер думає про Україну» [3], в якій висвітлюються роздуми Гітлера про захоплення України та використання її в господарських та промислових цілях [43, с.48].

Ця проблема зацікавила відомого українського дослідника С. Кульчицького, який у своїй статті «Плани Гітлера щодо України» [8]. Автор розкриває плани Гітлера щодо України, які полягали у прилученні завойованих територій, прямо або опосередковано до складу Третього рейху. Місцеве населення підлягало або знищенню, або перетворенню на безплатну робочу силу в маєтках солдатів та офіцерів вермахту, які після війни мали бути утворені на Сході [8, с. 2].

Досить невеликим є список праць, які безпосередньо присвячені проблемі встановлення німецького окупаційного режиму в Галичині. Серед них варто згадати статті А. Боляновського [1] та В. Машотаса [10],

Дослідженню реалізації розроблених нацистами ще до початку воєнних дій планів, згідно з якими передбачалося впровадження в Україні нового

територіального поділу та адміністративного управління, їх аналізу, присвячена стаття П. Рекотова [13]. Автор підкреслює, що окупована територія України була поділена на дві частини: зону цивільного і зону військового управління. Дослідник відзначає, що українські землі, де здійснювалось цивільне управління, поділялись між Генеральною Губернією, Румунією та Райхскомісаріатом Україна. Автор ґрунтовно, наскільки це дозволяв обсяг журнальної статті, досліджував відмінності та особливості нацистського урядування. Підсумком статті є висновок автора про те, що “в цілому діяльність німецької адміністрації була спрямована на здійснення жорстокого колоніального управління” [13, с. 96].

Таким чином, радянська історіографія нацистської окупаційної політики щодо України по суті обмежилась накопиченням фактичного матеріалу й мало наблизилась до справді наукового дослідження проблеми. Хоча ідеологічно незаангажована зарубіжна історіографія у той самий час зробила крок вперед у вивченні теми, проте повне її висвітлення іноземними істориками не було зроблено через закритість для них до недавнього часу українських архівів.

Проблема неупередженого вивчення даної теми поставила українських вчених перед необхідністю висвітлення питань, на які історична наука ще не дала відповіді.

1. Боляновський А.В. Німецька окупаційна політика в Україні у 1941-1944 рр.: проблеми історіографії // Наукові зошити історичного факультету Львівського державного університету імені Івана Франка. Збірник наукових праць. – Львів: ЛДУ імені Івана Франка, 1999. – Вип. 2. – С. 180-184.
2. Грицак Я.Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст. – К.: Генеза, 1996. – 360 с.
3. Гоцький В. Гітлер думає про Україну // Літопис Червоної Калини. – 1995. – № 1-3 – С. 48 – 50.

4. Коваль М.В. Друга світова війна і Велика Вітчизняна війна та сьогодні: Роздуми історика // Український історичний журнал. – 1995. – №3. – С. 3-23.
5. Коваль В. Довкола радянсько-польської війни 1939 р. – К., 1991. – 78 с.
6. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж, Нью Йорк, Львів, 1993. – 660 с.
7. Кучер В. Друга світова війна і Україна: Короткий історіографічний огляд // Історичний журнал. – 2005. – №2. – С.52–64.
8. Кульчицький С. Плани Гітлера щодо України // Історія України. – 2004. – № 23-24 (червень)
9. Марущенко О. Актуальні проблеми сучасної української історіографії історії Другої світової війни // Вісник Прикарпатського університету. – Вип. III. – Івано-Франківськ: Плай, 2000. – С. 143-158.
10. Машотас В. Грабіжницька економічна політика гітлерівських окупантів в Галичині у 1941-1944 рр. // Український історичний журнал. – 1970. – №1. – С. 100-104.
11. Надимьянов Ф. Вознно-политическая, идеологическая и экономическая обстановка в западных областях Украинской РСР в годы фашистской оккупации. – В. кн.: Оружием правды. – Львов, 1985. – С. 9 – 36.
12. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941-1945 рр. В 3-х т. – К.: Політвидав, 1967. – Т. 1. – 510 с.; 1968. – Т. 2. – 510 с.; 1969. – Т. 3. – 518 с.
13. Рекотов П.В. Органи управління на окупованій території України (1941-1944) // Український історичний журнал. – 1997. – №3. – С. 90-101.
14. Стефанюк Г. Відносини українського національного руху з німецькими чинниками в період Другої світової війни // Схід. – 2007. – № 6. – С. 61 – 65.

Тема 4. Відносини німецької влади з українськими націоналістичними силами в 1941 – 1944 рр.: історіографія проблеми

Пріоритетним завданням сучасної української історичної науки є створення оновленої концепції історії та історіографії Другої світової війни,

розкриття ролі і місця у війні України та українців. Здобуття Україною державної незалежності створило сприятливі умови для започаткування об'єктивного наукового дослідження та висвітлення історії України періоду Другої світової війни, рішучого подолання нашарувань і стереотипів, які були характерними і домінуючими в історіографії попередніх років.

За час, що минув після закінчення Другої світової війни, в Україні та за кордоном з'явилася доволі численна література, яка тією чи іншою мірою стосується питання німецької окупаційної політики в західних областях України.

Реалізацію завдання зі створення сучасної концепції історії та історіографії Другої світової війни неможливо здійснювати без своєїрідної “інвентаризації” нагромаджених українськими істориками за попередні десятиріччя знань з основних аспектів проблеми.

За хронлогічним принципом історіографію теми дослідження можна умовно розділити на два етапи: перший – радянська історіографія (кінець 40-х – кінець 80-х), яка відзначається тенденційністю оцінок та висновків у баченні історичного процесу. На другому етапі, з початку 90-х років, вітчизняна історіографія рішуче відійшла від класового принципу в оцінці історико-суспільних явищ і характеризується “гострою боротьбою між провідниками тільки позитивного в історії України та їх противниками”. Загалом історичні дослідження з проблеми Другої світової війни можна поділити на три основні групи: 1) праці з історії Другої світової та німецько-радянської війни; 2) публікації, що характеризують гітлерівський “новий порядок” на захоплених територіях; 3) спеціальні наукові дослідження про німецьку політику в Україні.

Під час війни з'явилися перші праці, автори яких намагалися осмислити суть німецького окупаційного режиму на українських землях. З - поміж них варто згадати брошуру активного діяча націоналістичного підпілля І. Коваленка [1] та статтю радянського історика О. Касименка [2]. Однак

питання розвитку шкільництва не було предметом дослідження цих науковців.

З - поміж радянських досліджень з історії України періоду війни перш за все потрібно відзначити колективну тритомну працю “Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941-1945 рр.”. Хоча в ній домінували ідеологічні стереотипні підходи, однак це було одне з перших видань, у якому частково порушені питання німецької окупаційної політики в Україні. Через десять років з'явилася ще одна загальна праця – багатотомна історія Української РСР, сьомий том якої присвячений періодові німецько-радянської війни. Характеризуючи нацистську окупаційну політику, автори відображають такі її аспекти, як економічну експлуатацію українських земель, каральні дії окупаційної влади, в тому числі й культурно-освітнім установам та школам, завдані окупацією збитки, що є важливою інформацією для нашого дослідження.

Радянська історіографія проблему Другої світової війни обмежувала вивченням передусім військових і політичних подій, лише поверхово торкаючись культурного життя на окупованих нацистами територіях, а це формувало загальне уявлення про характер того драматичного етапу української історії. В силу відомих обставин радянські дослідники змушені були дотримуватись принципу партійності та через призму компартійної ідеології висвітлювати процеси і явища культурного життя.

Вивченню особливостей навчально-виховного процесу в школах у роки Другої світової війни присвячені дослідження радянських науковців М. Грищенка [3] та С. Черника [6]. Хоча для праць радянської доби характерний спрощений підхід, одноманітність використаних джерел, у трактуванні яких визначальною є ідеологічна упередженість, однак для нас вони становлять певний інтрес, оскільки відображають особливості функціонування народних шкіл в умовах війни.

Аналіз німецької освітньої політики на окупованій території України здійснювався дослідницею В. Ленською [303], яка розглянула реакційну

сутність шкільної політики в Україні керівництва Третього Райху та результати протидії їй корінного населення. Автор приходить до висновку, що “шкільна політика, яку проводили нацисти, була спрямована на те, щоб поставити український народ в становище духовного кріпацтва”. Однак стаття написана на основі вивчення матеріалів радянських джерел, яким притаманна заідеологізованість.

На початку 1990-х років вітчизняна історіографія відмовилася від класової методології в оцінці історичного процесу.

В новітній українській історіографії спробою нового осмислення проблеми культурно-освітнього життя України у 1941-1944 рр. є публікації М. Ковалю. Він один з перших висловився за необхідність створення новітньої історіографії дослідження Другої світової війни, яка має відповідати нормам і запитам демократичного суспільства, бути незалежною від ідеологічних партійно-політичних замовлень, базуватися не на міфах і політичній кон'юктурі, а на документах і фактах. Йому належить низка змістовних публікацій, в яких здійснюється історіософське осмислення подій Другої світової війни і місця в ній України [7-13], по-новому формулюється чимало актуальних наукових проблем, без розв'язання яких неможливий подальший розвиток історіографії та формування нової історичної концепції. Особливий інтерес для нас мають розвідки М. Ковалю, присвячені культурному, в тому числі і розвитку освітнього життя в Україні досліджуваного періоду. Опрацювавши численні матеріали центральних київських архівів, автор робить висновок, що нацистська колоніальна політика, запроваджена “залізом і кров'ю”, не залишала ніяких надій на збереження національної культури. Така ж сумна доля не меншою, а можливо навіть більшою мірою, чекала й головного носія – українську інтелігенцію, яка була поділена ідеологічними барикадами на непримиренні ворогуючі табори. “У кінцевому рахунку, в їх стратегічному розкладі, весь український народ, як і його освіта та культура, не мали права на майбутнє”. Зауважимо однак, що М. Коваль досліджував в основному культурне життя в

роки німецької окупації на захоплених територіях Східної України. Але цінними вони для нас є тому, що західноукраїнські території, зокрема сучасні Рівненська і Волинська області, як і Східна Україна, входили до Райхскомісаріату Україна. Отже, освітня політика німецької влади була для них однаковою.

Важливою для нашого дослідження є публікація М. Ковалю, присвячена діяльності товариства “Просвіта”. Аналізуючи дану проблему, автор робить висновок, що на “відміну від інших національних громадських організацій, що існували напівлегально або ж нелегально, осередки “Просвіти” діяли легально і найчастіше виконували роль центрів не тільки культурного, а й суспільно-політичного життя охоплених ними населених пунктів”.

Діяльність Волинської “Просвіти” в досліджуваній нами період на основі архівних матеріалів і періодичних видань того часу вивчав Б. Савчук [14]. Автор зазначає, що відновленій у воєнний час “Просвіті” німецька влада не чинила особливих перешкод, але все ж тримала її під суворим контролем і чітко регламентувала її діяльність. Однак і в таких умовах товариство отримало можливість функціонувати та проводити діяльність на власному національному ґрунті .

Серед праць сучасних істориків найвагомим внеском у наукову розробку окресленої проблематики є монографія Н. Антонюк “Українське культурне життя в Генеральній Губернії (1939-1944 рр.)” [15]. В ній автор, спираючись на матеріали періодичної преси, яка виходила в Генеральній Губернії в період німецької окупації, визначила етапи і особливості культурного процесу на західноукраїнських землях у роки Другої світової війни через аналіз стану його основних складових: освіти і науки, літератури і мистецтва, релігійного життя, видавничої діяльності. Для нас найбільшу цінність становлять наведені дослідницею дані про стан різних ланок освіти у досліджуваній період, які показують, що в 1941-1944 рр. в Галичині освіта перебувала на досить низькому рівні.

Питання українського культурного життя під час нацистського окупаційного періоду були в центрі уваги О. Луцького [16,17]. У його публікаціях окреслені умови, головні напрямки та особливості культурного життя в 1941-1944 рр. у Галичині. Автор підкреслює, що роки німецької окупації були важким випробуванням для інтелігенції і, загалом, для культурного життя України. “Безперечно, – зазначає О. Луцький, – не лише націоналістичне підпілля, а й абсолютна більшість тих, хто заангажувався в легальній культурно-освітній праці, зокрема в рамках Українського центрального комітету, намагались прислужитися своєму народові, захищати його інтереси. Настав час належно оцінити їх внесок у національну культуру й пошанувати всіх тих, завдяки кому навіть у грізну добу терору не завмирала духовна творчість” [16, с. 221].

Проблеми розвитку освіти західноукраїнського регіону в контексті суспільно-політичного життя вивчає С. Сворака [19]. Хоча хронологічні рамки його монографічного дослідження охоплюють 1944-1964 рр., у розділі “Становище та розвиток радянської освітньої системи в західних областях України: традиції та проблеми” автор торкався проблем функціонування шкільництва у регіоні і в попередні роки, в тому числі і під час німецької окупації.

У брошурі В. Офіцинського “Східногалицька періодика 1941-1944 рр.: політичні та культурні аспекти” [18] проаналізовано особливості політичного розвитку та суспільно-політичного становища в Галичині на основі аналізу ряду періодичних видань, а саме “Станіславівського слова”, “Української школи”, “Львівських вістей”, “Українських щоденних вістей”. Автор, на підставі матеріалів зазначених видань, значну увагу приділяє особливостям німецького адміністративного управління в Галичині, діяльності Українського центрального та краєвого комітетів, їх ролі у розвитку шкільництва в зазначений період, прослідковує специфіку взаємодії української влади та населення з німецьким режимом на різних етапах Другої світової війни.

Виходячи з важливості і перспективності історико-біографічних досліджень, в 90-х роках вітчизняні науковці зверталися до вивчення діяльності видатних політичних, громадських і духовних діячів, зокрема глави Української греко-католицької церкви митрополита А.Шептицького. Деякі підсумки цієї роботи підводить ужгородський історик М. Вегеш [21], відзначаючи високу оцінку сучасними авторами подвижницької діяльності А. Шептицького, його великий внесок у функціонування Української греко-католицької церкви і культурно-освітнього життя в Галичині, піднесення рівня національної свідомості всього українського народу, спростовуючи висновки радянських вчених про “буржуазно-націоналістичну і фашистську діяльність “галицького митрополита” [21, с. 88].

Педагогічній праці вчительських кадрів Прикарпаття присвячений довідник “Відомі педагоги Прикарпаття” , де вказані імена вчителів сучасної Івано-Франківської області, які сприяли розвитку культури та освіти в Галичині. Книга написана на основі спогадів педагогів та колишніх учнів навчальних закладів області, матеріалів музею освіти Прикарпаття, а також архівних матеріалів, публікацій у періодиці, видань української діаспори, вітчизняної літератури. Цінність для нас становить список вчителів – жертв окупаційних режимів: польського, більшовицького та нацистського. Зокрема, подається перелік педагогів станіславських шкіл, розстріляних гітлерівцями у серпні 1941 р. у Павлівському лісі.

Характерною рисою історичних досліджень 90-х рр. ХХ ст. стало те, що вивчення проблем культурно-освітнього процесу в Західній Україні, функціонування навчальних закладів, діяльності українських педагогів в умовах “нового порядку” почали здійснюватися на нових методологічних засадах, із використанням широкої джерельної бази.

Унікальну інформацію про німецький окупаційний режим викладено в монографії В. Косика “Україна і Німеччина у Другій Світовій війні”, написаній на основі багатьох джерел. Автор висвітлив оригінальний погляд на історію Другої світової війни та місце в ній України й українців через

призму архівів Третього Райху. Впродовж багатьох років вчений досліджував відображення українського життя у німецькій секретній документації, де зафіксовані судження гітлерівських учасників сумнозвісного плану “Drang nach Osten”, справжнє, часто цинічне, ставлення лідерів Райху до українства. Чимало уваги автор приділив діяльності українських організацій у рамках структури УЦК, які, незважаючи на жорсткі розпорядження німецької влади, забезпечували культурно-освітню діяльність українців Галичини. Дослідник подає ряд документів, які мають пряме відношення до нашої дисертаційної роботи. Зокрема, у документі №114 йде мова про дозвіл окупаційної влади на відкриття шкіл. Такі дані створюють можливість для оцінки суті та висвітлення реального ставлення нацистського режиму до окремих національних сил та взаємодії з ними. Враховуючи доцільність ознайомлення з цією працею українського читача, зацікавленого вивченням історії Другої світової війни, монографію В. Косика в 1993р. видало Наукове товариство імені Шевченка у Львові українською мовою.

Слід відзначити, що вчені з української діаспори, досліджуючи політику нацистського окупаційного режиму, вивчали особливості громадського і культурного життя в Україні під час Другої світової війни, а також перебіг національно-визвольної боротьби під проводом ОУН-УПА. Так, в 1946 р. в Українському Вільному університеті захищена докторська дисертація П. Ісаїва “Історія українського шкільництва в Генеральній Губернії”. В своєму дослідженні автор широко використовував документи УЦК, зокрема з питань освіти. Інтерес становлять його спогади як керівника шкільного відділу УЦК. Основний зміст дисертаційного дослідження П. Ісаїва викладений у статтях, опублікованих у часописі “Українська школа” . Серед зарубіжних учених значний доробок в ділянці вивчення німецької окупаційної політики щодо культурного життя Західної України, зокрема Галичини, належить польським історикам. Тут достатньо згадати монографії Р. Торжецького , Ч. Лучика, Ч. Мадайчика , М. Сича , Г. Грицюка . Однак вони традиційно головну увагу зосереджують на дослідженні культурно-

освітнього життя польського населення регіону, а їх висновки іноді хибують на суб'єктивність, особливо у висвітленні українсько-польських взаємин.

Освітня політика Німеччини в Райхскомісаріаті Україна знаходилася в центрі уваги монографічного дослідження чеського науковця Б. Єржабкової [23]. У ньому вона використовує документи, зокрема інструкції, постанови, адміністративні розпорядження, звіти, повідомлення, рапорти, кореспонденції німецьких воєнних архівів, які збереглися до наших днів. Автор зазначає, що за “щасливим збігом обставин ці матеріали дісталися в руки окупаційної американської армії, яка врятувала їх від знищення у Німеччині і перевезла до США, де впродовж 15 років над ними працювала, аналізувала їх і впорядковувала Американська історична асоціація. Тільки у 1960 р. усі документи були передані Німецькому Федеральному урядові”. Основні положення монографії друкувались у часописі “Визвольний шлях”. Вивчаючи архівні матеріали, дослідниця дійшла висновку, що, по-перше, німецька окупація України була повною поразкою не тільки у військовій, адміністративній та політичній сферах, але також і в шкільній. По-друге, політика нацистів в галузі освіти в Райхскомісаріаті була набагато жорсткішою, ніж у Прибалтиці чи Галичині і стала причиною постійних конфліктів між райхскомісаром Е. Кохом та райхсміністром А. Розенбергом, погляди яких щодо розвитку шкільництва у вказаному адміністративному утворенні не були одноставними.

Окреме місце серед досліджень західних вчених займає праця П. Грімстед “Доля українських культурних цінностей під час Другої світової війни”. Авторка відзначає, що нещодавно відкриті радянські секретні архіви, зокрема трофейні нацистські документи, містять багато інформації про знищення архівів, бібліотечних і музейних фондів, архітектурних пам'яток, що створює для нас загальну картину завданих нацистами збитків матеріально-культурним цінностям України під час Другої світової війни.

Дослідниця Г. Стефанюк у науковій публікації “Соціальна парадигма українського шкільництва в Галичині в роки німецької окупації (1941–1944

рр.)” приходиться до висновку, що згідно з німецькою доктриною під назвою “освічений колоніалізм” рівень освіти українців Західної України мав не те що перевищувати, а навіть наближатися до рівня освіти в Німеччині, а також не повинен був знижуватися до такої межі, котра б загрожувала паралізувати нормальне господарське життя окупованих українських територій. Окрім того, Г. Стефанюк підсумовує, що “масове закриття шкіл та приниження інтелігенції призвело до недовіри німецькій окупаційній владі й зробило ворогами Німеччини тих, хто ще мав певні ілюзії щодо німецького “нового ладу” в Європі” [22, с.816].

Не менш важливим для нашого дослідження є публікація І. Поїздник “Окупаційна влада як чинник міжконфесійних відносин на Галичині в 1941–1944 рр.”. Проаналізувавши релігійне становище в Галичині в період німецької окупації, автор зазначає, що в регіоні відбулася переоцінка ставлення до німецької політики не лише духовенством різних конфесій, а й населенням краю. На думку історика, церква повинна була консолідувати народ у час великих випробувань, а вірні – виступити єдиною силою проти ворога. Друга світова війна створила нові історичні реалії, в межах яких відбулася еволюція міжконфесійних відносин на території Галичини. Як свідчить аналіз історичних фактів, вона здійснювалася передусім під впливом суспільно-політичних чинників, домінуючим з яких була політика окупаційної влади в церковно-релігійній сфері. Певну конкуренцію владному чиннику становила діяльність національного руху, який змагався за реалізацію своїх програмних засад, зокрема створення національної держави. “У межах нового державного утворення важливе значення мала відіграти національна церква. Чинники власне релігійного життя виявилися підпорядкованими суспільно-політичним обставинам” [22, с.822].

Радянська історіографія нацистської окупаційної політики щодо України по суті обмежилась накопиченням фактичного матеріалу й мало наблизилась до справді наукового дослідження проблеми. Хоча ідеологічно незаангажована зарубіжна історіографія у той самий час зробила крок вперед

у вивченні теми, проте повне її висвітлення іноземними істориками не було зроблено через закритість для них до недавнього часу українських архівів. При оцінці німецької окупаційної політики щодо культурно-освітнього життя в Україні та на інших захоплених Вермахтом територіях Західної Європи, радянська історіографія зумисно відходила від аналізу справжніх спонукальних мотивів цієї політики. У той самий час частина представників німецької історіографії обминала увагою корінні мотиви нацистської освітньої політики, що визначалися колоніальними планами Німеччини щодо східноєвропейського простору. Поряд з цим у багатьох новітніх дослідженнях взагалі не проводилося порівняння особливостей освітнього процесу в Галичині та в інших регіонах Європи. Проблема неупередженого вивчення даної теми поставила українських вчених перед необхідністю висвітлення питань, на які історична наука ще не дала відповіді.

1. Коваленко І.М. Цілі і методи німецької імперіалістичної політики на окупованих землях //Літопис УПА. – Торонто: Літопис УПА, 1989. – Т. 1. – С. 56-102.
- 2.Касименко О. Крах колоніальної політики німців на Україні //Радянська Україна. – 1944. – 10 грудня.
3. Грищенко М.М. Народна освіта в західних областях Української РСР. – К.: Радянська школа, 1960. – 144 с.
4. Грімстед П. Доля українських культурних цінностей під час Другої світової війни. – Львів: Фенікс, 1992. – 119 с.
5. Ленська В.В. Фашистська шкільна політика на окупованій території України //Український історичний журнал. – 1990. – №10. – С. 81-86.
6. Черник С.А. Советская общеобразовательная школа в годы Великой Отечественной войны: Историко-педагогическое исследование. – М.: Педагогика, 1984. – 240 с.
7. Коваль М.В. ОУН-УПА між III рейхом і сталінським тоталітарним режимом //Український історичний журнал. – 1994. – №2. – С. 94-102.

8. Коваль М.В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939-1945 рр.). – К.: Альтернативи, 1999. – 336 с.
9. Коваль М.В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939-1945 рр.). Спроба сучасного концептуального бачення. – К., 1994. – 58 с.
10. Коваль М.В. Україна: 1939-1945. Маловідомі і непрочитані сторінки історії. – К.: Вища школа, 1995. – 194 с.
11. Коваль М.В. Українська культура та її діячі в політиці нацистських колонізаторів //Український історичний журнал. – 1993. – №9. – С. 13-18.
12. Коваль М.В. Діяльність “Просвіти” на окупованій території України (1941-1944 рр.) //”Просвіта”: історія та сучасність. – К.: Веселка, 1998. – С. 90-95.
13. Коваль М.В. Доля української культури за “нового порядку” (1941-1944): Методологія та методика історичного дослідження //Український історичний журнал. – 1993. – №11. – С. 13-28.
14. Савчук Б. Волинська “Просвіта”. – Рівне: Ліста, 1996. – 148 с.
15. Антонюк Н.В. Українське культурне життя в Генеральній Губернії /1939-1944 рр./ – Львів, 1997. – 232 с.
16. Луцький О. Культурне життя в роки війни //Історія України. – Львів: Світ, 1996. – С. 321-325.
17. Луцький О. Українське культурне життя Галичини під час німецької окупації 1941-1944 рр. //Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 1997. – №3-4. – С. 194-225.
18. Офіцинський В. Східногалицька періодика 1941-1944 рр.: політичні та культурні аспекти. – Ужгород, 1997. – 59 с.
19. Сворак С. Д. Народна освіта у західноукраїнському регіоні : Історія та етнополітика (1944-1964 рр.). – К.: Правда Ярославичів, 1998. – 240 с.
20. Сворак С. Д. Освітня діяльність Греко-католицької церкви у Галичині в 1941-1946 рр. //Спадщина митрополита А. Шептицького в національному й духовному відродженні України. – Івано-Франківськ: Плай, 2000. – С. 123-126.

21. Вегеш М. Митрополит А. Шептицький (Історіографічні аспекти) // Проблеми української історіографії: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 30-річчю Українського Історичного Товариства і журналу “Український історик”. – Мукачеве, 1996. – С. 80-86.
22. Архіви окупації: 1941–1944 / Упор. Н. Маковська. – К.: КМ Академія, 2006. – 872 с.
23. Єржабкова Б. Освіта і німецька шкільна політика в Райхскомісаріаті Україна // Визвольний шлях. – 1986. – Кн. XII. – С. 1479-1492.
24. Ісаїв П. Огляд шкільного життя. Підсумки шкільної праці за рік 1942 // Українська школа. – 1942. – №5-6. – С. 156-161.

Лекція 5. УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВЗАЄМИНИ В ПЕРІОД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В КОНТРОВЕРСІЙНОМУ ВИСВІТЛЕННІ НАУКОВЦІВ

Дослідження історії Другої світової війни давно оформилися в самостійний науковий напрям. В останнє десятиліття в Україні з'явився цілий історіографічний пласт, пов'язаний з досліджуваною проблематикою. Виконані в різних жанрах, ці видання віддзеркалюють нинішній стан наукових досліджень у даній тематичній ніші й водночас переконують в необхідності як спеціальних розвідок, так і узагальнюючих праць, що позначають віхи, точки відліку поступу історичної науки.

Зі здобуттям Україною незалежності зусилля науковців зосередилися переважно на висвітленні питань національно-визвольних змагань українського народу в 30-50-х рр. ХХ ст. Цьому сприяло введення у науковий обіг джерел, впровадження новітніх теоретико-аналітичних методів. Важливо і те, що сьогодні піддають кардинальному перегляду типові для радянської історіографії штампи і положення щодо ролі та місця українського питання в європейській політиці 30-50-х років минулого століття. У цьому контексті актуальними є нові підходи висвітлення

сучасними науковцями проблеми українсько-польських взаємин в період Другої світової війни.

В часи народної Польщі будь-яка інформація про трагічний польсько-український конфлікт, що мав місце в 1943-1944 рр., не пропускала цензурою. Тільки з кінця 80-х рр. з ініціативи ветеранів 27-ої Волинської піхотної дивізії Армії крайової почалися опитування постраждалого цивільного населення. В радянській історіографії волинська трагедія 1943 р. теж була забороненою темою. Фундаментальні дослідження цієї «білої плями» розгорнулися тільки в рамках робочої групи істориків при Урядовій комісії з проблеми ОУН-УПА.

На думку дослідника О. Маруценка, одним з перших про необхідність створення нової історіографії проблеми, яка має відповідати нормам і запитам демократичного суспільства, висловився авторитетний дослідник воєнної історії М. Коваль, якому належить ряд ґрунтовних праць, в яких здійснюється історіографічне та історіософське осмислення подій Другої світової війни і формування її нової історичної концепції. Зокрема, у працях М. Ковалю з позицій фахівця української історії, вперше у вітчизняній історіографії окремо виділяється і розкривається таке поняття як «український військово-політичний фактор у Другій світовій війні», обґрунтовується теза про масовий, народний характер національно-визвольного руху на заході України, характеризуються як відкрита та запекла громадянська війна події 1944–1945 рр., які відбулися в західноукраїнських землях [1, с.2].

Українсько-польські стосунки вже давно стали не лише ареною запеклих політичних дискусій, але й системного наукового аналізу. Тільки щоб перерахувати імена вітчизняних фахівців з цієї проблематики, потрібно кілька сторінок, тому наведемо лише прізвища тих, хто зробив найбільш помітний внесок: Ю. І. Шаповал, О.Є Лисенко, М. М. Кучерепа, І. І. Ільюшин, Л. О. Зашкільняк, В. І. Сергійчук, М. М. Швагуляк, Ю. Ю. Сливка, В. Г. Дмитрук, О.В. Марущенко, В. В. Трофимович, С. А. Макарчук, К. Кондратюк та інші вчені.

Впродовж багатьох років науковці обговорювали всі без винятку, в тому числі й не зовсім приємні сторінки спільного минулого, а політики на підставі підготовлених ними матеріалів – збірників документів, монографій, публікацій у науковій періодиці – крок за кроком наближалися до порозуміння, свідченням чого стала зустріч Президентів Польщі та України на Волині влітку 2004 року. Науковим наслідком цих зусиль стала публікація матеріалів Міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини під час Другої світової війни» під назвою «Україна – Польща: важкі питання». Завдяки цьому дослідники і широкий читацький загал одержали змогу ознайомитись з документальними пластами, які дають змогу громадянам двох країн краще зрозуміти один одного, коли йдеться про суперечливі епізоди їхнього історичного буття [2]. Під час цих зустрічей, що відбувалися у Варшаві й Луцьку, глибоко, а часом доволі гостро дискутувалися міжнаціональні взаємини на теренах поляків та українців. Матеріали цих семінарів опубліковані українською та польською мовами і досить повно відображають підходи вчених обох країн на історичне минуле двох народів [3].

Не можна не відзначити плідні зусилля в даній царині І. І. Ільюшина. Автор двох монографій та багатьох публікацій [4] зосередив свою увагу на трагічних сторінках українсько-польського протистояння, окреслив роль Армії Крайової та Української повстанської армії й інших збройних формувань у його ескалації. Підбиваючи підсумки дослідження волинської трагедії як головного пункту в українсько-польських відносинах воєнної доби, І. Ільюшин ставить таке питання: чи мав право Клячківський, займаючи найвище становище у крайовому проводі ОУН, пред'являти польському населенню згаданий вище ультиматум? Його відповідь незаперечна: «На нашу думку, відповідальність, яка була покладена на всю місцеву польську людність за службу її окремих представників в допоміжній поліції (шуцмансшафтах) об'єктивно була подібною до тої, що приписувалася в

СРСР прибалтам, татарам, калмикам, чеченцям та іншим народам, які звинувачувалися в масовій колаборації з німцями» [5].

Варто також згадати праці В. І. Сергійчука [6], [7], О. О. Клименка (Олега Гайдая), Б. В. Хаварівського, В. В. Ханаса [8], С. В. Ткачова [9], які ввели в обіг нові документи і дали їм власне тлумачення. Якщо говорити про спільну ваду більшості праць на дану тематику, то нею є надмірна увага до цифрових даних, бойових дій, політичних аспектів, в той час коли доля і почуття окремої людини, що потрапила в епіцентр подій, залишається обабіч.

Можна стверджувати загалом, що саме вчені показують політикам шлях до зближення двох народів. Кожне непродумане, неперевірене слово може порушити баланс і дати поштовх новому витку взаємного пошуку винних.

Друга світова війна спричинила процеси і явища, які час від часу мають відлуння в наш час. Йдеться про певні тенденції розвитку демографічної ситуації, посттравматичний синдром, соціальні наслідки війни, міжконфесійні стосунки тощо. Зокрема, в такому контексті висвітлені українсько-польські відносини О. Марущенком [10]. Автор зазначає, що і польські, й українські дослідники розглядали, в основному, тільки втрати польського населення. Про підрахунки втрат українського населення перед дослідниками питання не стояло. Дослідник акцентує увагу на тому, що в новітніх наукових працях справедливо наголошується на відсутності в українській історіографії детальних досліджень і підрахунків і польських, і українських жертв, на необхідності проведення вченими науково-виваженого і більш-менш точного обліку втрат з обох сторін, а також представлення їх балансу, неприпустимості маніпулювання заздалегідь неправдивою інформацією про кількість жертв обоєпільного протистояння.

Велике значення у вивченні суспільно-політичних процесів на Західній Україні 1939-1944 роках мають українсько-польські відносини в цей же період. Цьому питанню зокрема присвячені матеріали науково-практичної конференції (21-22 листопада 1996 року) на тему «Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.».

Зокрема Я. Ісаєвич у своїй доповіді «Українсько-польські взаємини періоду Другої світової війни: інтерпретації істориків і політиків» [11] висвітлює кривавий польсько-український конфлікт на західноукраїнських землях, який включив не лише бої між українськими і польськими озброєними формуваннями, але й злочинні примусові вигнання та екстермінацію мирного населення. Польська політика була ворожа ідеї самостійності й цілісності України [11, 6].

Дослідники В. Яровий та І. Ільюшин на конференції виступили з доповіддю «Польське підпілля на території Західної України у 1939-1941рр.» [12], в якій зазначають, що проблема діяльності польського підпілля на західноукраїнських землях у 1939-1941 роках тісно пов'язана з проблемою ставлення до нього місцевого українського населення. Дослідники вказують, що причини польсько-українського конфлікту у воєнні роки, слід шукати у довоєнній політиці урядів Речі Посполитої щодо української меншості [12, 265].

У доповіді «Депортація поляків з Галичини в Польщу в 1944-1946 роках» В. Сергійчук [13] висвітлює політику радянського уряду щодо поляків на окупованих територіях Західної України. Автор вказує на те, що польське населення підлягало виселенню із західних областей України на територію Польщі. Зокрема це підтверджується угодою 9 вересня 1944 року, яка була підписана в Любліні Головою Ради Народних Комісарів УРСР М. Хрущовим і Головою Польського Комітету Національного визволення Е. Осубна-Моровським. З областей Галичини евакуація польського населення характеризувалася такими даними: Тернопільська – 74467 сімей – 233617 осіб; Станіславська – 26568 сімей – 77930 осіб; Львівська – 82235 сімей – 218711 осіб; Дрогобицька – 40286 сімей – 115278 осіб.

За свідченням документів, евакуйовані польські громадяни вивезли з собою велику кількість коней, великої рогатої худоби, свиней, овець і кіз, сільськогосподарського інвентаря і сільськогосподарських продуктів.

Дослідник С. Чапуга у своїй доповіді «ОУН – УПА в польсько-українських відносинах у роки Другої світової війни» розповідає про ворожі українсько-польські відносини, які привели до кровопролитної війни між двома підпільними арміями, яка тривала близько двох років, про захист ОУН населення від польського терору [14, 278].

Український дослідник Ю. Шаповал свою наукову працю присвятив темі українсько-польських відносин в період Другої світової війни. Зокрема, його стаття має назву «Польсько-українські взаємини під час Другої світової війни: потенціал взаєморозуміння і баланс ненависті» [15], в якій автор розкриває суть українсько-польських суперечок, їх причини, хід та наслідки в майбутньому для обох сторін. В результаті висвітлення проблеми дослідник зазначає, що «криваве протистояння було детерміноване польським і українським обопільним екстремізмом, який робив людей жертвами, виправдовуючи це державницькими інтересами чи патріотизмом» [15, 111].

Цікавою є стаття «Диверсійна та терористична діяльність Армії Крайової (1939-1944 рр.)», авторами якої є О. Гайдай та В. Хакас [16]. Дослідники викривають діяльність Армії Крайової на території Галичини, зокрема за об'єкт своїх досліджень вони взяли територію Тернопільської області. Зі статті дізнаємося про те, що Армія Крайова проводила щодо українського населення жорстокий безкомпромісний курс, побудований на терорі і залякуванні.

Дослідниця О. Буцько, торкаючись проблеми українсько-польського переселення, звертає увагу на те, що воно розпочалося ще під час війни у 1944 р. На думку О. Буцько, квапливість уряду СРСР пояснювалася тим, що національна ворожнеча та марна боротьба, яку вело польське та українське населення в Галичині та на Волині, створювали додаткові труднощі для Червоної армії у вирішенні військово-політичних завдань на польсько-українському прикордонні. Історик вказує, що ще в період воєнних дій в Галичині та на Волині, уся територія Західної України, де мешкало польське та єврейське населення (ті, що мали громадянство Польщі до 17 вересня 1939

p.), була розподілена на 18 районів і велися підготовчі роботи для переселення їх до Польщі [17, 73].

У вітчизняній історіографії аспект двосторонніх відносин тривалий час з об'єктивних і суб'єктивних причин не був об'єктом комплексного наукового вивчення. У зв'язку з цим українські історики опинилися в нерівному становищі щодо своїх польських колег, які, як зазначає І. Цепенда, публікують різноманітні й численні напрацювання з даної проблеми, загалом із польською історіографією, в якій існують кілька історичних шкіл [18, 699]. Це, на думку Ю. Сливки [19, 43], зумовлює переважно «оборонний характер» виступів і праць вітчизняних науковців з даної проблематики.

Важливо зауважити, зазначає О. Марущенко, що чимало дослідників в Україні, торкаючись проблем українсько-польського протистояння, бажають уникнути однобічності, спекуляцій, прагнуть зрозуміти весь комплекс причин, що викликали волинську трагедію, територіальних, політичних, етнічних, соціальних, мілітарних, враховуючи дії таких структур, як УПА і АК [20, 118]. Автор акцентує увагу, що негативну роль у взаєминах українців з поляками відіграли співпраця польського населення Волині й Східної Галичини з радянськими партизанами, підрозділами Червоної армії, участь поляків у складі німецьких допоміжних формувань, а також окупаційних адміністративних органах в антиукраїнських акціях, прагнення лідерів українського підпілля бачити Західну Україну моноетнічним краєм і нейтралізувати можливого потенційного претендента на встановлення своєї влади в регіонах спільного проживання українців і поляків ще до обговорення питань територіальної належності спірних земель на передбачуваній післявоєнній міжнародній конференції.

На думку В. Литвина, в основі українсько-польського протистояння воєнного часу перебував територіальний чинник [21, 112]. А Л. Зашкільняк стверджує, що конфлікт у відносинах між двома народами був зумовлений втручанням німецьких та радянських чинників, екстремальними умовами

війни, деморалізацією суспільства, прагненням української сторони послабити в себе в тилу «польський чинник» [22, 79].

Питанню суспільно-політичних процесів в Західній Україні 1939-1945 рр. зокрема присвячена праця В. Макарчука «Державно-територіальний статус західноукраїнських земель у період Другої світової війни (1935-1945рр.)» [23]. У своєму дослідженні дослідник робить спробу дати глибоке спеціальне історико-правове висвітлення процесу возз'єднання західноукраїнських земель з УРСР з позицій його відповідності нормам міжнародного права 1939-1945рр., а також показати, що сучасний західний кордон України на його відтинку з Республікою Польща складався у непростих історичних умовах Другої світової війни [23, 74].

Таким чином, проаналізувавши наукові досягнення з досліджуваної проблематики в сучасній історіографії, варто відмітити, що оцінки багатьох тогочасних подій та явищ нині набагато об'єктивніші, ніж десятиліття тому. Це все зумовлює, з одного боку – можливість, а з іншого – нагальну потребу спільними зусиллями істориків різних поколінь у дослідженні цих питань повною мірою оцінити наслідки і значення Другої світової війни на території Західної України – цієї трагічної і великої події української та всесвітньої історії. Суттєвими факторами, що впливають на стан, розвиток і перспективи сучасної історіографії, є «архівна революція» і виведення зі спецховів величезних масивів архівних документів, відкриття доступу до зарубіжних архівних та історіографічних джерел, активізація досліджень концептуальних питань не лише в столиці, а й на регіональному рівні.

Об'єктивне дослідження цієї проблеми лише розпочалося і сподіваємося, що воно певною мірою наблизить нас до історичної правди, дасть змогу розкрити і трагедію війни з її величезними втратами, і велич подвигу українського народу, його внесок у розгром нацистського агресора та його союзників.

1. Марущенко О. Україна в Другій світовій війні: історіографічні дослідження 90-х років / О. Марущенко // Історія в школі. – 2000. – №5-6.
2. Україна – Польща: важкі питання: Матеріали II міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини в 1918–1947». – Варшава, 1998. – Т. 1–2.
3. Україна – Польща: важкі питання: Матеріали міжнародного наукового семінару «Українсько-польські відносини в роки Другої світової війни». – Варшава, 1998–2001. – Т. 3–5.
4. Ільюшин І. І. ОУН-УПА і українське питання в роки Другої світової війни (в світлі польських документів) / І. Ільюшин. – К., 2000;
5. Ільюшин І. І. Протистояння УПА і АК (Армії Крайової) в роки Другої світової війни на тлі польського підпілля в Західній Україні / І. Ільюшин. – К., 2001.
6. Сергійчук В. І. Трагедія українців у Польщі / В.І. Сергійчук. – Тернопіль, 1997.
7. Сергійчук В. І. Депортація поляків з України. Невідомі документи про насильницьке переселення більшовицькою владою польського населення з УРСР в Польщу в 1944–1946 роках / В.І. Сергійчук. – К., 1999.
8. Гайдай О., Хаварівський Б., Ханас В. Хто пожав «Бурю»? Армія Крайова на Тернополі 1941–1945 років / О. Гайдай, Б. Хаварівський, В. Ханас. – Тернопіль, 1996.
9. Ткачов С. В. Польсько-український трансфер населення 1944–1946 рр. Виселення поляків з Тернополля / С.В. Ткачов. – Тернопіль, 1997.
10. Марущенко О.В. Волинська трагедія 1943 р. в сучасній українській історіографії / О. Марущенко // Галичина. – 2004. – № 10.
11. Ісаєвич Я. Українсько-польські взаємини періоду Другої світової війни: інтерпретації істориків і політиків / Я. Ісаєвич // Українсько-польські відносини в Галичині в ХХ ст.: Матеріали науково-практичної конференції (21 – 22 листопада 1996 р.). / Ред. Лесюк М. – Івано-Франківськ: Плай. – 1997.

12. Яровий В., Ілюшин І. Польське підпілля на території Західної України у 1939 – 1941 рр. / В. Яровий, І. Ілюшин // Українсько-польські відносини в Галичині в ХХ ст.: Матеріали науково-практичної конференції (21-22 листопада 1996 р.) / Ред. Лесюк М. – Івано-Франківськ: Плай. – 1997.
13. Сергійчук В. Депортація поляків з Галичини в Польщу в 1944 – 1946 рр. / В. Сергійчук // Українсько-польські відносини в Галичині в ХХ ст.: Матеріали науково-практичної конференції (21 – 22 лист. 1996 р.) / Ред. Лесюк М. – Івано-Франківськ: Плай. – 1997.
14. Чапуга С. ОУН-УПА в польсько-українських відносинах у роки Другої світової війни С. Чапуга // Українсько-польські відносини в Галичині в ХХ ст.: Матеріали науково-практичної конференції (21-22 листопада 1996 р.) / Ред. Лесюк М. – Івано-Франківськ: Плай. – 1997.
15. Шаповал Ю. Польсько-українські взаємини під час Другої світової війни: потенціал взаєморозуміння і баланс ненависті / Ю. Шаповал // Сучасність. – 2004. – № 7-8.
16. Гайдай О., Хакас В. Диверсійна та терористична діяльність Армії Крайової (1939 – 1944 рр.) / О. Гайдай, В. Хакас // Мандрівець. – 1996. – № 4-5.
17. Буцько О. Українсько-польське переселення 1944–1946 рр. / О. Буцько // Історичний журнал. – 2005. – №2.
18. Цепенда І.Є. Вибрані проблеми українсько-польського протистояння 1943–1947 рр. в оцінках сучасних польських істориків / І. Є. Цепенда // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2001. – Т.7.
19. Сливка Ю. Українсько-польське протистояння періоду Другої світової війни: витоки та наслідки / Ю. Сливка. – Львів, 2003.
20. Марущенко О. Основні тенденції сучасної вітчизняної історіографії Другої світової війни / О. Марущенко // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. У 2-х кн. – Кн. І. – К.: Наукова думка, 2011.
21. Литвин В. Тисяча років сусідства і взаємодії / В. Литвин. – К., 2000.

22. Зашкільняк Л. Україна і Польща в ХХ столітті: від конфліктів до порозуміння / Л. Зашкільняк // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Острог, 2003.

23. Макарчук В. Державно-територіальний статус західноукраїнських земель у період Другої світової війни (1939 – 1945 рр.). Історико-правове дослідження / В. Макарчук. – К., 2007. – 516 с.

Лекція 6–7. ДІЯЛЬНІСТЬ ОУН–УПА В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ІСТОРІОГРАФІЯ

Пріоритетним завданням сучасної української історичної науки є створення оновленої концепції історії та історіографії Другої світової війни, розкриття ролі і місця у війні України та українців. Здобуття Україною державної незалежності створило сприятливі умови для започаткування об'єктивного наукового дослідження та висвітлення історії України періоду Другої світової війни, рішучого подолання нашарувань і стереотипів, які були характерними і домінуючими в історіографії попередніх років.

Формування концептуального бачення українського самостійницького руху є актуальною проблемою для українського соціокультурного простору загалом та вітчизняних науковців зокрема. Це обумовлюється тим, що вітчизняна історіографія з кінця минулого століття перебуває на шляху глобальних трансформацій, що проявляються в переорієнтації на вивчення націоналістичного руху, появі нових методологічних та методичних прийомів, дослідницьких парадигм.

Наприкінці 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст. розпочата перебудова сприяла значному зрушенню у переосмисленні подій Другої світової війни. Головною передумовою початку нового, незаангажованого, позбавленого кон'юнктурних спекуляцій етапу у дослідженні самостійницького руху стала “архівна революція” 90-х рр. ХХ ст. Це явище дозволило історичній науці вийти на якісно новий рівень формування нової історіографії цієї

комплексної і багатоаспектної проблеми, яка має для українського суспільства особливе наукове значення.

Значна роль у цих процесах належить працям М. Ковалю. Характеризуючи наукові публікації дослідника, зазначимо, що йому вдалося зробити вдалу спробу об'єктивної характеристики діяльності ОУН та УПА. Характерною рисою праці М. Ковалю “Другий фронт Великої Вітчизняної війни: (Рух Опору на Україні 1941–1944)”¹, в якій автор концентрував увагу на двофронтній стратегії боротьби, є ідеалізація діяльності ОУН і УПА. В його пізніше опублікованих дослідженнях, а саме “Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняних війнах (1939–1945 рр.)”² та “ОУН–УПА: між Третім рейхом і сталінським тоталітаризмом”³ прослідковується критичний аналіз та об'єктивна оцінка самостійницького руху, що значно підвищує наукову цінність його публікацій.

З середини 1990–х рр. можна говорити про початок нового етапу в дослідженні історії ОУН і УПА. Він характеризується зосередженням досліджень з даної проблематики переважно в наукових колах. Починають застосовуватися критичні підходи до вивчення самостійницького руху, що були практично відсутні у першій половині 1990–х рр. Українська історіографія історії ОУН та УПА поступово починає звільнятися від впливу діаспори. З'являються перші власне наукові роботи, зокрема А. Кентія, І. Ільюшина та інших істориків.

Значним здобутком української історіографії є, як вже зазначалося, праці, підготовлені А. Кентієм⁴. Роблячи перші спроби провести комплексне дослідження діяльності ОУН та УПА, автор впродовж 1998–1999 рр. опублікував низку монографій, присвячених процесам становлення і розгортання організаційної діяльності ОУН, формування та збройної боротьби УПА. На основі широкої джерельної бази дослідник визначив мотивацію створення ОУН, її політичну доктрину, причини трансформації політичних поглядів керівного складу організації, а також нові концепції у визвольному русі наприкінці Другої світової війни.

Одним з перших вітчизняних дослідників, що досліджували програмні положення самостійницького руху крізь призму змін у політичній доктрині ОУН, є В. Кучер⁵. Визначаючи об'єктивні і суб'єктивні причини трансформації ідеології націоналізму в бік демократизації, автор намагався проаналізувати їхній вплив на тактику УПА. В даному контексті вдалими є твердження В. Іваненка та В. Якуніна, які підкреслюють: “Програмні документи ОУН переконливо доводять, що українські націоналісти свято вірили в таку мету, як самостійна соборна Держава Україна, і то не була тільки гра в самостійність”⁶. З цього приводу І. Патриляк зазначає, що УПА вела боротьбу з рейхом “самовіддано, масштабно і безкомпромісно”, що “нацисти з 1942 р. саме в українських націоналістах бачили найбільшу загрозу своєму пануванню в краї. УПА зробила максимум, що в такій ситуації могла зробити партизанська армія”⁷. Сучасна історіографія також розвінчує міф про “німецьке походження УПА”.

Монографія І. Ільюшина “Українська повстанська армія: протистояння в Західній Україні (1939–1945 рр.)”⁸ присвячена аналізу причин та відтворенню перебігу збройної боротьби між УПА і АК. Її цінність полягає в тому, що автор залучив до наукового обігу значну кількість раніше невідомих документів, що зберігаються в українських та польських архівах. Демократизація суспільного життя та поступове розсекречення архівних спецфондів актуалізували процес вивчення проблеми самостійницького руху в контексті національно-визвольних змагань середини ХХ ст. З метою підготовки історичної довідки про діяльність ОУН та УПА, у вересні 1997 р. в Інституті історії України НАН України при Урядовій комісії було створено робочу групу з вивчення діяльності ОУН і УПА, до складу якої входили авторитетні фахівці з провідних академічних, архівних установ, вищих навчальних закладів. Результатом їхньої роботи стала узагальнююча праця авторського колективу “Проблема ОУН–УПА. Попередня історична довідка”⁹, опублікована у 2000 р. За результатами вивчення проблеми ОУН–УПА в 2005 р. було видано підсумковий документ “Фаховий висновок

робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА”¹⁰, а також колективну монографію “Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичні нариси”¹¹.

Свідченням підвищеної уваги до історії самостійницького руху в період Другої світової війни, якою характеризується пострадянський період у вітчизняній історіографії, є те, що відсутність політичного тиску сприяє появі досліджень, підготовлених на нових методологічних підходах. За підрахунками О. Лисенка та О. Маруценка¹², як вказано у їхньому бібліографічному покажчику публікацій, які стосуються діяльності ОУН та УПА, лише протягом п’яти років (1998–2002) з’явилося понад 1400 публікацій з даної теми.

Дослідженню історії ОУН і УПА, що спричиняє значний суспільний резонанс і контроверсійні тлумачення, сприяють, як зазначає О. Маруценко¹³, введення до наукового обігу великої кількості нових архівних та історіографічних джерел, публікація документальних видань, великих серій збірників документів і матеріалів про УПА, мемуарних і монографічних праць, численних наукових статей з проблеми, проведення міжнародних, всеукраїнських і регіональних конференцій. Науковець вдало стверджує, що “це прискорить переведенню дослідження історії й діяльності ОУН і УПА з площини емоційно-конфронтаційної, ідеологічної та політичної в раціональну, правову, наукову й академічну, а також звільнить їх від численних пропагандистських міфів і нашарувань, поширених у радянській, польській історіографіях, серед прихильників і апологетів бандерівської й мельниківської теорій виникнення УПА; сприятиме створенню реалістичної та об’єктивної історії ОУН та УПА, яка спиратиметься саме на наукові підвалини, що є одним з першочергових завдань вітчизняної науки”¹⁴.

Грунтовно в сучасній історіографії проблема взаємовідносин УПА з іншими представниками українського руху опору висвітлена в працях історика Ю. Киричука¹⁵. На сучасному етапі його досліджень вивчення окресленого питання набуває більш академічного характеру. Цьому сприяє

звільнення теми від ідеологічних обмежень, властивих, насамперед, радянській історіографії. Важливість вивчення даного питання полягає в тому, що воно дозволяє показати статус УПА в роки Другої світової війни. Яскраво вираженою новизною відзначається узагальнююча праця Д. Веденєєва і Г. Биструхіна¹⁶, в якій на основі широкого кола маловідомих документів ОУН і УПА, радянських і польських спецслужб, партійних матеріалів проаналізовано український національно-визвольний, повстанський рух у світлі норм міжнародного права. Автори підсумовують, що безперечним і вкрай важливим для правової оцінки самостійницького руху є те, що формування УПА та озброєне підпілля ОУН виступали з чітко окресленою політичною метою відновлення суверенітету й територіальної цілісності України.

Досліджуючи історію УПА, С. Демидов¹⁷ зазначає, що історіографію даної проблематики представлено як безперервний процес вивчення, який відображає обставини та зміни, які відбувалися у другій половині ХХ ст. у країнах Східної та Центральної Європи. Оскільки масштаби та значення діяльності УПА виходили за межі українських земель, вона стала предметом уваги декількох історіографій – радянської, української діаспорної, польської. Автор зауважує, що після падіння СРСР інтерес до історіографії УПА зріс, перетворивши її на предмет гарячих історичних дискусій в українській, російській, польській, білоруській та західній (північноамериканській і західноєвропейській) історіографіях.

Заслуговує на увагу монографія Г. Касьянова “Теорії нації та націоналізму”¹⁸, опублікована в 1999 р. Досліджуючи традиційні та сучасні теорії нації і націоналізму, автор висвітлює їхню генезу, а також культурні, соціальні, політичні й ідеологічні передумови їх появи. У роботі дослідник аналізує доробок західних науковців з вказаної проблематики та узагальнює найсучасніші теоретичні напрацювання вітчизняних дослідників. Автор намагається довести тезу про багатогранність поняття нація та спростовує

твердження радянської історіографії про тотожність українського націоналізму і фашизму.

Подібній проблематиці присвячена наукова розвідка В. В'ятровича “До проблеми формування ідейно-програмових засад українського визвольного руху 1920-х – 1950-х рр.”¹⁹. У ній автор, загалом, підтримує висновки, сформульовані Г. Касьяновим, але критикує його за вузькість досліджуваної проблеми і доводить, що початок становлення ідеології ОУН слід відносити до першої половини 1920-х рр.

В контексті досліджуваної проблематики цікавим є науковий доробок Г. Стародубець²⁰, в якому автор показує роль і місце ОУН(б) в українському національно-визвольному русі на Волині в роки Другої світової війни (1941–1943 рр.), сконцентрувала увагу на змінах у політичній доктрині ОУН, епізодично згадала про діяльність Т. Боровця.

В останні два десятиріччя вітчизняні науковці, звільнившись від ідеологічного тиску, досягли помітних результатів у розкритті різноманітних аспектів “українського питання”, в тому числі й самостійницького руху. Використовуючи сприятливі можливості доступу до закритих раніше архівних фондів дослідники І. Андрухів, А. Француз та П. Кам'янський розглядають політичне, соціально-економічне, культурне та релігійне становище Станіславщини (Івано-Франківщини) в період становлення радянської влади, а також німецької окупації. У дослідженнях І. Андрухіва та П. Кам'янського “Суспільно-політичні та релігійні процеси на Станіславщині в кін. 30 – 50-х рр. ХХ ст. Історико-правовий аналіз”²¹, а також І. Андрухіва та А. Француза “Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959)”²² автори аналізують збройний опір ОУН–УПА радянській владі та форми й методи його придушення, а також відносини ОУН з німецьким окупаційним режимом у справі відновлення самостійності Української держави.

Сьогодні розроблено багато “білих плям” з історії ОУН і УПА. В сучасних працях розкриваються масштаби самостійницького руху в Україні, рівень підтримки його населенням. Зокрема, науковці підкреслюють, що

характерною рисою УПА була державотворча діяльність у ході визвольних змагань. У сучасній українській історіографії діяльність українського національного підпілля ґрунтовно розкрито у багатотомному виданні “Український визвольний рух”²³, підготовленому до друку Центром досліджень визвольного руху та Інститутом українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України. Історики дослідили програмні положення й документи українських націоналістів через призму трансформацій та еволюції поглядів на них чільних діячів ОУН і УПА. В їх працях співставляється вплив зовнішньо- і внутрішньо політичних об’єктивних і суб’єктивних чинників на вектори діяльності цих структур, простежуються напрями еволюції українського націоналізму від авторитарних і тоталітарних концепцій до демократичних програмних засад.

Значний вклад в історіографію проблеми зробив відомий український дослідник І. Білас, який у своїх дослідженнях “Реалії і парадокси (ретроспективний суспільно-політичний аналіз долі України в Другій світовій війні)”²⁴ і “Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз”²⁵ проаналізував утворення та діяльність УПА, її боротьбу з окупантами, міжнаціональні відносини в Галичині в період окупації 1941–1944 рр. Автор також звертає увагу на проблему колаборантства і доводить право українського народу на самовизначення, на власну самостійну державу, яку виборювали провідники самостійницького руху в західноукраїнських землях і політично, і власною збройною боротьбою в роки Другої світової війни.

Одними з цікавих досліджень, які побачили світ за останні роки є праці львівського дослідника С. Якіма “Західноукраїнські землі під фашистською окупацією”²⁶. Вивчаючи в основному військові дії періоду Другої світової війни на західноукраїнських землях, автор також аналізує національно-визвольну боротьбу ОУН–УПА.

Дослідниця Г. Стефанюк у статтях “Відносини українського національного руху з німецькими чинниками в період Другої світової

війни”²⁷ та “Політичні акції ОУН напередодні німецько-радянської війни”²⁸ проаналізувала місце України у планах нацистської Німеччини, висвітила позицію патріотичних сил щодо українсько-німецьких відносин та боротьбу ОУН за Українську незалежну державу. Показано, що історія українсько-німецьких взаємин 1941–1944 рр. – історія планової, нещадної боротьби, жорстокого знищення українського населення з боку німецьких окупантів, з однієї сторони, та безкомпромісної революційно-збройної боротьби українського народу проти німецьких окупантів, з іншої. Автор на основі архівних матеріалів доводить, що “факти свідчать про те, що німецький нацизм не підтримував прагнення ОУН створити Українську незалежну державу”²⁹.

До питань антинімецької боротьби українського та польського національних Рухів Опору на території Галичини звертались у своїх дослідженнях А. Боляновський³⁰ та А. Русначенко³¹. Українська повстанська армія розглядається ними як форма військової самоорганізації українського народу, його збройна сила для опору як радянському, так і німецькому тоталітарним режимам з метою національного визволення й встановлення незалежної державності України.

Досліджуючи рух Опору в Галичині у 1941–1944 рр., В. Старка наголошує, що “Рух Опору в його пасивних та активних формах, який чинило населення Галичини, був обумовлений німецькою окупаційною політикою. Позбавлення місцевого населення політичних і громадянських прав, проведення політики “поділяй і володарюй” стосовно українців і поляків, тотальне винищення єврейської громади, масове примусове вивезення людей на роботи до Німеччини в поєднанні з економічним визиском створили основу для розгортання Руху Опору”³². При цьому автор виокремлює три гілки руху Опору, однією з яких був український самостійницький.

Аналізуючи та узагальнюючи цю величезну дослідницьку роботу, яка була проведена після здобуття Україною незалежності, можна зробити

висновки, що історики ввели в науковий обіг багатющій фактичний матеріал, що висвітлює самостійницький рух в роки війни. Спростовано міфи, що були створені радянською історіографією. Дослідники переконливо довели, що неможна характеризувати український націоналізм як “ворога українського народу”, що радянська історіографія неправомірно відкидала національно-визвольні мотиви в боротьбі ОУН–УПА.

Розширення джерельної бази робіт за рахунок оприлюднення фондів колись закритих архівосховищ, можливості працювати з документами, що зберігаються поза межами України сприяли тому, що наукова цінність досліджень вітчизняних істориків постійно зростає завдяки якісно новому рівню підготовки матеріалів, їх об'єктивного аналізу, відсутності політичного тиску, а також з'явилися нові методологічні підходи у вивченні дискусійних питань, що дало поштовх формуванню так званої модерної історіографії.

¹ Коваль М. Другий фронт Великої Вітчизняної війни: (Рух Опору на Україні 1941–1944) / М. Коваль // Армія України. – 1995. – 4 квітня.

² Коваль М. Україна у Другій світовій війні (1939–1945 рр. / М. Коваль. – К.: “Альтернативи”, 1999. – 336 с

³ Коваль М. ОУН–УПА: між Третім рейхом і сталінським тоталітаризмом / М. Коваль // Український історичний журнал. – 2000. – № 3. – С. 3–21.

⁴ Кентій А. Нариси історії Організації українських націоналістів в 1942–1942 рр./ А. Кентій. – К., 1999. – 201с. Кентій А. Українська Повстанська Армія 1942–1943 рр. / А. Кентій.– К., 1999. – 285 с.

⁵ Кучер В. ОУН–УПА в боротьбі за незалежну Україну / В. Кучер. – К.: Бібліотека українця, 1997. – 104 с.

⁶ Іваненко В., Якунін В. ОУН і УПА у Другій світовій війні: проблеми історіографії та методології / В. Іваненко, В. Якунін. – Дніпропетровськ, 2006. – С.149.

- ⁷ Патриляк І. До питання про внесок ОУН та УПА у боротьбі проти нацистських окупантів на території України / І. Патриляк // Український історичний журнал. – 2004. – №5. – С.93.
- ⁸ Ільющин І. Протистояння УПА і АК (Армії Крайової) в роки Другої світової війни на тлі діяльності польського підпілля в Західній Україні. / І. Ільющин. – К.: Інститут історії України НАН України, 2000. – 288 с.
- ⁹ Проблема ОУН–УПА. Попередня історична довідка / Від. ред. С. Кульчицький. – К.: Інститут історії України НАН України, 2000. – 129 с.
- ¹⁰ Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. – К., 2005.
- ¹¹ Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичні нариси. – К., 2005. – 495 с.
- ¹² Лисенко О., Марущенко О. Організація українських націоналістів та Українська повстанська армія. Бібліографічний покажчик / О. Лисенко, О. Марущенко. – К., 2002. – 198 с.
- ¹³ Марущенко О. Основні тенденції сучасної вітчизняної історіографії Другої світової війни / О. Марущенко // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. У 2-х кн. – Кн. І. – К.: Наукова думка, 2011. – С. 83–162.
- ¹⁴ Там само. – С. 112.
- ¹⁵ Киричук Ю. Історіографія Української повстанської армії / Ю. Киричук // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск до 60-річчя УПА. – Дрогобич, 2002. – С. 90–99.
- ¹⁶ Веденєєв Д., Биструхін Г. “Повстанська розвідка діє точно й відважно...”. Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. 1940–1950-ті роки / Д. Веденєєв, Г. Биструхін. – К., 2006. – 568 с.
- ¹⁷ Демидов С. Проблеми історії УПА у висвітленні українських істориків // Наукові записки національного університету “Острозька академія”: Історичні науки. – Острог, 2004. – Вип. 4. – С. 173–182.

- ¹⁸ Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму / Г. Касьянов. – К.: “Либідь”, 1999. – 352 с.
- ¹⁹ В’ятрович В. До проблеми формування ідейно-програмових засад українського визвольного руху 1920-х – 1950-х рр. / В. В’ятрович. // Український визвольний рух: Науковий збірник. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича, Центр дослідів визвольного руху, 2007. – Зб. 9. – С. 61–82.
- ²⁰ Стародубець Г. ОУН(б) в українському національно-визвольному русі на Волині в роки Другої світової війни (1941–1943 рр.). / Г. Стародубець. – Тернопіль: “Підручники і посібники”, 2002. – 144 с.
- ²¹ Андрухів І., Кам’янський П. Суспільно-політичні та релігійні процеси на Станіславщині в кін. 30 – 50-х рр. ХХ ст. Історико-правовий аналіз / І. Андрухів, П. Кам’янський. – Івано-Франківськ: Нова зоря, 2005. – 364 с.
- ²² Андрухів І., Француз А. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959) / І. Андрухів, А. Француз. – Рівне – Івано-Франківськ, 2001. – 335 с.
- ²³ Український визвольний рух: Науковий збірник. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича, Центр дослідів визвольного руху, 2006. – Зб. 8. – 320 с.
- ²⁴ Білас І. Реалії і парадокси (ретроспективний суспільно-політичний аналіз долі України в Другій світовій війні) І. Білас // ХХ століття. Історія, економіка, політика, ідеологія. – Кн.3. Україна у Другій світовій війні. – К.: Асоціація істориків “Істина”, 1997. – С.206–233.
- ²⁵ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917 – 1953 рр.: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У 2-ох книгах / І. Білас. – Книга 1. – К.: Либідь, 1994. – 432 с.
- ²⁶ Яким С. Західноукраїнські землі під фашистською окупацією / С. Яким // Держава та армія. Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. – №451. – Львів: Вид-во НУ “Львівська політехніка”, 2002. – С.51–57.

- ²⁷ Стефанюк Г. Відносини українського національного руху з німецькими чинниками в період Другої світової війни / Г. Стефанюк // Схід. Аналітично-інформаційний журнал. – 2007. – №6. – С.61–65.
- ²⁸ Стефанюк Г. Політичні акції ОУН на початку радянсько-німецької війни / Г. Стефанюк // Україна між минулим і майбутнім: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – К.: Видавництво національної Академії внутрішніх справ України, 2002. – С.232-235.
- ²⁹ Стефанюк Г. Відносини українського національного руху з німецькими чинниками в період Другої світової війни / Г. Стефанюк // Схід. Аналітично-інформаційний журнал. – 2007. – №6. – С.62.
- ³⁰ Боляновський А. Німецька окупаційна адміністрація і національний рух опору України у 1941–1944 роках / А. Боляновський // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1999. – Т. 238: Праці Історично-філософської секції. – С. 379–381.
- ³¹ Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках / А. Русначенко. – К., 2002. – 519 с.
- ³² Старка В. Взаємодія української та польської течій антинацистського руху опору на території західних областей України (дистрикт Галичина) в роки Другої світової війни // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М.М. Алексієвця. – Вип. 1. – Тернопіль: ТДПУ, 2004. – С. 134–140.

Лекція 8. Дивізія СС “Галичина”: історіографія

Вітчизняні історичні дослідження з даної проблеми не є такими насиченими, як праці істориків діаспори. Надзвичайно мала кількість монографічної літератури, поверхневість розвідок ще довгий час залишатимуть проблему актуальною. Усі без винятку статті та праці

українських дослідників побачили світ не без допомоги діаспори. Звичайно, позиція дослідників є відмінною від радянської офіційної ідеології, проте є багато в чому схожою до істориків діаспори, що на нашу думку є значним недоліком.

Переважає більшість матеріалів, де можна прослідкувати трансформацію історичної науки, представлена в збірниках статей, матеріалах конференцій. Через широку участь діаспори в них, конференції набули статусу міжнародних.

Так, в серпні 1993 року в Києві та Львові відбулися міжнародні конференції, присвячені Дивізії, матеріали якої були поміщені у збірнику "Українська дивізія "Галичина". Історико-публіцистичний збірник". Матеріали науково-практичної конференції, яка відбулася 21-22 вересня 2000 року опубліковані у виданні "Перша Українська дивізія Української національної армії: історія створення та національно-політичне значення" (Львів, 2002 р.). На конференції були присутні 140 осіб, в т. ч. і гості з закордону.

Виступаючи на ній, Петро Недзельський торкався проблем дивізії й зупинився саме на передумовах створення української військової частини. Дану проблему дослідник комплексно розглянув в міжнародному аспекті, соціально-політичних та соціально-психологічних особливостях українських земель, народу [49, С. 99-105].

Цікавим є дослідження історіографічно-аналітичного характеру Віктора Ковалю. Автор аналізував радянську позицію до дивізії, а також попагандистські методи спростування ролі національних українських військових частин в спробі українського державотворення. Мета дослідження автора - подолати стереотипи московської імперської пропаганди [36, с. 106-112].

Більше того, В. Коваль проводить паралелі політичної свідомості, вказує на проблеми в сучасних умовах, котрі стосуються 1-ої УД УНА. Торкаючись проблеми української дивізії, історик Олег Гринів значно ширше

заглибився в питання. Він комплексно підійшов до життя українців в роки II світової війни. Спростовуючи радянську пропаганду, О. Гринів стверджує, що війна для українців розпочалася в 1939 році, а не 1941, як було прийнято вважати за радянських часів. Під час війни все розташування політичних сил спричинило до того, що українці в бойових діях змушені були вибирати один з трьох варіантів : боротьба в лавах УПА на два фронти, боротьба проти більшовизму на боці Німеччини, виступити на стороні СРСР. Не бажаючи воювати на стороні Радянського Союзу та на два фронти в лавах УПА (оскільки можна було наразити на небезпеку своїх співвітчизників), величезна кількість української молоді, вбачаючи перспективу під німецькою, а не під радянською окупацією, ставали добровольцями до дивізії [17, с. 124-136].

Сучасний український дослідник В. Косик вважає, що 18 червня 1943 р. зголосилося 84 тисячі добровольців, приблизно 52 тисячі пройшли медичну комісію. Водночас у німецькому звіті фігурує цифра 62 тисячі. При остаточному виборі німці прийняли до лав дивізії „Галичина" 12 тисяч чоловік [70, с. 359-360].

У листівці від травня 1943 р. ОУН-Бандери заявила про своє вороже ставлення до ідеї спільної боротьби з німцями проти більшовизму, розцінюючи таку позицію, як капітуляцію перед німцями [70, с. 358]. Бандерівці розуміли, що вермахт не віддасть українцям їхні землі, щодо яких в німецького командування були інші плани. Перебуваючи у глибокому німецькому тилу, дивізія, по суті, стала за рік навчання німецькою військовою одиницею. До її керівництва українці практично не допускались. Усі українські настрої в дивізії контролювались гестапо. Бажання українських старшин бачити дивізію українською, щоб реабілітувати себе за ганебний союз із німцями, були задушені однозначною директивою Гімлера, яка була доведена до особового складу дивізії [70, с. 200].

В. Косик з приводу бажання українців вступити до лав дивізії пише, що при створенні галицької дивізії багато молодих хлопців ішли добровольцями

лише з патріотизму та ідеалізму - щоб воювати зі споконвічним ворогом українського народу, який безпосередньо загрожував Україні, та щоб захищати українську землю. Але інші, власне, були не добровольцями. Вони записувались, оскільки не мали вибору. Для них це була нагода уникнути ще більш небажаної долі - роботи в Німеччині чи мобілізації службою праці на примусову роботу в одному з таборів „Баудінст" у Галичині (начальниками у цих таборах були здебільшого поляки чи німці польського походження, котрі буквально ненавиділи українців). Інших „добровольців" пізніше було набрано силою. У 1944 р. один із полків дивізії було сформовано з людей, спійманих під час облав на вулицях і вокзалах [70, с. 359-360].

Прокоп М. до вивчення проблем, пов'язаних з дивізією підійшов комплексно, через висвітлення загальної політики Німеччини щодо України. На широкій джерельній базі розкриває характер взаємовідносин, які, звичайно, були односторонніми. Вермахт не рахувався з українством, а створення дивізії було необхідніше Німеччині, ніж це могли зрозуміти українські керівники, котрі плекали надію на певну автономію та пільги [71, с. 91-119].

Займаючись проблематикою молоді, Олег Гринів зазначає, що німці практично протиставили галицьких юнаків і дівчат молоді з центральної України, Волині, Полісся та Підляшшя. Як підкреслює автор, нерідкими були випадки конфліктів між представниками різних регіонів на мовно-культурному підґрунті. Цими аргументами досить вдало маніпулювали і користувалися представники вермахту [71, с. 162].

Проблеми творення дивізії на Прикарпатті торкнувся С. Роман. [53, с. 84-87]. Підкреслює вкрай жорстоке ставлення до проявів українського націоналізму. Воїни УПА привселюдно розстрілювались, систематично проводились облави. Можливо, через це перший набір в дивізію не дав бажаних результатів, люди не охоче вступали до лав новоствореної військової одиниці [53, С. 86].

Про творення формування на Львівщині матеріал подає О. Кузьмович. Львів'яни позитивно сприйняли можливість утворення української військової одиниці, нехай і під орудою Німеччини. Дуже багато добровольців до лав дивізії мали відношення до "Пласту", який на той час був забороненим. Більш ^{TM} політичне обізнані, зорганізовані, мешканці Львова і Львівщини прагнули порядку на власній землі і плекали надії, що "СС Галичина" буде першим кроком до очікуваної принаймні автономії [43, с. 56-57].

Загальною тенденцією вітчизняної історіографії є тісна співпраця з діаспорними виданнями. Подекуди, дослідження не мають певної наукової цінності через відсутність новітніх джерельних матеріалів. Проте, досить цікавими є праці про конкретних осіб, котрі мають відношення до Дивізії. Детально вивчивши історію в особах, можна уявити цілісну картину взаємостосунків, політичних перепетій та ін.

В Києві, 21 серпня 1993 року одноголосно прийнято учасниками науково-практичної конференції і Світового з'їзду дивізійників до 50-ти річчя утворення дивізії "Галичина " звернення до українського народу. У зверненні відзначалось, що метою створення дивізії було бажання в майбутньому організувати Збройні Сили України. Дивізійники осягали військову науку, отримавши зброю, ставали на захист України супроти більшовицького терору.

Відзначалось, що вже давно знайшли примирення всі воюючі у II світовій війні країни, і в нашій молодій державі усі повинні дійти до злагоди, компромісу, забувши старі образи і непорозуміння [64, с. 138].

Учасники конференції мали рацію, адже залишки стереотипів заважають критично підійти до досліджень такого характеру. Соціально-політичне обґрунтування створення дивізії подає Богдан Якимович. Більшість тогочасної української інтелігенції, за словами дослідника, підтримали ідею української дивізії, прогнозуючи зміну в стосунках з Німеччиною в кращу сторону. Сама ж ідея, підкреслює автор, належала німцям, незалежно від Українського Центрального Комітету [73, с. 47].

Дослідник зауважує, що склалася історична доцільність створення дивізії. Українці отримали легальний доступ до зброї і набули військового вишколу. Частина вишколених вояків перейшла в лави УПА (близько 1000 осіб).

Чималу роботу виконала дивізія після закінчення війни. Передусім, потрібно було донести до українського народу і до всього світу причину позитивної реакції українства на заклик утворення дивізії. В післявоєнний період В. Бойко виокремлює наступні наступні найважливіші завдання: створення організаційної системи, облаштування колишніх вояків в нових оселях та ін. Він підкреслює апартійність Братства, а мета його існування - побачити українську державу незалежною [28, с. 147-152].

Важливим досягненням сучасної української історіографії є монографії А. Боляновського “Українські військові формування у складі військ гітлерівської Німеччини” та “Дивізія СС “Галичина”: історія”. В них автор аналізує великий масив архівних матеріалів України, Російської федерації, Німеччини, Канади, США, мемуари учасників Другої Світової війни тощо. Він приходить до висновків про стратегічність помилки українського національного проводу, яка привела до створення дивізії СС “Галичина”. Водночас, він виправдовує рядових учасників тих подій, вказує на їхню дисциплінованість, військову підготовку, націоналістичне виховання. А. Боляновський справедливо вказує на те, що прорахунками українського керівництва повністю скористалися радянське керівництво та пропаганда. Він відстоює думку про необхідність визнання комбатантів учасниками бойових дій і надання їм рідоманітних соціальних пільг. Роботи А. Боляновського сприяють налагодженню консенсусу в середині сучасного українського суспільства. Їхнім недоліком на сьогодні є лише слабка їхня популяризація серед широких верств населення.

На основі аналізу вище названих досліджень ми маємо змогу спостерігати прогрес української історичної думки з дня проголошення незалежності. Вже без страху можна говорити на колись закриті теми, більше

того спростовувати помилкові уявлення, які панували в радянському суспільстві.

Перша Українська дивізія Української національної армії в працях істориків діаспори.

В історію України періоду Другої світової війни окрему сторінку вписала дивізія "Галичина", відома також як Перша Українська дивізія Української Національної Армії (I-ша УД УНА). Поряд з іншими національними військовими формуваннями того часу вона стала однією з ланок у вікових змаганнях українців за створення власної збройної сили. Втім, історія дивізії протягом усього повоєнного часу залишалася однією з найконтroversійніших проблем вітчизняної історичної науки. Історичну справедливість в даному випадку допомагає встановити історична та мемуарна література української діаспори.

В довідковому виданні - " Енциклопедії українознавства", -відомості про дивізію носять фрагментарний характер, подається структура дивізії, вказується, що вона виступила на боці Німеччини у II світовій війні, а також, описуються побіжно усі реформаційні процеси, котрі пов'язані з нею. [16, с. 510].

Найдоступнішою для широкого кола читачів України є загальна праця з історії України Ореста Субтельного, котрий, торкаючись Дивізії, зазначив, що українські колабораціоністи займали в нацистському апараті найнижчі посади, та при монополії СС у проведенні акцій екстермінації євреїв участь українців у цих бойнях не була ні широкомасштабною, ні вирішальною. Якщо ж таке й траплялося, то здебільшого це були помічники-поліцаї, що заганяли євреїв у гетто. З другого боку, багато українців допомагали євреям, ризикуючи власним життям. Визначним прикладом у цьому був митрополит Андрей Шептицький, який не лише дав притулок у своїх монастирях сотням євреїв, а й використовував свої проповіді, щоб відкрито засуджувати винищення їх нацистами. В 1943 р. у рапорті Гімлерові повідомлялося, що митрополит рішуче виступає проти антисемітських злочинів нацистів, що він

дійшов висновку про те, що фашизм — іще більше зло, ніж комунізм [54, с. 579].

Що стосується стосунків новоспеченої військової формації з іншими національними силами, то такі матеріали подає [55, С. 75-77]. Цим автор підкреслив національну єдність та ідею української нації, народу, який домагався власної державності методами, що не завжди отримують належну оцінку в дослідників.

Тему єдності національного духу дивізійників та повстанців у висвітлює Ю. Тис-Крохмалюк[60, с. 30-34]. Проте, вермахт бачив в дивізії лишень одну з багатьох ненімецьких формувань, які брали участь у військових діях і взагалі не бачив доцільності відстоювати якусь українську національну ідею неіснуючої держави. Автор наводить приклади переходу дивізійників до лав УПА, де чітко прослідковувалась мета і ідея.[61, с. 32-34]. Автор показує спільну мету обох військових формувань – подолання радянського тоталітарного режиму.

Про спільну мету дивізійників і вояків УПА пише також О. Сокольський. Автор використовує дослідження як вітчизняних вчених, так і істориків діаспори[56,с. 87-89].

Праці істориків діаспори побудовані на великій кількості польового матеріалу. Надзвичайно велика кількість спогадів про діяльність 1-ої УД УНА поміщена і в періодичних виданнях.

Журнал "Вісті Братства кол. Вояків 1-ої УД УНА " став логічним завершенням історії всієї Дивізії. Він опинився тим зв'язком для колишніх вояків, який міг подолати і простір, і час. Початкове як місячник, потім як двомісячник, вперше вийшов у Мюнхені в 1950 році. Об'єм видання поступово збільшувався, представництва відкрилися у 9-ти країнах світу.

"Вісті" вміщують програмові і редакційні статті, матеріали про І-шу УД, вишколи, поодинокі її частини, служби, участь у боях, полони. Журнал є чи не найбагатшим джерелом матеріалів до історії Дивізії,, цнність виданню

надають рецензії на праці з даної проблематики, власне наукові статті, які ґрунтуються на широкій джерельній базі.

Реорганізація товариств та організацій, які завдячують своєму творенню Дивізії призвела до появи нового видання, більш ширшого, з актуальними темами - "Вісті Комбатанта". У "Вістях" поміщені влучні висловлювання з різних проблем історичного характеру, спостерігається спроба потистояти радянській ідеологічній машині, котра розвернула свою діяльність і за межами СРСР.

На особливу увагу серед істориків діаспори заслуговують праці Василя Вериги, котрий невтомно і систематично протягом багатьох років подає нові відомості, матеріали, аналіз подій, пов'язаних з "Дивізією Галичина" [6, с. 74; 7, с. 35-45; 8, с. 63-73].

Ґрунтовне монографічне дослідження автор присвячує повстанню у Варшаві та участі дивізії в його придушенні. Тут В. Верига зіткнувся з польською історичною наукою, яка негативно ставиться до українських військових частин [9, с. 259]. Чи не найповніше видання дослідника аналізує також радянську та польську позиції, їхні стереотипи, автор спростовує певні моменти спотвореної історії [10, с. 79-84]. Розглядає також спогади вояків як першоджерело дослідження [11, с.252], торкається проблем дивізії після поразки під Бродами і наступну її діяльність [12, 208 с], [13, с. 60-64].

Це, звичайно, далеко не повний перелік його праць, проте і цей короткий список досліджень В. Вериги свідчить про широкий спектр інтересів науковця. Всі статті та праці пронизані патріотичністю та болем за долю нашої держави, яка була в полоні радянської ідеологічної системи.

Попри існування широкої джерельної бази з цієї теми протягом майже половини століття в Україні не було її досліджень — за винятком окремих згадок в підпорядкованих ідеологічним стереотипам публіцистичних творах, що мали суто пропагандистський характер. Прогалину вітчизняних досліджень, присвячених даній тзмі, деякою мірою заповнила українська еміграційна історіографія" Перший нарис історії дивізії, написаний Миколою

Капустянським опубліковано окремим розділом у 1953 р. в Мюнхені у колективній праці під назвою "Історія українського війська"[32, с. 604-628].

Загальні передумову утворення дивізії розглянув Василь Дмитришин у статті під заголовком "Нацисти і добровольча дивізія СС "Галичина", надрукованої у 1956 р. в "Американському слов'янському східноєвропейському" огляді. У 1961 р. Інформаційно-видавничий інститут в Буенос-Айресі (Аргентина) видав іспанською мовою книгу колишнього офіцера дивізії Юрія Тис-Крохмалюка "Війна і воля", поява якої стала важливим доробком у висвітленні теми. У ній стисло охарактеризовано причини й процес створення дивізії, основні етапи бойових дій цієї частини, опис яких доповнено споминами її учасників. На згадку заслуговують публікації Романа Крохмалюк; (мемуарного характеру "Заграва на Сході"; Торонто—Нью-Йорк 1978), Василя Вериги ("Дорогами Другої світової війни"; Торонто 1980) та Романа Колісника ("Українська дивізія і Військова Управа "Галичина"; Торонто, 1990) [37]. Професор Ратгертського університету; (США) Тарас Гунчак присвятив досліджуваній темі книгу "В мундирах ворога" (Київ, 1993). Значний фактичний матеріал наведено у праці "Дивізія "Галичина" Михайло Логуш (Атланта (США), 1997) [44].

З-поміж мемуарних видань слід згадати спогади Володимира Кубійовича, Костя Паньківського, Павла Шандрука, а також інших сучасників тих подій, вміщені в українській еміграційній періодиці. Згадані спогади стосуються переважно формування або лише деяких окремих подій з історії дивізії "Галичина" — 1 -ої УД У НА і тому тільки частково висвітлюють побут і участь у бойових діях дивізійних вояків. Перебуванню вояків дивізії в полоні присвячено цілий ряд мемуарних досліджень, в тому числі "Беллярія, Ріміні, Англія" Євстахія Загачевського (Чикаго, 1968) та колективний збірник "Ріміні, 1945-1947", виданий під редакцією Всеволода Будного (Нью-Йорк, 1979). Важливим позитивним надбанням цих публікацій є особисті відгуки та враження учасників тодішніх подій [9, с.77-113].

Політичні проблеми творення дивізії розглядає Стахів Р. [58, с. 38-40]. Він підкреслює, що попри невдачі німецьких військ, українські патріоти сподівались поставити бар'єр більшовицькому терору, який просувався разом з радянськими військами. Українців не так цікавило на чиєму боці взяти участь у бойових діях, як поти кого - СРСР.

Із західноєвропейських дослідників першим автором ґрунтовної праці з історії дивізії "Галичина" виступив колишній начальник оперативного відділу штабу дивізії, майор німецьких збройних сил V Вольф-Дітріх Гайке. У книзі, присвяченій історії дивізії й виданій українською (1970 р.), німецькою (1973 р.) і англійською (1988 р.) мовами, він ґрунтовно охарактеризував участь українського з'єднання у воєнних діях[15].

Дана праця, яка виходить у "Записах" Наукового Товариства ім. Шевченка — це історія формування і бойових дій цього найбільшого українського зімкненого військового з'єднання на німецькому боці в роки II світової війни, що існувало від літа 1943 року під назвою Дивізія "Галичина" аж до капітуляції Німеччини. Автор як шеф шлюбу Української дивізії знав найкраще її внутрішнє життя, вишкіл, бої. В.-Д. Гайке відзначає приязні стосунки між німцями і українцями.

Після смерті генерала Фрайтага (командира дивізії), він стає єдиною компетентною особою, спроможною представити історію Дивізії — її вишкіл, внутрішнє життя. В праці подаються в хронологічній послідовності всі події, пов'язані з формуванням і бойовими діями Української Дивізії. Автор нещадно критикує генерала Фрайтага, який не хотів зрозуміти політичного значення Дивізії і вважав її за звичайну німецьку дивізію, сформовану з українців, а також не сприймав психологію українського вояка. Окрім того, автор підкреслює помилки німецького командування під час організації дивізії.

Коли дивізія була уже на марші і 28 червня 1944 р. вирушила із Нойгаммера, де проходила останні навчання, до Галичини, з головного штабу сухопутних військ до групи армій „Північна Україна" прийшов наказ про те,

що дивізія Галичина не буде введена в бої в районі Станіслава, а займе позиції на другій лінії фронту, у ймовірному центрі головних боїв групи армій „Північна Україна”. Як бачимо з німецьких наказів, дивізію було кинуте на найважчу ділянку німецько-радянського фронту - в центр головного удару радянських військ

Сам Вольф - Дітріх Гайке зазначає, що праця мала би внести ясність щодо заслуг українців у боротьбу за справжню демократію. Наукову цінність праці додають картографічні схеми, світлини з архіву Головної Управи Братства кол. Вояків 1-ої Української Дивізії Української національної армії [24, с. 104-118].

На думку дослідника українці з підозрою ставились до планів губернатора Галичини створити українізовану військову організацію. Опираючись на німецькі джерела, підкреслює, що Гітлер (райхсфюрер), даючи дозвіл на творення дивізії, заборонив будь-які національні ухили, заборонив вживати слова "Україна", "українець", замінивши останнє "галичанин". Окрім того, звертає увагу на факт потужної агітації проти створення дивізії бандерівським рухом. Загалом, автор наводить наступні дані -бажаючих вступити в українізовану частину було близько 82 тис., медичний огляд пройшло 52 тис., сама німецька канцелярія зауважувала, що бажаючих вступити в дивізію ніколи не бракувало. Загалом, дивізія мала мати понад 14 тис. бійців. Сам Гітлер відзиваючись про військове і політичне становище, говорив: "Німеччина була зацікавлена в українському гарматному м'ясі". Таким чином, Віктор Ідзьо творення дивізії німецьким керівництвом наголосив власне на корисливих поглядах німецького керівництва, і аж ніяк не безкорисливість відродження української армії. Всі процеси відбувалися в силу становища Гітлерівської Німеччини на Східному і Західному фронтах. Населення Галичини чекало пом'якшення фашистського режиму, але цього не сталося. Дивізію "Галичина" не було кинуте в центр головного удару радянських військ.

Колісник Р. у праці " Військова Управа та українська Дивізія "Галичина" описує події та обставини, в яких творилася українська дивізія в німецьких збройних силах під час II світової війни. Для цієї межі створено Військову Управу, на початку з проф. В. Кубійовичем, діяльність якої полягала у підтримці зв'язку між воїнами Дивізії і їхніми рідними і загальною громадськістю. Автор системно підійшов до вивчення і висвітлення даної проблеми, зупинився на наступних моментах: творення дивізії, складу і побудові Військової Управи, вербувальних акціях, військовим надрам. Дослідник відзначає, що під час агітаційної роботи до дивізії німецьке командування стримувало надмірний ентузіазм українців, але одночасно не забороняло національного забарвлення під час агітації. Крім того, Роман Колісник наводить таємний наказ Вехтера (губернатор у Львові з 1942р., один з ініціаторів творення дивізії), де чітко вказано рівень стосунків між німцями і українцями. В наказі Галичина й надалі трактувала як власність Німеччини, однак, співставляючи поляків та українців, в наказі звернуто увагу на те, що перші не зрозуміли своєї європейської відповідальності у боротьбі проти більшовизму, на відмінну від галичан. Звичайно, патріотичним колам українців про наказ нічого не було відомо, а тому сама ситуація і в Галичині, і на фронтах створила на короткий час штучний світ спонтанного захоплення і перебільшеного оптимізму [37, с. 46-57].

Не обійшов увагою і духовне життя в дивізії, ідейниками і натхненниками якого були А. Шептицький, В. Лаба. Зокрема, автор вказує на ранг священників в дивізії - старшини. Такий крок німецькі командування зробило з однією метою - привернути симпатію вояків до Німеччини. Одночасно, православним священникам дорога до дивізії була закрита [37, с. 85-91].

На думку Володимира Кубійовича саме Галичина була тим регіоном, в якій необхідно було відновити німецькі (австрійські) порядки. Тут повинна була бути тісна українсько-німецька співпраця. Першим таким етапом співпраці була Дивізія "Галичина". До створення формування, все багато

українців опинилося в рядах німецької армії, наприклад, у формації "Ваффен - СС ". Також дослідник зупиняється на політичних і стратегічних причинах створення української військової частини. Він зазначає, що німецьке командування мало надію, що в Східній Європі через національну строкатість можуть статися хаотичні відносини, де Дивізія "Галичина" могла б відіграти роль ядра української національної армії. Позиція ж українців була відмінною від офіційної німецької: після створення у відповідній політичній бази, показати місце українців у Європі, після чого буде повна підтримка німецької сторони. Українці, які мали відношення до творення Дивізії "Галичина", мали на меті виключно український інтерес [41, с.2-5].

Канадський дослідник В. Верига, проте, вважає, що уже восени 1944р. назва „Галицька" (Galizisher) була замінена на назву „Українська". Аналогічно змінилися й назви полків і менших підрозділів. Дослідник зауважує, що з часу набору в дивізію до часу становлення дивізія „Галичина" пройшла певну еволюцію, яка не була на користь німецькій армії. Українська дивізія мала свої суто українські інституції, зокрема, існував інститут капеланства, чого не було в німецьких частинах СС. Якби дивізія була суто СС-одиноцею, то це не дозволило б перетворити її в квітні 1945 р. в І Українську дивізію Української національної армії, - задумане при самому початку її зародження в 1943 р., все ж таки, як бачимо, було реалізовано українцями 1945 р. Все це вкотре доводить, що українська дивізія була не натовпом зрадників української національної справи, колаборантами чи колоніальним військом, а зосередженням української інтелігенції, яка дбала насамперед за розбудову української державності та її оплоту - професійної армії. [10, с. 176-177]. Отже, як зазначає В. Верига, на 2 червня 1943 р. з цілої Галичини зголосилося до дивізії „Галичина" 81 999 осіб, з них вибіркова комісія прийняла 52 875 осіб, згодом з різних причин звільнивши 29 124 особи. З тих, що залишилися, підсумовує він, можна було створити не дивізію, а корпус [10, с. 74-75].

Роман Крохмалюк, посилаючись на протокол Військової управи гаупштурмфюрера Шульце наводить за 1943 р. такі дані: „На призив до Дивізії подало заяви 80 тисяч осіб, до огляду в кандидати було призвано 53 тисячі осіб. Особисто для відбору з'явилося 42 тисячі осіб, відібрано 27 тисячі осіб. Попередньо відібрано 19 047 осіб, дійсно затверджено 13 245 осіб. В сучасну пору на навчанні знаходяться 11 578 осіб. Із них в Гайделягері - 3 208, 1 139 - абітурієнтів. На 13 листопада 1943 р. із добровольців сформовано такі полки: 4-й полк - чисельністю 1 264 бійців; 5-й полк - чисельністю 1 372 бійців; 6-й полк - чисельністю 1 293 бійців; 7-й полк - 1 671 бійців, 8-й полк - 1573 бійців. Запасний галицький батальйон налічує 425 бійців". Крохмалюк Р. Заграва на Сході. Спогади й документи з праці у військовій управі [40, с. 6-7].

В інших документах ОУН читаємо „український народ не хоче і не буде своєю кров'ю рятувати Німеччину. Якщо Німеччина стоїть сьогодні перед смертельною небезпекою зі Сходу, то це наслідки диковинної політики німецького імперіалізму, яку він проводить серед поневолених народів Сходу. Український народ здобуває власну державу, і тільки за неї він стане до рішучого двобою проти одного чи другого наїздника" [2, с. 23-26]

Критикуючи німецьке керівництво, С. Бандера бачив багато причин, щоб не схвалювати німецький проект щодо створення галицької дивізії СС. Ці причини було наведено в уже згаданому № 11 підпільного „Бюлетеня" ОУН за 1943 р. Проект, за „Бюлетенем", видавався підозрілим тому, що передбачав створення лише однієї дивізії. Якби справді йшлося про боротьбу з комунізмом, наголошував С. Бандера, то чому тоді не створювати багато дивізій? Отже, план має іншу мету. Незважаючи на „африканське полювання на людей, - підкреслювалось у статті „Бюлетеня", - Україна ще має великі людські резерви" [3, с.106-110]. Аналіз „німецької колоніальної політики" приводить до висновку, що німці мобілізували активні елементи в Галичині, боячись, що вони приєднаються до опору. Вишколивши їх, німці не дадуть їм організувати свою незалежну українську армію, а пошлють їх на фронт, як

гарматне м'ясо. За які ідеали мають воювати українці? - „за нову німецьку Європу“, „за кривавий терор на всіх українських землях“, „за колоніальну експлуатацію українців німцями на всіх їх землях“, „за знищення мільйонів військовополонених в'язнів“. „Бюлетень“ звертає увагу на те, що дивізію утворено в середовищі не вермахту, а головорізів СС, якими командує найстрашніша людина Європи - Гімлер. За таких обставин, - заявляла ОУН С. Бандери, - ми категорично проти галицької дивізії СС. Українська кров має бути пролита тільки за Українську державу [3, с. 106-110].

Створення т. зв. галицької дивізії - це крок до компрометації української державницької ідеї. Сьогодні немає жодних сумнівів, підкреслювало керівництво ОУН, що твориться не українська бойова частина, а німецька колоніальна частина для придушення національної ідеї українського народу, тому ставлення українців до дивізії „Галичина“, як і інших форм, які нав'язуються німцями, є негативне. Заснована на протизагній Проводом ОУН Українська повстанська армія рішуче протистояла створенню дивізії „Галичина“. Загалом вибір у добровольців, які йшли до дивізії був невеликий: або йти в Зелений Гай до УПА, або їхати на роботу до Німеччини, або відсидітись і бути мобілізованим до радянської армії і гинути на фронті „За Сталіна і за Радянську Батьківщину“, або все ж таки відгукнутися на заклик Українського центрального комітету на чолі з професором В. Кубійовичем, Української греко-католицької церкви та Військової управи і вступити до дивізії „Галичина“, яка офіційно репрезентувала військову українську організацію, нехай навіть під німецькою орудою[10, с. 71-73].

Василь Сірський про вибір між дивізією та УПА зазначає, що бійцям повстанців довелося воювати в атмосфері "спільної відповідальності", бо за вбитого німця гестапівці нищили ціле село. В таких обставинах партизанська війна видавалася багатьом "божевіллям", саме тому багато українців обрали дивізію як спосіб боротьби проти комуністів [69, с. 6]

Якщо ОУН С. Бандери відразу однозначно визначила своє негативне ставлення до дивізії, то ОУН під проводом полковника А. Мельника не зайняла виразної позиції й погляди її членів розділилися. Деякі з них, наприклад, О. Ольжич, були завзятими противниками формування дивізії „Галичина“, натомість генерал М. Капустянський вважав, що дивізія може відіграти корисну роль у подальшій боротьбі з радянськими військами. Багато членів цієї організації залишилися нейтральними, чимало висловились позитивно, сподіваючись, що дивізія з часом може стати українською [32, с. 604-628]. Дослідник цієї проблеми В. Верига вказує, що це крило Організації українських націоналістів-мельниківців не заперечувало проти вступу своїх членів до дивізії „Галичина“, оскільки, будучи професійними військовими, розуміли, що формувати бойові українські військові частини з чогось розпочинати треба. Дивізія „Галичина“ дала яскравий приклад формування професійної армії[10, с. 73-74].

За свідченнями джерел, під Бродами полягло приблизно 3 000 бійців дивізії, близько 1 000 було полонено, приблизно 3 000 зникло безвісті або перейшло на сторону УПА, ще майже 3 000 згодом загинуло в різних битвах в Європі. Такі дані суттєво відрізняються від даних, які подають радянські джерела про аналогічні втрати[67, С. 1-150]. Однак, як зауважує О. Логущ, дивізія, попри великі втрати, продовжувала функціонувати й організовано відступила в Словаччину [44, с. 12-136].

Німецьке керівництво чітко визначилось щодо політичного улаштування Генерального Губернаторства. Ще генерал-губернатор Франк у 1941 р. заявив: „Ми включили Галичину до складу Великого Райху і українці не повинні уявляти собі, що нібито в середині Великого Райху ми створимо для них Українську державу. Ми створимо тут такі військово-політичні формування, звичайно ж німецькі, які сприяли б повному онімеченню українців“. [40, с. 76-79, 99; 62, с. 16-26]. Проте причиною утворення "СС Галичини" була романтична, хоч і малореальна державницька ідея.

Таким чином, практично всі дослідники діаспори стверджують, що причина творення дивізії не меркантильні погляди окремих осіб, а ще одна спроба здобути, принаймні, хоч якусь форму автономії, чого в підрадянській Україні не буде ніколи. Це прояв національної ідеї. Загалом, що стосується історичної думки української діаспори, то вона багато в чому випереджає і переважає аналогічні дослідження власне сучасних вітчизняних істориків і науковців. Дана проблематика з дня створення дивізії не була закритою для досліджень закордоном, а навпаки — викликала інтерес, що давало систематичні дослідження з історії Другої Світової війни.

Отже, Українська дивізія СС “Галичина”, факт її створення, участь у бойових діях, її повоєнна пропагандистська діяльність викликали, викликають і будуть викликати неоднозначні оцінки в історичній науці. Доки історики не дійдуть спільної мови в питаннях історії України в ХХ ст. в українському суспільстві не буде національної, державницької єдності. Ця проблема чи не найкраще висвітлюється виразом – “історія – це політика спрямована у минуле”.

Радянська історіографія намагалася викрити виключно негативні риси діяльності дивізії, всіляко їх перебільшуючи, перекручуючи історичні факти, замовчуючи справжні причини виникнення військових формувань з радянських полонених у складі вермахту. Для радянських дослідників був характерним відхід від принципів історизму. Свої публікації вони будували не підкріплюючи документами, чи подаючи зі спотвореним змістом, зміщеними акцентами. Така ситуація була спричинена пропагандистським характером історичної науки в СРСР.

Не зовсім об’єктивними є й оцінки дивізії в публікаціях українських діаспорних істориків. Серед них переважають видання напівмемуарного жанру. Це спричиняє надмірну ідеалізацію, як самої дивізії СС “Галичина”, так і її окремих учасників, оцінки її появи у тогочасному українському суспільстві. Останні, до речі були не такими одностайними в цих питаннях.

Все ж наявність серед діаспори відмінної від радянської концепції історії дивізії слід розглядати як позитивне явище, що сприяло пошуку об'єктивних, виважених підходів до вивчення проблеми.

Сучасна українська історіографія поки що не виробила єдиного трактування історії дивізії. Однак, серед позитивних рис теперішньої історичної науки виділяються такі, як прагнення до пошуку об'єктивної істини, намагання будувати публікації на вагомій аргументації. Найбільш передові українські дослідники сходяться на думці, що виникнення дивізії СС "Галичина" мало наступні наслідки:

1) Розкол серед українського націоналістичного політикуму на прихильників та противників колабораціонізму і як результат загальне ослаблення українського визвольного руху;

2) Поява підстав у радянської пропаганди для звинувачення всього українського руху в схильності до фашизму;

3) Помилковість думки національного проводу про те що дивізія стане прообразом січових стрільців і дозволить відновити українську державність (реалії Другої Світової війни були цілком відмінними від подій Першої Світової війни);

4) Перетворення дивізії на частину Української національної армії, що відбулося надто пізно і далеко від українських етнічних земель, не мало реального впливу на хід історичних подій;

5) Учасники дивізії зазнавали переслідувань не за свої вчинки, а за прорахунки свого політичного керівництва, через це вони відчують нерозуміння й несприйняття й в сучасній Україні.

Такі висновки українських дослідників дають підстави твердити про назрівання в Україні передумов для вироблення єдиної концепції національної історії, в руслі якої й слід розглядати таке суперечливе явище як 1-ша Українська дивізія СС "Галичина".

1. Бабонь П.У Чехословацькому корпусі // Вісті комбатанта, 1972. - Ч. 4(60) - С. 50.

2. Бандера С. Перспективи Української революції. - Мюнхен, 1978. – 32 с.
3. Бюлетень №11 // Сучасність. – Мюнхен, 1963. - № 10. - С. 106-110.
4. Бродовский котел, 1944-1974. – Львів: Каменяр, 1974. – 151 с.
5. Великая Отечественная Война. - Москва, 1984. - 325 с.
6. Верига В. Схема історії 1-ої Української дивізії УНА // Вісті Комбатанта-1967. - Ч. 5-6. - С. 74.
7. Верига В. Дмитро Паліїв — воїн і патріот (1896-1944) // Вісті Комбатанта. - 1968. - Ч. 5-6. - С. 35-45.
8. Верига В. І знову Нойгаммер // Вісті Комбатанта. - 1978. - 4.4. - С. 63-73.
9. Верига В. Дорогами Другої світової війни. Легенди про участь українців у Варшавському повстанні 1944 р. та Українську Дивізію "Галичина". - Торонто: Новий Шлях, 1980. - 259 с.
10. Верига В. Дорогами Другої світової війни. Дивізія „Галичина”/ Канадське Наукове товариство ім. Шевченка. - Торонто, 1998. – 220 с.
11. Верига В. Наша воєнна мемуаристика // Вісті Комбатанта. — 1984.— Ч. 3. -С. 79-84.
12. Верига В. Під сонцем Італії. — Вояки Дивізії "Галичина" — Першої Української Дивізії Української Національної Армії в Бритійському таборі полонених "5 Ц" у Беллярії. Італія, червень—жовтень 1945. — Торонто—Нью-Йорк—Париж—Сидней: Видавництво Братства кол. Вояків 1-ої УД УНА, 1984. - 252с .
13. Верига В. Втрати ОУН в часі Другої світової війни або "Здобудеш українську державу або згинеш у боротьбі за неї". 2-ге виправлене видання. - Торонто: Новий Шлях, 1991. - 208 с.
14. Верига В. Дивізійники в діаспорі // Вісті Комбатанта. — 1994. — Ч. 2. — С. 66-71; Ч. 3. - С. 60-64.
15. Гайке В-Д. Українська Дивізія "Галичина". Історія формування і бойових дій у 1943-1945. - Торонто - Париж - Мюнхен. Накладом Братства кол. Вояків 1-ої УД УНА. – 416 с.

16. Галамай С. Боротьба за визволення України 1929-1989: Репринт. видан. - Львів: Каменяр, 1993. - 343 с.
17. Гринів О. Українці в роки другої світової війни // Українська дивізія "Галичина". Історико-публіцистичний збірник. - Київ-Торонто, 1994. -С. 124-136.
18. Даниленко С.Т. Дорогою ганьби і зради: історична хроніка. – К., 1970. – 223 с.
19. Дмитрук К. Безбатченки.-Львів, 1974. – 180 с.
20. Дмитрук К. Є. Приречені. Буржуазно-націоналістичні та уніатські провокатори на послугах фашизму та імперіалістичної реакції. - Львів: Каменяр, 1981. - 327 с.
21. Дмитрук К. Свастика на сутанах. – К., 1973. – 201 с.
22. Добрычев В. В тени Святого Юра. - Москва, 1971. – 120 с.
23. Івано-Франківська область Історія міст і сіл Української РСР / ЧерновО.О., голова редколегії. - Київ, - 430 с..
24. Ідзьо В. Дивізія "Галичина" у світі німецької військової документації та радянських військових архівів // Перша Українська Дивізія Української Національної Армії: історія створення та національно-політичне значення [Матеріали науково-практичної конференції. - Доповіді та повідомлення]. - Львів: "Новий час", 2002. -с.104-118
25. Історичні дослідження. Вітчизняна історія. Вип.І./АН УРСР. -Ін-т історії. - Київ : Наукова думка, 1975. – 157 с.
26. Історіографічні дослідження в Українській РСР. - Вип. 4 . - К.: Наукова думка, 1974. – 116 с.
27. История Великой Отечественной войны Советского Союза, 1941-1945. В 6-ти тт. Ред. комис. Поспелов П. Н. и др. — Т. 4. — Москва: Военное издательство Министерства Обороны СССР, 1962. - 728 с
28. Історія Української РСР. Київ : " Наукова Думка", 1967, - Т. 2, - 340 с.
29. Історія Української РСР. - Київ, 1977. - Т. VII. - С. 343.

30. История Великой Отечественной войны Советского союза 1941-1945: в 4-х томах. Москва. Воен. изд.-во Мин-ва Обороны СССР, 1962, т. 4. стор. 206-212
31. Калакура Я. Українські історики на шляху до соборності національної історіографії // Вісник КНУ. Історія . - 2001. - № 54. -С.10-14
32. Капустянський М. Перша Українська Дивізія Української Національної Армії // Історія українського війська. — Мюнхен: Видання Івана Тиктора, 1953. - С. 604-628.]
33. Катусев А., Оппок В. Движение, которого не было // Военно-исторический журнал. — Москва: Красная звезда, 1991. — № 9.
34. Коваль М. Друга світова війна і Україна (1939-1945) : історіософські нотатки. -К., 1999. - 168 с.
35. Коваль В. С. Міжнародний імперіалізм і Україна 1941-1945. — К.: Наукова думка, 1966. - 268 с.
36. Коваль В. Стереотипи московської пропаганди // Українська дивізія "Галичина". Історико-публіцистичний збірник. - Київ-Торонто, 1994. - С. 178 – 194.
37. Колісник Р. Військова Управа та українська Дивізія "Галичина" - Торонто, 1990. - 168 с.
38. Колісник Р. Військова управа "Галичина" // Українська дивізія "Галичина". Історико-публіцистичний збірник. - Київ-Торонто, 1994. - С.113-123
39. Конев С. Записки командующего фронтом : 1943-1945. -Москва, 1974. - С. 249
40. Крохмальюк Р. Заграв на Сході. Спогади й документи з праці у військовій управі „Галичина" в 1943-1945 роках. - Торонто - Нью-Йорк,1978. – 302 с.
41. Кубійович В. Початки української Дивізії "Галичина" // Вісті Братства кол. Вояків 1 УД УНА - 4. 3-4 (41-42). - Мюнхен, 1954. - с.2-5

42. Кузьмович О. Усміх, на який чекає Львів // Порив : Правда про І Українську дивізію "Галичина" Української Національної Армії : Статті, нариси, спогади. - Львів : Основа, 1994. - С. 55-58.
43. Курочкин П. Прорыв обороны противника на Львовском направлении // Военно-исторический журнал. - Москва, 1973. - С. 28 - 39.
44. Логуш О. Дивізія Галичина. Бої під Бродами. Липень 1944 // Galicia Division. - Нью-Йорк, 1994.-С. 12-136.
45. Лященко П. Н. Из боя в бой. - Москва: Воен. изд-во Мин. Обороны СССР, 1972. – 279 с.
46. Масловський В. Жовтоблакитна мафія . -Львів: Каменяр, 1975 ,С. 55
47. Мюллер-Гиллебранд Б. Сухопутная армия Германии, 1933-1945. — Т. III. Война на два фронта. — Москва: Воениздат, 1976. — 416 с.
48. Мюллер Н. Вермахт и оккупация (1941-1944). О роли вермахта и его руководящих органов в осуществлении оккупационного режима на советской территории. Перевод с нем. под ред. д-ра ист. наук, проф. Юденкова А. Ф. - Москва: Воениздат, 1974. - 387 с.
49. Недзельський П. Соціально-політичні та соціальне психологічні передумови створення української дивізії "Галичина" // Українська дивізія "Галичина". Історико-публіцистичний збірник. - Київ-Торонто, 1994. -С.178
50. Полушкин М. На сандомирском направлении. Львовско-Сандомирская операция (Июль-август 1944 г.). - Москва: Воениздат. 1969. - 176 с.
51. Порив : Правда про І Українську дивізію "Галичина" Української Національної Армії : Статті, нариси, спогади. - Львів : Основа, 1994. - 168 с.
52. Радянська енциклопедія історії України / гол.редактор Скаба Л. -Київ, Академія Наук УРСР, 1972. - Том 1. - С. 1656.
53. Роман С. Творення дивізії "Галичина" в Станіславові // Порив : Правда про І Українську дивізію "Галичина" Української Національної Армії : Статті, нариси, спогади. - Львів : Основа, 1994. - С.84-87.
54. Субтельний О. У країна: історія / Пер. з англ. Ю. Шевчука. - 3-тє вид., перероб. і доп. - К. : "Либідь", 1993. – 670 с.

55. Сірський В. Дивізійники в УПА — десятник Євген Смик // Вісті Комбатанта. - 1990. - Ч. 1. - С. 75-77.
56. Сокольський О. Дивізія "Галичина" та Українська Повстанська Армія // Вісті Комбатанта. - 1995. - Ч. 1. - С. 87-89.
57. СС в действии. Документи о преступлениях СС. - Москва, 1968. -С. 512.
58. Стахів М. Політична платформа Галицької Дивізії // Вісті комбатанта. – 1963. – Ч. 10. – С. 38 – 46.
59. Терлиця М. Правнуки погані; українські націоналісти в Канаді. -Київ: Радянський Письменник,-1960.- С. 181.
60. Тис-Крохмалюк Ю. Студії з тактики партизанської війни з досвіду УПА і боїв 1 УДивізії проти комуністичних партизанів // Вісті Комбатанта. - 1965.- Ч. 4.-С. 30-34.
61. Тис-Крохмалюк Ю. Вояки дивізії "Галичина" в Українській Повстанській Армії // Вісті Комбатанта. - 1975. - Ч. 6. - С. 32-34.
62. Три спомини з боїв під Бородами. - Торонто, 1999. – 26 с.
63. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні. – К., 1975. - 430 с.
64. Українська дивізія "Галичина". Історико-публіцистичний збірник. - Київ-Торонто, 1994. — 240 с.
65. Чередниченко В. П. Націоналізм проти нації. - К.: Політвидав України, 1970. - 191 с.
66. Шипайло Є. Список поляглих вояків 1-ої Української дивізії УНА та українських інших військових формацій у II-ій світовій війні.-Нью-Йорк, 1992. – 150 с.
67. Шандрук П. Фактичний стан і тактичне положення I УД УНА під Бородами // Порив : Правда про I Українську дивізію "Галичина" Української Національної Армії : Статті, нариси, спогади. - Львів : Основа, 1994.-С. 139-144
68. Енциклопедія українознавства. Словникова частина. - Львів, 1993. - Т.2. - 800 с.
69. Сірський В. УПА й дивізія «Галичина». - Торонто, 2000. – 400 с.

70. Косик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні. -Париж-Нью-Йорк - Львів, 1993. – 630 с.
71. Прокоп М. Українська політика III. Райху в Другій світовій війні // В боротьбі за Українську державу. Есеї, спогади, свідчення, літопи-сання, документи Другої світової війни. Зредагував Михайло Г. Марунчак. - Львів: Меморіал, 1992. — С. 91 — 119.
72. Гринів О. Жертва окупантів. Патріотичний порив чи вимушений вибір // Порив: Правда про I Українську дивізію "Галичина" Української Національної Армії : Статті, нариси, спогади. - Львів : Основа, 1994. - С. 158-165
73. Якимович Б. Дивізія "Галичина" - історичні передумови та сучасна оцінка // Перша Українська Дивізія Української Національної Армії: історія створення та національно-політичне значення [Матеріали науково-практичної конференції. - Доповіді та повідомлення]. - Львів: "Новий час", 2002. - С.46-50.

Лекція 9. ВПЛИВ ПОЛІТИЧНОЇ СИТУАЦІЇ У РОКИ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941–1944 рр.) НА СОЦІАЛЬНУ ІДЕНТИФІКАЦІЮ НАСЕЛЕННЯ: ІСТОРИОГРАФІЯ

Історія України періоду 1939–1945 рр. посідає провідне місце в усьому вітчизняному історіописанні. Характерними особливостями сьогоденного етапу розвитку української історичної науки є пошук науковцями нових підходів і методик у вивченні проблеми Другої світової війни. На даний час вказана проблема викликає значний інтерес в істориків. Це пояснюється новими процесами, які відбуваються у суспільстві. Вони дозволили значно ширше залучити необхідні архівні документи і матеріали, привідкрити багато “білих плям”, піднести раніше замовчувані теми, з нових позицій розглянути складні й неоднозначні процеси, які мали місце в роки війни.

Пріоритетним завданням сучасної української історичної науки є створення оновленої концепції історії та історіографії Другої світової війни,

розкриття ролі і місця у війні України та українців. Здобуття Україною державної незалежності створило сприятливі умови для започаткування об'єктивного наукового дослідження та висвітлення історії України періоду Другої світової війни, рішучого подолання нашарувань і стереотипів, які були характерними і домінуючими в історіографії попередніх років. Після проголошення незалежності нашої держави актуальним стало об'єктивне вивчення історії окремих регіонів, зокрема Галичини.

На думку дослідника О. Марущенка, одним з перших про необхідність створення нової історіографії проблеми, яка має відповідати нормам і запитам демократичного суспільства, висловився авторитетний дослідник воєнної історії М. Коваль, оскільки йому належить ряд ґрунтовних праць, в яких здійснюється історіографічне та історіософське осмислення подій Другої світової війни і формування її нової історичної концепції. Зокрема, у працях М. Ковалю з позицій фахівця української історії, вперше у вітчизняній історіографії окремо виділяється і розкривається таке поняття як “український військово-політичний фактор у Другій світовій війні”, обґрунтовується теза про масовий, народний характер національно-визвольного руху на заході України ¹. Автор намагається долучитися до формування повноцінної наукової концепції, адекватно відобразити й тлумачити центральні віхи історії Другої світової війни, в епіцентрі якої була й Україна як воєнний і геостратегічний фактор, як центральна ділянка воєнних дій.

Сучасна національна історіографія звернулася до розкриття проблем, які тривалий час були “білими плямами”. Зокрема, це стосується дослідження регіональних особливостей і специфіки окупаційного режиму та його політики в різних регіонах України. На прикладі Галичини їх розробляє А. Боляновський ². Характерною рисою його досліджень є прагнення з'ясувати суть окупаційного режиму в Генеральній Губернії загалом та Галичині зокрема. Значну увагу дослідник приділяє спробам вироблення керівництвом дистрикту “Галичина” так званої “галицької моделі”

окупаційної політики, “спеціального статусу” Галичини у складі Генерального Губернаторства. Автор присвячує свої публікації малодослідженим соціальним аспектам гітлерівського “нового порядку”, національній політиці нацистської Німеччини в цьому краї, подає відомості про культурну, освітню та релігійну політику нацистської влади у 1941–1944 рр.³.

Важливому аспекту встановлення німецького окупаційного режиму та його впливу на соціальну політику в Галичині приділяє дослідник Б. О. Ярош у монографії “Тоталітарний режим на західноукраїнських землях в 30–50-х рр. ХХ ст. (історико-політичний аспект)”⁴. Як зазначає дослідник, “на окупованих українських землях німці впроваджували заходи для ліквідації будь-яких ознак державності, насамперед територіальної єдності”. Берлін розділив Україну на кілька окремих частин з відмінним окупаційним режимом. Львівська, Станіславська, Тернопільська і Дрогобицька області склали дистрикт “Галичина”, який було приєднано до Краківського генерального генерал-губернаторства, очолюваного Г. Франком. Гітлер заявив, що на окупованих землях “необхідно впроваджувати найжорстокіший режим”⁵. Окреслюючи соціальну політику нацистського режиму, автор зазначає, що “втільюючи в життя власну соціальну політику на окупованих землях, німецькі інстанції керувалися вказівками про максимальну експлуатацію місцевого населення в інтересах Рейху”⁶. Окрім того, дослідник характеризує трудові зобов’язання українців різних вікових категорій.

Досить вагома частина матеріалів, що стосуються періоду німецької окупації опубліковані на сторінках джерельно-історіографічного видання “Архіви окупації”⁷. У третій частині даного збірника “60 років по війні. Роздуми істориків” містяться одні з останніх публікацій відомих українських дослідників, де висвітлюються аспекти окупаційної політики в Україні, а також й Галичині. Це зокрема публікації таких відомих істориків як О. Лисенка та В. Нестеренка, І. Ветрова, Г. Стефанюк, І. Поїздник та ін.

Зокрема, О. Лисенко та В. Нестеренко у статті “Окупаційний режим на Україні у 1941–1943 рр.: адміністративний аспект”⁸, розглядаючи окупаційний режим в різних регіонах України, вказують, що “1 серпня 1941 р. чотири західні області УРСР були включені до складу польського генерального губернаторства – Львівська, Дрогобицька, Станіславська, Тернопільська (без північних районів), площею понад 48 тис. км² під назвою “Дистрикт Галичина” з центром у Львові (Ламбергу). Аналізуючи адміністративно-територіальний устрій, автори стверджують, що дистрикт поділявся на окружні староства (крайзгауптманшафти), які в свою чергу ділилися на “бецирки” та “ландгемайнди” (сільські громади). Також існували так звані виділені міста (крайзфрайштадти). Усього налічувалося 17 крайзгауптманшафтів і міст, які прирівнювалися до них за значенням (крайзфрайштадтів). Крайзгауптманшафти мали від двох до п’яти округів (бецирків)”⁹.

Вагомий вклад у розробку питання відносно становища галицького суспільства в роки Другої світової війни здійснила дослідниця Г. Стефанюк¹⁰. Так, у дослідженні “Українське питання в контексті німецької східної політики” історик відобразила місце України в політичних планах нацистської адміністрації, а також проаналізувала адміністративний поділ її територій між Райхскомісаріатом Україна, Трансністрією та Генеральною Губернією¹¹.

У брошурі В. Офіцинського “Східногалицька періодика 1941–1944 рр.: політичні та культурні аспекти”¹² проаналізовано особливості політичного розвитку та суспільно-політичного становища в Галичині на основі аналізу ряду періодичних видань, а саме “Станіславівського слова”, “Української школи”, “Львівських вістей”, “Українських щоденних вістей”. Автор, на підставі матеріалів зазначених видань, значну увагу приділяє особливостям німецького адміністративного управління в Галичині, діяльності Українського центрального та краєвого комітетів, їх ролі у розвитку освіти в

зазначений період, прослідковує специфіку взаємодії української влади та населення з німецьким режимом на різних етапах Другої світової війни.

У сучасних історичних дослідженнях належна увага приділяється висвітленню становища галицького суспільства у 1941–1944 рр. В даному контексті цікавими є дослідження І. Андрухів та П. Кам'янського “Суспільно-політичні та релігійні процеси на Станіславщині в кінці 30 – 50–х рр. ХХ ст. Історико-правовий аналіз”¹³, а також І. Андрухів та А. Француза “Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959)”¹⁴. У вище вказаних дослідженнях автори розглядають політичне, соціально-економічне, культурне та релігійне становище Станіславщини (Івано-Франківщини) в період становлення радянської влади, а також німецької окупації. Зокрема, висвітлено такі аспекти як спротив колективізації, релігійним утискам з боку радянської влади та німецьких окупаційних властей, окремі аспекти важкого становища української освіти в роки німецької окупації.

В новітній українській історіографії дослідження українсько-польських стосунків в роки Другої світової війни має системний науково-дослідницький характер. Найбільш помітний внесок в розробку даної проблеми зробили І. Іллюшин¹⁵, Ю. Сливка¹⁶, О. Лисенко¹⁷, О. Марущенко¹⁷, В. Сергійчук¹⁸, Ю. Шаповал¹⁹, Л. Зашкільняк²⁰, В. Трофимович²¹ та інші вчені.

Впродовж багатьох років науковці обговорювали всі без винятку, в тому числі й не зовсім приємні сторінки спільного минулого, а політики на підставі підготовлених ними матеріалів – збірників документів, монографій, публікацій у науковій періодиці – крок за кроком наближалися до порозуміння, свідченням чого стала зустріч Президентів Польщі та України на Волині влітку 2004 року. Науковим наслідком цих зусиль стала публікація матеріалів Міжнародного семінару істориків “Українсько-польські відносини під час Другої світової війни» під назвою “Україна – Польща: важкі питання”²². Завдяки цьому дослідники і широкий читацький загаль одержали змогу ознайомитись з документальними матеріалами, які дають змогу громадянам

двох країн краще зрозуміти один одного, коли йдеться про суперечливі епізоди їхнього історичного буття.

Дослідник О. Марущенко зазначає, що і польські, й українські науковці розглядають, в основному, тільки втрати польського населення. Про підрахунки втрат українського населення перед дослідниками питання не стояло. Автор акцентує увагу на тому, що в новітніх наукових працях справедливо наголошується на відсутності в українській історіографії детальних досліджень і підрахунків і польських, і українських жертв, на необхідності проведення вченими науково-виваженого і більш-менш точного обліку втрат з обох сторін, а також представлення їх балансу, неприпустимості маніпулювання заздалегідь неправдивою інформацією про кількість жертв обопільного протистояння.

Пострадянський період у вітчизняній історіографії характеризується підвищеною увагою до історії ОУН і УПА в період Другої світової війни. Політичної гостроти цій темі надає та обставина, що донині живі учасники Великої Вітчизняної війни і радянські партизани з одного боку та бойовики ОУН і військовики УПА – з іншого. Війна розділила їх ідеологічними та військово-політичними бар'єрами. “Вони й донині, – слушно зазначає О. Лисенко, – перебувають на “передовій”, хоча воюють не зброєю, а словами”²³. За підрахунками О. Лисенка й О. Марущенко, лише протягом п'яти років (1998–2002) з'явилося понад 1400 публікацій з даної теми²⁴.

У 1997 р. Кабінет Міністрів України, на виконання доручення Президента України від 28 травня 1997 р., ствердив Урядову комісію з вивчення діяльності ОУН і УПА у складі віце-прем'єр-міністра (голова), ряду міністрів, керівників відомств і установ. В Інституті історії України НАН України було сформовано робочу групу істориків при Урядовій комісії під керівництвом заступника директора інституту професора С.В. Кульчицького. Впродовж семи років (1998–2004) робоча група випустила в світ 28 книг загальним обсягом 5819 с. (293,8 друк.арк.)²⁵. За результатами вивчення проблеми ОУН–УПА в 2005 р. було видано підсумковий документ “Фаховий

висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА”, а також підсумкову колективну монографію “Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичні нариси”.

Аналізуючи та узагальнюючи цю величезну дослідницьку роботу, яка була проведена після здобуття Україною незалежності, можна зробити наступні висновки. По-перше, історики ввели в науковий обіг багатющий фактичний матеріал, що висвітлює націоналістичний рух в роки війни. Сьогодні в розпорядженні дослідників знаходяться десятки томів архівних матеріалів з історії ОУН і УПА. По-друге, спростовано міфи, що були створені радянською історіографією. Історики переконливо довели, що неможна характеризувати український націоналізм як “ворога українського народу”, що радянська історіографія неправомірно відкидала національно-визвольні мотиви в боротьбі ОУН та УПА.

В контексті суспільних процесів в Галичині в 1941–1944 рр. важливими є питання культури, а саме освіти, науки, релігії тощо. Серед праць сучасних вітчизняних істориків найвагомим внеском у наукову розробку вказаної проблематики є монографія Н. Антонюк “Українське культурне життя в Генеральній Губернії (1939–1944 рр.)”²⁶. В ній автор, спираючись на матеріали періодичної преси, яка виходила в Генеральній Губернії в період німецької окупації, визначила етапи та особливості культурного процесу на західноукраїнських землях у роки Другої світової війни через аналіз стану його основних складових: освіти і науки, літератури і мистецтва, релігійного життя, видавничої діяльності.

Становище церкви та міжконфесійні відносини, зокрема в Галичині у зазначений період, висвітлюють дослідник О. Лисенко у монографії “Церковне життя в Україні 1943–1946”²⁷ та О. Реєнт і О. Лисенко у праці “Українська національна ідея та християнство”²⁸. У вказаних дослідженнях йдеться про те, що, проголосивши віротерпимість, нацистські ідеологи виступали проти релігійної свободи, планували використати релігійний чинник для зміцнення окупаційного режиму, взяти під свій контроль

церковне життя і перешкоджали консолідації населення на релігійному ґрунті. Загалом релігійна політика окупантів була спрямована на перетворення церкви на пропагандистське знаряддя окупаційної адміністрації, інспірування конфліктів у релігійних громадах, розпалювання ворожнечі між різними конфесіями і течіями однієї релігії.

Не менш цікавою є публікація І. Поїздник “Окупаційна влада як чинник міжконфесійних відносин на Галичині в 1941–1944 рр.”²⁹. Проаналізувавши релігійне становище в Галичині в період німецької окупації, дослідниця зазначає, що в регіоні відбулася переоцінка ставлення до німецької політики не лише духовенством різних конфесій, а й населенням краю. На думку історика, церква повинна була консолідувати народ у час великих випробувань, а вірні – виступити єдиною силою проти ворога. Друга світова війна створила нові історичні реалії, в межах яких відбулася еволюція міжконфесійних відносин на території Галичини. Як свідчить аналіз історичних фактів, вона здійснювалася передусім під впливом суспільно-політичних чинників, домінуючим з яких була політика окупаційної влади в церковно-релігійній сфері. Певну конкуренцію владному чиннику становила діяльність національного руху, який змагався за реалізацію своїх програмних засад, зокрема створення національної держави. “У межах нового державного утворення важливе значення мала відіграти національна церква. Чинники власне релігійного життя виявилися підпорядкованими суспільно-політичним обставинам”³⁰.

Виходячи з важливості і перспективності історико-біографічних досліджень, в 90-х роках вітчизняні науковці зверталися до вивчення діяльності видатних політичних, громадських і духовних діячів, зокрема глави Української греко-католицької церкви митрополита А.Шептицького. Деякі підсумки цієї роботи підводить ужгородський історик М. Вегеш³¹, відзначаючи високу оцінку сучасними авторами подвижницької діяльності А. Шептицького, його великий внесок у функціонування Української греко-католицької церкви і культурно-освітнього життя в Галичині, піднесення

рівня національної свідомості всього українського народу, спростовуючи висновки радянських вчених про “буржуазно-націоналістичну і фашистську діяльність “галицького митрополита”³².

В сучасній національній історіографії питання українського культурного життя під час нацистського окупаційного періоду були в центрі уваги О. Луцького, Г. Стефанюк. Зокрема, О. Луцький у своїх публікаціях окреслює умови, головні напрямки та особливості культурного життя в 1941–1944 рр. у Галичині. Автор зазначає, що роки німецької окупації були важким випробуванням для інтелігенції і, загалом, для культурного життя України. “Безперечно, – зазначає О. Луцький, – не лише націоналістичне підпілля, а й абсолютна більшість тих, хто заангажувався в легальній культурно-освітній праці, зокрема в рамках Українського центрального комітету, намагались прислужитися своєму народові, захищати його інтереси. Настав час належно оцінити їх внесок у національну культуру й пошанувати всіх тих, завдяки кому навіть у грізну добу терору не завмирала духовна творчість”³³.

Дослідниця Г. Стефанюк у науковій публікації “Соціальна парадигма українського шкільництва в Галичині в роки німецької окупації (1941–1944 рр.)”³⁴ приходить до висновку, що згідно з німецькою доктриною під назвою “освічений колоніалізм” рівень освіти українців Західної України мав не те що перевищувати, а навіть наближатися до рівня освіти в Німеччині, а також не повинен був знижуватися до такої межі, котра б загрожувала паралізувати нормальне господарське життя окупованих українських територій. Окрім того, Г. Стефанюк підсумовує, що “масове закриття шкіл та приниження інтелігенції призвело до недовіри німецькій окупаційній владі й зробило ворогами Німеччини тих, хто ще мав певні ілюзії щодо німецького “нового ладу” в Європі”³⁵.

Підсумовуючи основні тенденції в розвитку сучасної національної історіографії суспільних процесів в Галичині у 1941–1944 рр., можна констатувати, що кардинальні зміни у розробці проблеми відбулися

наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., коли Україна стала самостійною державою і вітчизняні історики почали активно переосмислювати трагічні події, що відбувалися в роки Другої світової війни в Україні, та аналізувати донедавна “білі плями” в історичній науці.

Суттєвими факторами, що впливають на стан, розвиток і перспективи сучасної історіографії, є “архівна революція” і виведення зі спецховів величезних масивів архівних документів, відкриття доступу до зарубіжних архівних та історіографічних джерел, активізація досліджень концептуальних питань не лише в столиці, а й на регіональному рівні. У дослідженні дискусійних проблем Другої світової війни, зокрема історії східногалицьких земель в 1941–1944 рр., є певні досягнення, але потрібні нові зусилля істориків, щоб сформуванати повноцінну наукову концепцію цього періоду.

1. Марущенко О. Україна в Другій світовій війні: історіографічні дослідження 90-х років / О. Марущенко // Історія в школі. – 2000. – №5-6. – С.2-4.
2. Боляновський А. Національна політика нацистської Німеччини в Галичині у 1941–1944 / А. Боляновський // Вісник Львівського університету. – Історія. – Вип. 32. – Львів, 1997. – С.226-235.
3. Боляновський А. Політико-правовий статус Галичини в системі окупованих Німеччиною територій: пошук альтернатив нацистської східної політики у 1941-1944 рр. / А. Боляновський // Матеріали засідання історичної та археографічної комісії НТШ в Україні. – Вип. 2. – Львів, 1999. – С.3-14.
4. Ярош Б. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях 30-50-ті рр. ХХ ст. (історико-політичний аспект) / Б. Ярош. – Луцьк, 1995. – 171 с.
5. Там само. – С. 134.
6. Там само. – С. 153.
7. Архіви окупації: 1941–1944 / Упор. Н. Маковська. – К.: КМ Академія, 2006. – 872 с.

8. Лисенко О., Нестеренко В. Окупаційний режим на Україні у 1941–1943 рр.: адміністративний аспект / О. Лисенко, В. Нестеренко // Архіви окупації: 1941–1944 / Упор. Н. Маковська. – К.: КМ Академія, 2006. – С. 762–769.
9. Там само. – С. 768.
10. Стефанюк Г. Українське питання в контексті німецької східної політики (1941–1944) / Г. Стефанюк // Схід. Аналітично-інформаційний журнал. – 2006. – №1(73). – С.63-66.
11. Там само. – С. 65.
12. Офіцинський В. Східногалицька періодика 1941-1944 рр.: політичні та культурні аспекти / В. Офіцинський. – Ужгород, 1997. – 59 с.
13. Андрухів І., Кам'янський П. Суспільно-політичні та релігійні процеси на Станіславщині в кін. 30 – 50-х рр. ХХ ст. Історико-правовий аналіз / І. Андрухів, П. Кам'янський. – Івано-Франківськ: Нова зоря, 2005. – 364 с.
14. Андрухів І., Француз А. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959) / І. Андрухів, А. Француз. – Рівне – Івано-Франківськ, 2001. – 335 с.
15. Ільющин І. Протистояння УПА і АК (Армії Крайової) в роки Другої світової війни на тлі діяльності польського підпілля в Західній Україні / І. Ільющин. – К.: НАН України, Інститут історії України, 2001. – 289 с.
16. Сливка Ю. Українсько-польське протистояння періоду Другої світової війни: витоки і наслідки / Ю. Сливка. – Львів, 2003.
17. Лисенко О., Марущенко О. Українсько-польські стосунки періоду Другої світової війни у вітчизняній історіографії. Бібліографічний покажчик / О. Лисенко, О. Марущенко. – Київ-Івано-Франківськ, 2003. – 124 с.
18. Сергійчук В. Трагедія українців у Польщі / В. Сергійчук. – Тернопіль, 1997.
19. Шаповал Ю. Польсько-українські взаємини під час Другої світової війни: потенціал взаєморозуміння і баланс ненависті / Ю. Шаповал // Сучасність. – 2004. – № 7-8.

20. Зашкільняк Л. Україна і Польща в ХХ столітті: від конфліктів до порозуміння / Л. Зашкільняк // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”: Історичні Науки. – Острог, 2003. – Вип. 3.
21. Трофимович В. Примирення не можна приурочити до певної дати / В. Трофимович // День. – 2003. – 16 квітня.
22. Україна – Польща: важкі питання: Матеріали II міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини в 1918–1947». – Варшава, 1998. – Т. 1–2.
23. Лисенко О. Друга світова війна як предмет наукових досліджень та феномен історичної пам’яті / О. Лисенко // Український історичний журнал. - 2004. - №5. – С.3.
24. Лисенко О., Марушенко О. Організація українських націоналістів та українська повстанська армія. Бібліографічний покажчик / О. Лисенко, О. Марущенко. – К., 2002. – 198 с.
25. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. – К., 2005. – С.41.
26. Антонюк Н. Українське культурне життя в Генеральній Губернії (1939–1944 рр.) / Н. Антонюк. – Львів, 1997. – 232 с.
27. Лисенко О. Церковне життя в Україні 1943–1946 / О. Лисенко. – К.: НАН України, Інститут історії України, 1998. – 404 с.
28. Реєнт О., Лисенко О. Українська національна ідея та християнство / О. Реєнт, О. Лисенко. – К., 1997. – 235 с.
29. Поїздник І. Окупаційна влада як чинник міжконфесійних відносин на Галичині в 1941–1944 рр. / І. Поїздник // Архіви окупації: 1941–1944 / Упор. Н. Маковська. – К.: КМ Академія, 2006. – С. 817–823.
30. Там само. – С. 823.
31. Вегеш М. Митрополит А. Шептицький (Історіографічні аспекти) / М. Вегеш // Проблеми української історіографії: Матеріали Всеукраїнської

наукової конференції, присвяченої 30-річчю Українського Історичного Товариства і журналу “Український історик”. – Мукачево, 1996. – С. 80-86.

32. Там само. – С. 88.

33. Луцький О. Українське культурне життя Галичини під час німецької окупації 1941–1944 рр. / О. Луцький // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 1997. – Вип. 3-4. – С.195-226.

34. Стефанюк Г. Соціальна парадигма українського шкільництва в Галичині у роки німецької окупації (1941–1944 рр.) / Г. Стефанюк // Архіви окупації: 1941–1944 / Упор. Н. Маковська. – К.: КМ Академія, 2006. – С. 811–817.

35. Там само. – С. 816.

Лекція 10. Роль УГКЦ в національно-визвольній боротьбі українського народу (1941-1944 рр.) в українській історіографії

Комплекс історіографічних джерел з історії Української Греко-Католицької церкви в роки німецької окупації, який почав формуватися ще в часи війни, є доволі об'ємним, малодослідженим [1].

Передусім, потрібно сказати, що церковно-релігійна тематика в радянській історіографії завжди перебувала на особливому становищі. Це зокрема можна зрозуміти, оскільки її головна функція була визначена "антирелігійною", "антицерковною" політикою держави, яка проголосила, "що релігія є головним ідеологічним ворогом нашої вітчизни". Розпочинаючи характеристику радянської історіографії, доцільно зазначити, що українська радянська історіографія розвивалась за умов цензурних заборон, що суттєво обмежувало можливості дослідників у виборі тематики та її трактуванні. У зв'язку з офіційною забороною діяльності УГКЦ в СРСР-УРСР (1946) об'єктивне висвітлення її життєдіяльності стало неможливим. З цього періоду влада розпочала кампанію нападів на минуле греко-католицької церкви, всіляко фальсифікуючи та спотворюючи її історію.

Першою наклепницьку кампанію проти церкви розгорнула преса, а саме статті в них В. Росовича (справжнє ім'я Я. Галан, який протягом 30-х

років підписувався під псевдонімом Яга, а в 40-х роках - Володимир Росович). Який 5-го березня 1944 року в газеті «Радянська Україна» надрукував статтю «На дні». А через рік, 6 квітня 1945 р., львівська партійна газета "Вільна Україна" опублікувала його памфлет "З хрестом чи з мечем", спрямований проти УГКЦ, її владик і духовенства, які нібито були прислужниками фашизму. Згодом Львівський обком Компартії України і бюро ухвалило в триденний термін видати матеріал Росовича - Галана окремою брошурою тиражем 10000 примірників [2]. Лейтмотив брошури - звинувачення на адресу греко-католицької церкви (у текстах повсюди вживаються терміни «унія», «уніатська»). У 1946 році львівське обласне книжково-журнальне видавництво випустило, а у 1948 році перевидало його брошуру «Що таке унія» знову ж таки під псевдонімом. В ній переважають емоції, викривлення і фальсифікація фактів, нехтування суворими реаліями попередніх століть, зокрема, тим, що релігійні суперечки вирішувалися з позиції сили, оскільки свободи совісті, віросповідання як таких не було.

Восени 1948 року Я. Галан підготував ще один памфлет «Отець тьми і при сні», який газета «Советское Закарпатье» опублікувала майже повністю у кількох числах на початку 1949 року. Критикуючи Ватикан, папу Пія XII, Я. Галан не міг обійтися без звинувачення УГКЦ, затаврувавши в черговий раз її начебто антинародну суть та зрадницьку роль в історії краю. Дісталось і митрополитові А. Шептицькому та його наступникові митрополитові Й. Сліпому [3. с.623].

Після цього радянські автори, дослідники із РПЦ опублікували сотні, якщо не тисячі, монографій, брошур, статей, присвячених здебільшого нищівній критиці УГКЦ. За підрахунками М. Гайковського, складеними на основі генеральних каталогів Львівської наукової бібліотеки АН УРСР ім. В. Стефаника та наукової бібліотеки Львівського державного університету ім. І. Франка, значиться понад 70 назв цієї літератури, їх тираж складав понад 2,5 млн. екземплярів [4]. В них зокрема продовжувалась фальсифікація і

перекручення, на свій лад, фактів історії УГКЦ зокрема її діяльності в роки гітлерівської окупації (1941-1944 рр.).

Насамперед потрібно сказати, що кремлівська верхівка, особисто Й. Сталін, продовжили реалізацію імперського курсу, робили все від них залежне для знищення проявів національного життя. Саме Й.Сталін опублікував великим тиражем збірник промов під заголовком "Про Велику Вітчизняну війну Радянського Союзу" [5], який задавав основний тон для досліджень у перші повоєнні роки. В цілому, в цей період не з'явилося ні однієї справжньої історіографічної праці про корінну проблему історії УГКЦ. В тих працях, які були надруковані, відчувається слабка база документальних джерел. Тому і простежується вузькість тематики, однобічність публікацій і викривлення авторами справжньої історичної картини.

Починаючи з часів хрущовської відлиги, коли доступ до архівних документів був розширений, з'явилися більш ґрунтовні, начебто, дослідження. Серед них помітне місце займають праці Б. Дудикевича, В. Замлинського, Г. Кирилюка, І. Миронюка, , І. Тельмана та інших [6]. Але в них діяльність УГКЦ у досліджуваний період висвітлюється побіжно і упереджено. Так, М. Олексюк у статті "Олжа в церковнім хорі" стверджує, що в роки Великої Вітчизняної війни на тимчасово окупованих територіях СРСР "уніати нібито активно підтримували фашистів, брали участь в їх каральних акціях" [7, с.105]. Одразу ж складається таке враження, що колабораціонізм був виключно уніатським явищем. Чомусь знову автори прагнули довести, що греко-католицька церква була активним знаряддям німецьких окупантів в боротьбі проти Радянського Союзу, що саме Ватикан координував і фінансував цю роботу.

З настанням брежнєвської епохи нове керівництво припинило критику наслідків культу особи і злочинів Сталіна, відновило практику політичних репресій, зокрема щодо інакодумців і правозахисників. На зміну часткової лібералізації культурно-національного життя, зростання інтересу до

української історії партійно-державне керівництво вдалося до тотальної русифікації України, накидання на українську історіографію нових ідеологічних парадигм під прикриттям інтернаціоналізації суспільних відносин. На зміну хрущовській «відлизі» прийшли «заморозки» брежнєвщини, утвердження авторитаризму, посилення партійного диктату. Не обминали увагою і історію УГКЦ. Серед цих досліджень найбільшого аналізу потребують роботи В. Добричевої "У тіні святого Юра" і "Дорогою ганьби і зради" [8], незважаючи на те що ці книги написані на основі документів греко-католицької консисторії, митрополичого ординаріату та особистого архіву А. Шептицького, більшість яких не була опублікована. В цих книгах знову ж надміру галанівських характеристик митрополита Андрея і Церкви, й далі спостерігається заідеологізована інтерпретація фактів.

Такої ж оцінки заслуговують праці полковника КДБ К. Галльського, більше відомого читачеві як Клим Дмитрук [9]. Обравши лише чорно-коричневу палітру, автор не помітив жодного позитивного моменту в діяльності УГКЦ, "нагородивши" її духовенство такими ярликами як "фарисеї", "оунівські яничари", "бандити" і тому подібне. Спираючись на деякі зарубіжні публікації, окремі архівні матеріали та свідчення "очевидців", К. Дмитрук намагається довести, що керівництво УГКЦ, будучи духовним наставником ОУН, тісно співпрацювало з нацистським окупаційним режимом. Таке твердження відповідало тодішній ідеологічній установці - українські націоналісти та німецькі окупанти однаково ворожі для українського народу сили у період радянсько-німецької війни.

Саме з цього часу в Україні з'явився ряд кандидатських дисертацій, що стосувалися даної проблеми в тій чи іншій мірі. "Церковному націоналізму", наприклад, присвячено кандидатську дисертацію Л. Маянської "Критика ідейних основ союзу українського буржуазного націоналізму і уніатської Церкви" [10]. Головною метою авторки було довести, що саме греко-католицькі церкви і монастирі були місцем нелегальних зібрань українських

націоналістів та німецької агентури, а священники і монахи були джерелами розповсюдження різних антирадянських випадках, що саме віроломний напад фашистської Німеччини на СРСР викликав піднесення в греко-католицькій церкві та активізував антирадянську націоналістичну діяльність духовенства. Така ж тенденція спостерігається і в інших працях про німецьку політику і УГКЦ. Зокрема в дисертації "Антинародна діяльність уніатської церкви напередодні і в роки Великої Вітчизняної війни" [11], Д. Меньковецький приписує греко-католицькій церкві ще один злочин - колабораціонізм, зраду батьківщині, співробітництво з фашистськими загарбниками. Автор прагне довести, що греко-католицька церква разом з націоналістичними організаціями була спів організатором формування добровольчої дивізії СС - "Галичина". Заради об'єктивності потрібно зазначити, що автор використав значний архівний і статистичний матеріал. Наприклад, він дав співвідношення кількості капеланів у СС - «Галичина» до їх кількості у вермахті. Однак тенденційний підхід є переважаючим у цій роботі.

Тенденційними були й роботи інших радянських дослідників греко-католицької церкви в Україні. Упередженість виявлялась уже в самих назвах публікацій. Книга "Я звинувачую" [12], яка написана колишнім членом Надзвичайної Державної комісії з розслідування злочинів гітлерівців В. Беляєвим, не залишає сумнівів щодо її ідеологічного спрямування. Це було характерно і для інших праць [13], хоча за оцінкою тогочасних офіційних історіографів ці книги "переконливо викривали злочинні дії буржуазних націоналістів і греко-католицької церкви під час війни" [14]. Однак на сторінках цих праць домінували примітивізація та спрощений підхід до вивчення досить складної проблеми - історії церкви в Україні під час німецької окупації. Постійне акцентування на одному й тому ж злочинному аспекті теми не створювало підстав для зіткнення думок і не стимулювало проведення наукових дискусій чи появи нових підходів при дослідженні окремих питань проблеми. Все це призвело до значного відставання

радянської історіографії від творчих досягнень з даної теми зарубіжній історіографії.

Важливою проблемою, котру не обходив практично жоден радянський автор, є доказ реакційної позиції уніатського духовенства в його боротьбі проти революційного руху пролетаріату й селян. У тісному зв'язку з цим іде й нищівна критика глави греко-католицької церкви митрополита А.Шептицького.

Наприклад О.Уткін у своїй праці "Клерикально-націоналістичний альянс" зазначає, що з появою марксизму ієрархи уніатства протиставили релігійне вчення ідеям наукового соціалізму [15, с.62]. Греко-католицьке духовенство нібито брало активну участь в організованій Ватиканом наклепницькій кампанії проти СРСР, закликаючи вірних до "хрестових походів проти безбожного комунізму", оббріхувало теорію і практику наукового соціалізму, діяльність комуністичних партій.

Таку критику А.Шептицького продовжує М. Болдижар, який пише, що митрополит нібито визнавав за краще бути "оксамитовим диктатором", розуміючи, що круті заходи проти народу, котрий не раз піднімався проти насильницької і швидкої латинізації зі зброєю в руках, можуть знов викликати народні хвилювання та прискорити революційні заворушення в Галичині. Гнучкі обережні дії щодо здійснення планів Ватикану виглядали як лібералізм А.Шептицького, його "симпатії до православ'я", але це тільки сприяло зростанню авторитету митрополита [16, с.115].

Автор І.Гришин-Грищук пише, що одразу після окупації "митрополит-уніат, голова Української національної ради у Львові Андрій Шептицький писав Гітлерові: "Ми готові якнайтісніше співпрацювати з Німеччиною, щоб проводити боротьбу зі спільним ворогом, забезпечити новий порядок на Україні і в цілій Східній Європі" [17, с. 121].

В "Прижиттєвих некрологах галицького митрополита" В.Добричев зображує А.Шептицького таким собі „душителем істини“, справу якого перервала лише РСЧА: "22 вересня 1939 року, здійснюючи визвольний

похід, Червона Армія вступила у Львів. Владика дедалі більше непокоїла діяльність тимчасового управління, куди, крім робітників, увійшли члени Компартії Західної України - КПЗУ, прогресивні діячі, вчені, письменники і журналісти, яких тут роками переслідували поліція, уніатська церква та українська буржуазія" [18, с. 50].

Проте найбільшим злочином митрополита Шептицького, згідно з усталеною точкою зору, була його участь у поповненні "гарматного м'яса" для фашистської армії з числа українців Галичини. Глава церкви нібито спільно з буржуазно-націоналістичними лідерами неодноразово пропонував створити "галицькі військові підрозділи" у складі фашистської армії. Нарешті у квітні 1943 року Гітлер дав згоду на формування дивізії СС "Галичина" [19, с.47].

Всіляко підкреслювався "єзуїтизм", продажність УГКЦ. Історик Ю.Шульмейстер говорить, що "хитрий єзуїт (так автор називає А. Шептицького) у роки війни готував два послужні списки: один для переможного американо-англійського Заходу, інший для переможця Гітлера". Лише наприкінці війни йому зрадило відчуття реальності: "Навіть після Сталінграда і Курська, коли опір гітлерівцям наростав, коли партизанські бої розгорнулися на Львівщині, митрополит не припинив своєї служби Гітлеру" [20, с.86-88].

На думку В. Вернюка, ці "каїни" - так він називає керівництво УГКЦ - готові були підтримувати будь-кого, хто боровся б проти радянської влади: "Уніатська верхівка надавала всіляку допомогу як гітлерівцям, так і озброєним бандам" [21, с.27]. Проте повністю свідомо випускається з уваги вся та сукупність факторів, які зумовили таке ставлення до влади, що двічі опановувала Галичиною. Натомість ще і ще раз наголошується на "вродженій" зрадливості уніатської церкви, яка вже під час створення була задумана як щось продажне, єзуїтське і взагалі вороже власній нації.

Радянські автори приділили значну увагу аналізу участі греко-католицької церкви, її архієреїв та духовенства в Другій світовій війні. "Орієнтація на

антикомунізм і антирадянщину, підкреслює С.Возняк, привела врешті-решт уніатську церкву в обійми фашизму. В ідеології та практиці фашизму націоналістичним клерикалам імпонували культ сили, необмеженої диктатури і, насамперед, непримиренність до комунізму. Альянс із фашизмом посилив антикомуністичну войовничість клерикалізму і привів уніатську церкву в роки Другої світової війни до відвертого співробітництва з німецько-фашистськими загарбниками, участі в злочинній діяльності гітлерівських окупантів і націоналістичних банд проти радянських людей, до тотального впровадження терору, зрадництва, насильства" [22, с.12].

Вже цитований історик К.Дмитрук в іншому дослідженні пише, що уніати з нетерпінням чекали нападу гітлерівської Німеччини на СРСР. Дзвонами і церковними хоругвами зустрічали загарбників отці-уніати й оунівські бандити. Протягом лише 1941 року духовенство Львова, Станіслава, Дрогобича, інших західноукраїнських міст і сіл проводило галасливі, пишні богослужіння на честь Гітлера та його "славного воїнства", палко молилося за "перемогу вермахту над Москвою" [23, с.324].

І навіть більше, як стверджує М. Легейда, цей "злочинний альянс" не повинен викликати подиву: "Орієнтація уніатських верховодів на фашистську Німеччину була закономірною. Вони нібито постійно шукали сильних і надійних хазяїв, яким оптом і в роздріб продавали українську землю і народ". Далі автор мало не проговорився, але тут же виправився: "Період війни - одна з найсумніших і чорних сторінок історії уніатської церкви. Вона ще глибше розкрила і оголила уніатське духовенство і більшість його душпастирів як зрадників українського народу, як активних слуг фашистів [24, с.44-46].

Як бачимо, спільною ознакою перелічених і багатьох інших праць радянської доби було те, що їх автори подавали події під певним кутом зору, епатуючи читача і закріплюючи у його свідомості стереотип негативного ставлення до діяльності церкви уроки війни. Радянська історіографія негативно оцінювала церковно-історичну спадщину: ігнорувались

національно-культурні ініціативи церкви, її соціальна політика, екологічна та ін. діяльність. Характерною ознакою цих праць було утвердження в свідомості радянських громадян войовничого атеїзму, ігнорування християнської моралі й релігійних традицій греко-католиків. Утім, опубліковані тоді монографії а особливо збірники документів містили певну конкретно-історичну інформацію, актуальність та інформативність якої не втратили актуальності й донині.

1. Гайковський М. Митрополит Андрей Шептицький у радянській післявоєнній історіографії // Богословія. - 1991. - Т. 55. - С. 144-156.
2. Державний архів Львівської області (далі-ДАЛО), ф.3 (Львівський обком компартії України), Оп.6, Спр.4, Арк. 7.
3. Галан Я. Твори у чотирьох томах. - К., 1977-1980
4. Гайковський М. Митрополит Андрей Шептицький у радянській післявоєнній історіографії // Богословія. - 1991. - Т. 55. - С. 47.
5. Сталин Й. О Великой Отечественной войне Советского Союза. - Москва, 1952.
6. Дудикевич Б. Одвічні вороги українського народу. // Під чорними крилами Ватикану. - Львів, 1955.; Замлинський В. Чорні патріоти. - Львів, 1964.; Кирилюк Г. Прислужники паліїв війни. // Під чорними крилами Ватикану. - Львів, 1955.; Миронюк І. Посоромлення Ватикану на Західноукраїнських землях // Православний вісник. - 1961. - 4.1.; Тельман І. Кладовище таємниць на Ватиканському горбі. - Київ, 1960.
7. Олексюк М. Олжа в церковнім хорі // Жовтень. - 1980. - №9. - С. 105-109.
8. Добричев В. У тіні святого Юра. Львів, 1970.; Його ж. Дорогою ганьби і зради. - Львів, 1972.
9. Дмитрук К. Уніатська церква на службі реакції//Український історичний журнал. - 1973. - №12.; Його ж. Під штандартами реакції і фашизму. Крах антинародної діяльності уніатської та автокефальної церков. - Київ, 1976.; Його ж. Приречені. - Львів, 1981.

- 10.Маянська Л.П. Критика ідейних основ союзу українського буржуазного націоналізму і української Церкви. Автореф. дис. ... канд. іст. наук. - Львів, 1975;
- 11.Меньковецкий Д.Й. Антинародная деятельность униатской церкви в годы войны. Автореф. дис. ... канд. ист. наук. - Львов, 1974.
- 12.Беляев В. Я обвиняю. - Москва, 1980.
- 13.Бланк С. Три магистра черного ордена // Вопросы истории. - 1982. - №9.; Мигович І. Уніатська церква і український буржуазний націоналізм. - Київ, 1981.; Петляков П. Униатская церковь - орудие антикоммунизма. - Львов. - 1983.; Расвський М. Собака гавкає, а сонце світить. - Львів, 1980.; Сафронова Н. Уніатська церква і фашизм. - Львів, 1981.
- 14.Санцевич А. Українська радянська історіографія 1945-1982. - Київ, 1984. - С. 143.
- 15.Уткін О. Клерикально-націоналістичний альянс // Людина і світ - 1986. - №6. - С. 62-63.
- 16.Болдижар М. Уніатство: правда історії та вигадки фальсифікаторів. - Львів: Вища школа. Видавництво при Львівському державному університеті, 1988. - 141 с.
- 17.Гришин-Грищук І. Запроданці // Не забудеться, не проститься. - Ужгород: Карпати, 1988. - С. 103-126.
- 18.Добричев В. Прижиттєві некрологи галицького митрополита // Людина і світ. - 1986. - №9. - С. 50-55.
- 19.Даниленко С.Т. Униаты - М.: Политиздат, 1972. - 223 с.
- 20.Шульмейстер Ю. Камінь у Тель-Авіві // Жовтень. - 1987. - №2. - С. 86-88.
- 21.Вернюк В. Каїни // Не забудеться, не проститься. - Ужгород: Карпати, 1988. - С. 7-42.
- 22.Возняк С.М. Уніатство - знаряддя клерикального антикомунізму. - К.: Політвидав, 1987.

23.Дмитрук К. У глухому куті: анатомія сучасного уніатства // Людина і світ. - 1988. - №1. - С. 47-51.; Дмитрук К. Униатские крестоносцы: вчера и сегодня. - М.: Политиздат, 1988. - 381 с.

24.Легейда М. Злочинний альянс // Не забудеться, не проститься. - Ужгород: Карпати, 1988. - С. 43-66.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

1. Спогади учасників і очевидців подій Другої світової війни.
2. Основні види історіографічних джерел з історії західноукраїнських земель початку Другої світової війни.
3. Еволюція вітчизняної історичної думки на різних етапах розвитку суспільства.
4. Основні групи історичних досліджень з проблеми Другої світової війни.
4. Меморандум ОУН(Б) до А. Гітлера від 23 червня 1941 р.
5. “Літопис УПА”.
7. “ОУН в світлі постанов Великих Зборів і Конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955 рр.”.
8. Праця „Напрявні, система і програма української національної школи” за редакцією Л. Білецького.
9. Етапи становлення історіографії УПА в західній (антикомуністичній), радянській і сучасній історіографія.
10. Сучасна російська суспільно-політична думка про діяльність УПА під час Другої світової війни.
11. Особливість мемуарної літератури.
12. Визначення дослідниками в українсько-польському протистоянні причин аграрного характеру.
13. Преса періоду Другої світової війни як джерело до вивчення соціально-економічного становища Західної України у 1939–1945 рр.
14. Преса як чинник поширення інформації про “антинародну” сутність УГКЦ.
15. Сучасне бачення роль Греко-католицької церкви у національно-визвольному русі періоду Другої світової війни.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ ЗНАНЬ ПО ТЕМАХ

ДИСЦИПЛІНИ

Етнополітичні процеси в Західній Україні у роки Другої світової війни: джерельна база

1. На які види поділяються джерела до вивчення досліджуваної проблеми?
2. Де сьогодні можна ознайомитися з періодичними виданнями?
3. Чи важливими є сьогодні польові матеріали?

Процеси “радянзації” в Західній Україні у 1939–1941 рр.: історіографія

1. До яких подій вживалися дослідниками терміни “возз’єднання”, радянізація, інкорпорація?
2. Проаналізуйте ставлення радянської влади до розвитку культури в 1939-1941 рр.
3. В досліджуваний період відкривалися нові навчальні заклади чи закривалися?

Західна Україна на початковому етапі радянсько-німецької війни в історіографії

1. Проаналізуйте акт відновлення державності України 30 червня 1941 р.
2. Яким було ставлення нацистського режиму до розвитку культури в Україні?
3. Дослідники якого періоду звинувачували ОУН в колабораціонізмі?

Рух Опору в Україні в 1941–1944 рр.: історіографія

1. Яку роль у розвитку культурно-освітнього становища в Західній Україні відіграв УЦК?
2. Охарактеризуйте культурно-освітню діяльність ОУН(Б).

3. Які функції виконував Український крайовий комітет?

Суспільно-політичні і культурні процеси на території Галичини в 1941–1944 рр.

1. Яким було соціально-економічне становище Галичини в досліджуваний період?
2. Порівняйте культурно-освітнє становище Галичини в 1939-1941рр. з 1942-1943 р.
3. Яку роль відіграв митрополит Шептицький у розвитку культури в роки Другої світової війни?

ІНДИВІДУАЛЬНА НАВЧАЛЬНА РОБОТА ЗІ СТУДЕНТАМИ

Написання рефератів за темами

1. Джерела до вивчення культурних процесів в Західній Україні в період Другої світової війни.
2. Висвітлення культурних процесів в Західній Україні у 1939 – 1945 рр. в історіографії.
3. Інкорпорація Західної України до складу СРСР: історіографія проблеми.
4. Встановлення німецького окупаційного режиму в Україні: історіографія.
5. Відносини німецької влади з українськими націоналістичними силами в 1941 – 1944 рр.: історіографія проблеми.
6. Діяльність ОУН в період Другої світової війни: історіографія.
7. Історіографія історії УПА.
8. Висвітлення проблеми колабораціонізму в сучасній вітчизняній історіографії.
9. Дивізія “СС Галичини” в історіографії.
10. Рух опору на Волині у 1941 – 1943 рр.: історіографія.
11. Роль УГКЦ у національно-визвольній боротьбі українського народу 1939 – 1945 рр.: вітчизняна історіографія.
12. Культурні процеси в Західній Україні у 1941 – 1944 рр.: історіографія.

Методичні рекомендації щодо підготовки реферативної роботи об'ємом 12 сторінок включають в себе застосування відповідної методології.

Структура написання студентом реферату складається із наступних семи обов'язкових елементів:

- Вступна частина;
- Аналіз використаної літератури по темі (на 2-3 абзаци);
- Характеристика обраної теми та перспективність її дослідження;
- Визначити основні параметри викладу матеріалу;
- Навести історичний ілюстративний матеріал, що підтверджує вашу аргументаційну базу;
- Висновок;
- Список використаної літератури.

Критерії оцінювання реферату

Критерії	Бали
Глибоке розкриття проблеми, з відображенням авторської позиції	12-15 балів
Обгрунтоване розкриття проблеми	9-11 балів
Тема розкрита неповно	6-8 балів
Реферат суто компілятивного рівня	3-5 балів
Розкритий лише окремий аспект	1-2 бали
Реферат не зарахований	0 балів

Навчально-методичний посібник

Для студентів Інституту історії, політології і міжнародних відносин

Стефанюк Галина Василівна

**ЕТНОПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ В РОКИ
ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ДЖЕРЕЛА ТА ІСТОРІОГРАФІЯ**

(опорні конспекти і самостійна робота)

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет

імені Василя Стефаника», 2014

Навчально-методичний посібник

Для студентів Інституту історії, політології і міжнародних відносин

Стефанюк Галина Василівна

ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ:

СХЕМИ, СЛАЙДИ, ГЛОСАРІЙ

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет

імені Василя Стефаника», 2014

УДК 94 (477) (093)

ББК 63.3 (4 Укр)